

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΦΛΩΡΙΝΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Σωτήρης Ζερδαλής

*Η εγκατάσταση των προσφύγων στη Βέροια
(1914 - 1930)*

ΦΛΩΡΙΝΑ, 1998

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΦΛΩΡΙΝΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Ακαδημαϊκό Έτος : 1996 - 1997
Εξάμηνο Σπουδών : Η΄
Αριθμός Μητρώου : 481

Θέμα Πτυχιακής Εργασίας

*Η εγκατάσταση των προσφύγων στη Βέροια
(1914 - 1930)*

Υπεύθυνος Καθηγητής: Κ. Φωτιάδης
Επιμέλεια Εργασίας: Σ. Ζερδαλής

ΦΛΩΡΙΝΑ, 1998

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος	3
Εισαγωγή.....	5

Α' Κεφάλαιο

1.1. Το δράμα των προσφύγων μέχρι την εγκατάστασή τους στη Βέροια	8
1.2. Η εγκατάσταση των προσφύγων στη Βέροια, οι συνθήκες διαβίωσής τους και η υγειονομική και κοινωνική μέριμνα για αυτούς	19
ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ	33

Β' Κεφάλαιο

2.1. Η σταδιακή αποκατάσταση των προσφύγων μέσω της Ε.Α.Π.....	36
2.2. Η δημιουργία νέων συνοικισμών - χτίσιμο σπιτιών	43
2.3. Το πρόβλημα των χωραφιών - Καλλιέργειες - Οργανωμένη βελτίωση της γεωργικής παραγωγής και της κτηνοτροφίας - Διανομές κλήρων	56
2.4. Η αποκατάσταση των αστών.....	62
2.5. Χρέη και αποζημιώσεις των προσφύγων.....	68
ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ	77

Γ' Κεφάλαιο

3.1. Η συμβολή του προσφυγικού στοιχείου στους αγώνες του Έθνους	80
3.2. Η διαμόρφωση του πολιτικού σκηνικού μετά την Εγκατάσταση των προσφύγων.....	83
3.3. Η οικονομική ανάπτυξη μετά την εγκατάσταση των προσφύγων.....	88
3.4. Η εκπαίδευση των προσφύγων	91
3.5. Προσφυγικές κινητοποιήσεις με κοινωνικά και πολιτικά αιτήματα	96
3.6. Το θρησκευτικό συναίσθημα των προσφύγων	101
3.7. Τα ήθη και τα έθιμα των προσφύγων	102

Συμπεράσματα	110
ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ	112
Βιβλιογραφία	
Α΄ Δημοσίευτες πηγές	115
Β΄ Εφημερίδες	116
Γ΄ Βιβλία	117
Παράρτημα	119
Συνεντεύξεις - Φωτογραφίες	119
Εποικιστικός Χάρτης Μακεδονίας	134
Καταστατικό Ευξείνου Λέσχης Βέροιας	135
Καταστατικό Μικρασιατικού Συλλόγου Βέροιας	136
Καταστατικό Θρακικής Εστίας Βέροιας	137

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το πρόβλημα των προσφύγων, που ξεριζώθηκαν από τα μέρη της Ανατολής στις αρχές του αιώνα μας, έχει απασχολήσει πολλούς μελετητές, οι οποίοι έδειξαν το ενδιαφέρον τους με πολλές και αξιόλογες μελέτες. Το θέμα των προσφύγων απασχόλησε και εμένα. Η πρώτη μου επαφή με το προσφυγικό ζήτημα έγινε στα λυκειακά μου χρόνια από την ελληνική ιστορία των νεοτέρων χρόνων, που διδάχτηκα στην τελευταία τάξη του Λυκείου. Περισσότερα, όμως, γι' αυτούς τους πονεμένους ανθρώπους έμαθα κατά τη διάρκεια των σπουδών μου στην Παιδαγωγική Σχολή Φλώρινας. Έτσι, ορισμένα μαθήματα μου πρόσφεραν περισσότερες γνώσεις για τους ξεριζωμένους πρόσφυγες της Ανατολής.

Το πρόβλημα, όμως, αυτών των ανθρώπων μου δόθηκε η ευκαιρία να το προσεγγίσω ακόμη περισσότερο. Έτσι, το θέμα της πτυχιακής μου εργασίας με έκανε να ασχοληθώ συστηματικότερα μ' αυτό το κεφάλαιο της Νεότερης Ιστορίας που πάντοτε με ενδιέφερε.

Η εργασία, λοιπόν, έχει ως θέμα της την εγκατάσταση των προσφύγων στην πόλη της Βέροιας κατά τη χρονική περίοδο 1914 - 1930. Το ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το συγκεκριμένο θέμα οφείλεται και σε ένα ακόμη σημαντικό λόγο. Αυτός είναι η κατά ένα μεγάλο ποσοστό προσφυγική μου καταγωγή.

Η εργασία αποτελείται από τρία κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται λόγος για το δράμα των προσφύγων μέχρι την εγκατάστασή τους στη Βέροια και για τα γενικότερα προβλήματα που αντιμετώπισαν στην αρχή. Το δεύτερο κεφάλαιο πραγματεύεται την αποκατάστασή τους και το τρίτο, την κοινωνική, πολιτική, οικονομική, πνευματική και πολιτιστική προσφορά τους στην πόλη της Βέροιας.

Σ' αυτό το σημείο θέλω να ευχαριστήσω τους ανθρώπους που με βοήθησαν ποικιλοτρόπως για τη συγγραφή αυτής της εργασίας: Πρώτα - πρώτα ευχαριστώ τους γέροντες οι οποίοι δέχτηκαν να συζητήσουν μαζί μου για εκείνα τα δύσκολα χρόνια. Επίσης, θερμές ευχαριστίες οφείλονται στο προσωπικό: α) του Ιστορικού Αρχείου Μακεδονίας, β) των Αρχείων Νομού Ημαθίας, γ) της Δημόσιας

Βιβλιοθήκης Βέροιας, δ) της Δημόσιας Βιβλιοθήκης Θεσσαλονίκης και ε) της Βιβλιοθήκης της Ιεράς Μονής Σίμωνος Πέτρας. Ακόμη, ευχαριστώ τα μέλη της "Ευξείνου Λέσχης Βέροιας", της "Θρακικής Εστίας Βέροιας" και του "Μικρασιατικού Συλλόγου Βέροιας". Επίσης, ανεκτίμητη είναι και η συμβολή των ανθρώπων της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Βέροιας καθώς και των διευθυντών σχολείων της Βέροιας, οι οποίοι με βοήθησαν στην έρευνα και στη μελέτη Σχολικών Αρχείων. Επιπλέον, θερμές είναι οι ευχαριστίες μου προς το προσωπικό της Δημαρχίας Βέροιας και της Διεύθυνσης Γεωργίας Βέροιας, για τη συμβολή τους στη συγκέντρωση χρήσιμων στοιχείων. Παράλληλα ευχαριστώ και τον καθηγητή Στάθη Πελαγίδα για τη βοήθειά του. Ακόμη ανεκτίμητη θεωρώ και την προσφορά του συγγραφέα Γιάννη Μελετίδη για την συγγραφή αυτής της εργασίας. Τέλος, θερμά ευχαριστώ και τον καθηγητή μου και επόπτη της εργασίας Κώστα Φωτιάδη, ο οποίος με βοήθησε τόσο ηθικά, όσο και ουσιαστικά.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στις αρχές του 20ου αιώνα, η προσφυγιά θα χτυπήσει για άλλη μια φορά την πόρτα της Μητέρας Πατρίδας, της Ελλάδας. Οι Έλληνες διώκονται από τους Τούρκους, και ορισμένοι στην Ανατολική Ρωμυλία, και από τους Βουλγάρους. Οι διωγμοί είναι σχεδιασμένοι και η εξόντωση του ελληνικού πληθυσμού συστηματική. Δίκαια, μπορεί να μιλήσει κανείς για γενοκτονία του Ελληνισμού. Ο καθηγητής Σ. Πελαγίδης, μάλιστα, γράφει στο βιβλίο του «Προσφυγική Ελλάδα 1913-1930» ότι η γενοκτονία, ο εξορισμός και στη συνέχεια το προσφυγικό πρόβλημα αποτελούν μια εσωτερικά δεμένη ιστορική Τριλογία, από τις λίγες που έχει να παρουσιάσει η ιστορία μας¹.

Από το 1908, η τουρκική πλευρά κλιμακώνει τη στάση της, ενώ οι επαγγελίες του κινήματος των Νεοτούρκων για ισότητα, ελευθερία και ισονομία όλων των πολιτών, που είναι εγκατεστημένοι σε τουρκικό έδαφος, γρήγορα ξεχάστηκαν. Οι διώξεις σε βάρος των χριστιανικών πληθυσμών είναι καλά μελετημένες και οργανωμένες από ψηλά, ενώ παράλληλα, έχουν καθολικό χαρακτήρα.

Η πολιτική του εκτουρκισμού, του εκβουλγαρισμού και των διωγμών γενικότερα εντάθηκε ακόμη περισσότερο μετά το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων. Συνέπεια όλων αυτών ήταν πολλοί Έλληνες από την Ανατολική Θράκη, τον Πόντο και τη Μικρά Ασία να καταφεύγουν στην Ελλάδα και κυρίως στην απελευθερωμένη, πια, Μακεδονία. Την εγκατάσταση των προσφύγων στη Μακεδονία και στη συνέχεια στη Δυτική Θράκη την επιδίωξε ο Ελ. Βενιζέλος για να υπάρξει εθνική ομοιογένεια στο χώρο, αφού σ' αυτή την περιοχή κατοικούσαν και άλλες εθνότητες όπως Βούλγαροι, Τούρκοι, κ.ά.

Η κατάσταση, ιδιαίτερα, για τους Έλληνες, που ήταν εγκατεστημένοι σε τουρκικό έδαφος, έγινε αφόρητη κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η περίοδος αυτή σημαδεύεται από θηριώδεις καταστροφές των ελληνικών πληθυσμών, με αθρόες σφαγές, πυρπολήσεις ολόκληρων πόλεων και χωριών και μαζικές

εξορίσεις χιλιάδων Ελλήνων στο εσωτερικό της Τουρκίας με το πρόσχημα της «στρατιωτικής ασφάλειας» των τουρκικών πόλεων. Ο Ελληνισμός δοκιμάζεται για άλλη μια φορά και πολλοί ακολουθούν το δρόμο της προσφυγιάς προς τη μητρόπολη Ελλάδα. Το δράμα του Ελληνισμού της Ανατολής (Πόντου, Μ.Ασίας, Θράκης), κορυφώνεται μετά τη Μικρασιατική καταστροφή του 1922.

Όλες οι προσφυγικές μετακινήσεις, εξαιτίας της απάνθρωπης συμπεριφοράς των Τούρκων, κατέληξαν να είναι αναγκαστικές για τους πληθυσμούς που ξεριζώθηκαν από τις εστίες τους, ακόμη και εκείνες που χαρακτηρίστηκαν προαιρετικές, όπως των ελληνοβουλγαρικών πληθυσμών με βάση τη Συνθήκη του Νειγύ, που υπογράφηκε το Νοέμβριο του 1919. Η Συνθήκη της Λωζάνης, προέβλεπε υποχρεωτική μετακίνηση και για τις δύο πλευρές. Ίσως για πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρωπότητας σημειώνεται αναγκαστικός και υποχρεωτικός προσφυγισμός.

Το έγκλημα ολοκληρώθηκε στη Λωζάνη. Συγκεκριμένα στη διάσκεψη που έγινε πήραν μέρος η Ελλάδα, η Τουρκία, η Αγγλία, η Γαλλία και η Ιταλία. Οι σχετικές διαπραγματεύσεις διήρκησαν από το Νοέμβριο του 1922 ως τον Ιούλιο του 1923, οπότε και υπογράφηκε η Συνθήκη της Λωζάνης στις 24 Ιουλίου 1923. Με τη συνθήκη αυτή τέθηκε σε εφαρμογή και η ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ των Ελλήνων που κατοικούσαν στο τουρκικό έδαφος και των Τούρκων των απελευθερωμένων τμημάτων της Μακεδονίας και της Δυτικής Θράκης. Η «Σύμβαση περί ανταλλαγής των Ελληνικών και Τουρκικών πληθυσμών» μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας υπογράφηκε στις 30 Ιανουαρίου 1923 και αποφασίστηκε να τεθεί σε ισχύ από τις 31 Μαρτίου 1924. Με την ανταλλαγή των πληθυσμών πολλοί άνθρωποι εγκατέλειψαν τις εστίες τους. Ο καθηγητής κ. Φωτιάδης στο βιβλίο του «Πόντιοι - Δικαίωμα στη μνήμη», σχολιάζοντας την ανταλλαγή των πληθυσμών, τη χαρακτηρίζει μια βάρβαρη πέρα για πέρα πράξη, για την οποία οι ενδιαφερόμενοι λαοί δεν ρωτήθηκαν καθόλου².

Με τη συνθήκη ορίστηκε ο Έβρος ως σύνορο μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Δυστυχώς, δεν ενσωματώθηκαν η Ίμβρος και η Τένεδος με την Ελλάδα. Από την ανταλλαγή εξαιρέθηκαν οι Έλληνες κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης και των νησιών Ίμβρου και Τενέδου και οι Μουσουλμάνοι κάτοικοι της Δυτικής Θράκης. Περίπου 1.220.000 Έλληνες εγκατέλειψαν την Τουρκία και τις πατρίδες τους και άλλοι 500.000 Τούρκοι που ζούσαν στην

Ελλάδα, εγκαταστάθηκαν σε τουρκικά εδάφη. Με την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάνης, ο Ελληνισμός της Ανατολικής Θράκης, της Μικράς Ασίας και του Πόντου, έπαψε ουσιαστικά να υπάρχει μετά από μακράιωνα ιστορικό βίο. Ανάλογη μοίρα είχε και ο ελληνισμός της Ανατολικής Ρωμυλίας.

Πολλοί πρόσφυγες τότε ήρθαν και στην πόλη της Βέροιας. Η εγκατάστασή τους είχε ευνοϊκές επιπτώσεις στο χώρο αυτό. Έτσι, ανάμεσα στα άλλα αυξήθηκε ο ελληνικός πληθυσμός και αναπτύχθηκε η γεωργία και το εμπόριο.

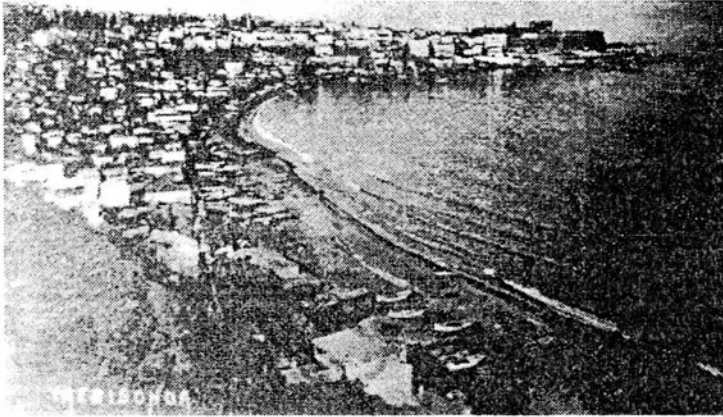
Α' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

1.1 Το Δράμα των Προσφύγων Μέχρι την Εγκατάστασή τους στη Βέροια

Στις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα η Ελλάδα ήταν αναγκασμένη να δέχεται, κατά συχνά διαστήματα, μαζικά προσφυγικά ρεύματα. Αυτή η (σταδιακή) εγκατάσταση των προσφύγων μπορεί να χωριστεί σε δύο φάσεις. Η πρώτη φάση περιλαμβάνει εκείνους τους πρόσφυγες που ήρθαν στην Ελλάδα μετά την απελευθέρωση της Μακεδονίας και πριν την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Από την άλλη, ως δεύτερη φάση μπορεί να θεωρηθεί η χρονική περίοδος 1915-1924. Σ' αυτό το διάστημα ήρθε στην Ελλάδα η κύρια πληθυσμιακή προσφυγική μάζα. Βέβαια, σ' αυτό το σημείο κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί ότι στην Ελλάδα ήρθαν Πόντιοι και κατά τη χρονική περίοδο 1939-1940 από τις χώρες της πρώην Ε.Σ.Σ.Δ.

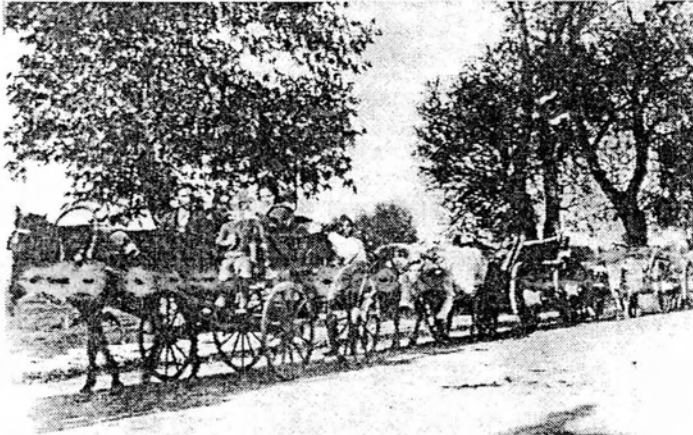
Πιο συγκεκριμένα, στις αρχές του 20ου αιώνα, έφτασαν στον ελλαδικό χώρο πρόσφυγες από τον Πόντο, τη Μ. Ασία, την Ανατολική Θράκη και τη Βόρεια Θράκη (Ανατολική Ρωμυλία). Πολλοί από αυτούς ήρθαν και στη Βέροια, είτε στην πρώτη φάση, είτε στη δεύτερη. Ως το 1915 η Βέροια είχε 212 προσφυγικές οικογένειες και 862 πρόσφυγες³, ενώ το 1926 οι προσφυγικές οικογένειες έφτασαν τις 4706 και οι πρόσφυγες τους 17.649⁴.

Οι εκπατρισμένοι μέχρι να φτάσουν στην Ελλάδα πέρασαν από διάφορα μέρη. Οι Πόντιοι αρχικά συγκεντρώνονταν στα λιμάνια κυρίως της Τραπεζούντας, του Βατούμ, του Σοχούμ, του Νοβοροσίσκι και άλλων παραλιακών πόλεων του Βορείου Ευξείνου Πόντου. Στη συνέχεια με καράβια περνούσαν από την Κων/πολη και αποβιβάζονταν στα λιμάνια της Θεσ/νίκης ή του Πειραιά.

Το λιμάνι της Τραπεζούντας. Περιοχή Δαφνούντας (1920) (Στάθη Πελαγίδη, Προσφυγική Ελλάδα 1913-1930 - Ο πόνος και η δόξα, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1997, σ.23)

Οι Μικρασιάτες με καράβια ξεκινούσαν από τα λιμάνια της Μ. Ασίας, κυρίως της Σμύρνης και έφταναν και πάλι στη Θεσ/νίκη ή στον Πειραιά. Οι Έλληνες της Ανατολικής Θράκης έφταναν στον ελλαδικό χώρο από τη θάλασσα, αλλά, κυρίως, από την ξηρά με τις βοδάμαξές τους ή με το τρένο. Με τα κάρα τους έφταναν επίσης στην Ελλάδα και οι Έλληνες της Βόρειας Θράκης (Ανατολικής Ρωμυλίας).

Από την εκκένωση της Ανατολικής Θράκης (1922). Πρόσφυγες από την Ανδριανούπολη (Στάθη Πελαγίδη, ό.π, σ.43)

Πολλοί ήταν επίσης εκείνοι, που ήρθαν με δικά τους χρήματα στην Ελλάδα. Ανάμεσα σ' αυτούς π.χ. ήταν ο Μικρασιάτης Συμεών Ποτουρίδης, ο οποίος με τους γονείς του ήρθε στην Ελλάδα το 1922 από την Αλεξανδρέτα της Συρίας. Ο

Συμεών Ποτούρίδης και οι γονείς του έμεναν, αρχικά, στα Άδανα της Μ. Ασίας. Από εκεί έφυγαν, εξαιτίας των τουρκικών διωγμών, για να καταλήξουν προσωρινά στην Αλεξανδρέτα της Συρίας.⁵

Άλλη μια περίπτωση Έλληνα ήταν του Γιάννη Αληχανίδη, του οποίου οι πρόγονοι κατάγονταν από το Κοσλοράντο της Επακώμης Σάντας, που ανήκε στην περιφέρεια Τραπεζούντας. Και αυτός με τους γονείς του ήρθαν στην Ελλάδα, από τα μέρη της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και συγκεκριμένα από το Σέκιπλη της Γεωργίας στο οποίο κατέφυγαν για να γλυτώσουν από τους Τούρκους. Ο Γιάννης Αληχανίδης στην ερώτησή μου γιατί αποφάσισαν να έρθουν στην Ελλάδα, απάντησε ανάμεσα στα άλλα ως εξής: «... ήταν το θέμα πατριωτικό... μας έλεγαν ότι στην Ελλάδα θα βρούμε ανθρωπιά, καλή και πλούσια ζωή, αγάπη... ο κανόνας όμως ήταν ότι κανένα από αυτά τα πράγματα δεν ήταν όπως τα περιμέναμε».⁶

Ο προσφυγικός πληθυσμός που εγκαταστάθηκε στη Βέροια κατάγονταν από διάφορα μέρη του Πόντου, της Ρωσίας, της Μ. Ασίας και της Θράκης. Συγκεκριμένα, Πόντιοι ήρθαν από: το Φουλατσίκ Νικομήδειας Πόντου, το Σουμπατάκ Νικομήδειας, το Σουλατζίμ Νικομήδειας, τη Μπάλτσινα Κερασούντας, την Αργυρούση Βεργίλης Πόντου, το Κνούλεπερι Καρς Καυκάσου, το Κίλουπερι Καρς Καυκάσου, τα Σούρμενα Τραπεζούντας, το Μετζιλλή Καρς Καυκάσου, το Μαρτσό Καρς Καυκάσου, το Καγιατζίκ Σεβάστειας Πόντου, το Καρς Καυκάσου, το Μέτσι Καρς Καυκάσου, την Ορδού Τραπεζούντας, το Παρτούζ Ολί Καυκάσου, τη Νικόπολη Πόντου, το Σωφρόμπολην Κασταμονή Πόντου, την Αργυρούπολη Τραπεζούντας, τη Γολή Αργυρούπολης, την Ούνιαι Ορδού Πόντου, το Χαϊάχ ή Χανάχ Αρταχάν Καυκάσου, το Σιντισκόμ Αρταχαν Καυκάσου, τη Τσολόχιανη Αργυρούπολης, τη Σεβάστεια Πόντου, τη Σμύρμηνα Τραπεζούντας, τον Πλάτανο Τραπεζούντας, το Αχή Σοφή Καυκάσου, το Τοροσκώβ Καρς Καυκάσου, κ.ά.⁷

Μικρασιάτες ήρθαν από: τα Μουδανιά (Μουδώνια) Προύσας, το Σουσουρλού Προύσας, το Σουγιούτ Προύσας, την Πάνορμο Προύσας, τη Γένιτσε Προύσας, την Πλατανιά Προύσας, την Αγ. Κυριακή Προύσας, την Απολλωνία Προύσας, το Δεμιρδήσιο Προύσας, την Κιουπλιά Προύσας, το Παλλαδάριον Προύσας, το Παμπουτσάκ Νικομήδειας Προύσας, το Μπαλίκ Μεσέρ Προύσας, την Αρτάκη Προύσας, το Μαντίρ Προύσας, τον Πλάτανο Προύσας, το Ταχιαλή Προύσας, το Χαράκι Προύσας, το Σαρή-Κιογί Προύσας, την Προύσα, την Κιουτάχεια (Μ.Α.), την Μενεμένη (Μ.Α.), το Χορός Κιοϊ Μαγνησίας (Μ.Α.), την

Κων/πολη, το Ασάκιοϊ (Μ.Α.), τη Φιλαδέλφεια (Μ.Α.), τα Βουρλά Σμύρνης (Μ.Α.), τη Νίγδη, την Άγκυρα (Μ.Α.), τη Χαμήδη Μαγνησίας, τη Γκριτσάλια Σμύρνης, τη Γκριτσάλια Εφέσσου, το Τακαλιέ Καισάρειας, τη Νεάπολη Καισάρειας, τη Τασχία Καισάρειας, το Τασλίκ Καισάρειας, το Γιαγιάκιοϊ Μαγνησίας, το Κασαμάδ Μαγνησίας, το Κυρκαγάτς Μαγνησίας, το Βουρδούριο Ικονίου (Μ.Α.), το Ουλού Πορλού Ικονίου (Μ.Α.), το Σουίτ (Μ.Α.), τη Σμύρνη (Μ.Α.), τη Μαγνησία Σμύρνης, το Κρύζαμο Σμύρνης, το Νυμφαίο Κασαμπά Σμύρνης, τη Συλή Ιωνίας (Μ.Α.), το Αξάριο (Μ.Α.), το Μπάλια Μπαλούκ Χισάρ (Μ.Α.), το Μποαλούκ Χισάρ, το Οδεμήςιο (Μ.Α.), το Εσκή Σεχίρ (Μ.Α.), τη Νίκαια (Μ.Α.), την Ουσάη (Μ.Α.), το Σάντο ή Σαύτα Ροδόπολης, το Νεοχώριο Χιλτή (Μ.Α.), το Αϊδίνιο (Μ.Α.), τη Νύφη (Μ.Α.), το Κέστο Άγκυρας, το Μπιγγές Δαρδανελίων, το Αδραμύτιο Δαρδανελίων, το Βερέκιοϊ Μουδανιών (Μ.Α.), το Σαφράδι Γιαλόβς Νικομήδειας, την Πολοτσιίκη Νικομήδειας, το Ορτάκιοϊ Νικομήδειας, την Αρτάκη Κυζίκου, το Μαντρώρ Κυζίκου, κ.ά.⁸

Πρόσφυγες της Ανατολικής Θράκης ήρθαν από: τη Βιζύη, τις Σαράντα Εκκλησιές Θράκης, την Πέτρα Σαράντα Εκκλησιών, τη Βούρτα Σαράντα Εκκλησιών, τον Αγ. Ιωάννη Βιζύης, τη Ραιδεστό, το Καβακλή Αδρ/πολης, τη Μήδεια Θράκης, τα Μυρτόφυτα Αν. Θράκης, κ.ά.⁹

Πρόσφυγες της Βόρειας Θράκης (Ανατολική Ρωμυλία) ήρθαν από: τη Φιλιππούπολη, το Στενήμαχο Φιλιππούπολης, την Κούκλενα, τα Βοδενά, κ.ά.¹⁰

Όλοι οι πρόσφυγες μέχρι να φτάσουν σε ελληνικό έδαφος πέρασαν πολλές κακουχίες, αγωνίες, πραγματικά δύσκολες στιγμές. Οι σχετικές περιγραφές των ανθρώπων που μίλησα μαζί τους είναι άξιες λόγου και χαρακτηριστικές. Ο Θεμιστοκλής Κουπίδης μου είπε: «...στα καράβια μέσα βρίσκονταν πλήθος κόσμου, ενώ πολλές φορές υπήρχαν μαζί με τους ανθρώπους και κάρα με αγελάδες, βόδια, πρόβατα κ.α...».¹¹ Αυτές οι συνθήκες έγιναν αιτία να πεθαίνουν πολλοί άνθρωποι πάνω στα πλοία.¹² Όλους αυτούς αναγκάζονταν να τους πετούν στη θάλασσα χωρίς να τους αποδίδονται οι νεκρικές τιμές και η νεκρώσιμη ακολουθία.

Εδώ αξίζει να αναφερθεί το βίωμα της Μελπομένης Δημητριάδου. Στη συζήτησή μας σχετικά με το ταξίδι της για την Ελλάδα μου είπε, τα εξής: «... τότε (πάνω στο πλοίο) πέθανε και ένα αδερφάκι μου 6 χρονών και το ρίξαμε στη θάλασσα, τι να σου πω φρικτά πράγματα, αμέσως τaráζομαι δεν μπορώ...».¹³

Ανάλογες καταστάσεις συνέβαιναν και στο ταξίδι ξηράς. Οι άνθρωποι με πεζοπορία, πολλές φορές, έφταναν στο ελληνικό έδαφος. Ο Θρακιώτης Γιάννης Αλεξιάδης, περιγράφοντας το ταξίδι του προς την Ελλάδα, είπε τα εξής: «Ξεκινήσαμε από τη Βιζύη το 1922, για δεύτερη φορά με 2 βόδια και λίγα πράγματα και ήρθαμε στις Σαράντα Εκκλησιές. Από τις Σαράντα Εκκλησιές ανεβήκαμε στο τρένο, ο ένας πάνω στον άλλο, άλλοι πιασμένοι από τα σίδερα, φτάσαμε στο Σουφλί. Άλλοι ήρθαν με τα πόδια, διότι έλεγαν ότι έρχονται οι Τούρκοι».¹⁴

Οι κακουχίες των προσφύγων περιγράφονται χαρακτηριστικά και από ένα άλλο Θρακιώτη, το Στέργιο Σαπουντζή. Αυτός μου είπε ότι η γιαγιά του, του διηγούνταν με ποιο τρόπο περνούσαν τον Άδρα ποταμό. Και έτσι με πικρό παράπονο η γιαγιά έλεγε στον εγγονό της, που την άκουγε προσεκτικά, ότι στα ορμητικά νερά του ποταμού, καθώς το διέσχισαν ως πεζοπόροι, χάθηκαν πολλά αντικείμενά τους. Εκεί παρασύρθηκε και μια κούνια που είχε μέσα ένα μικρό, που όμως ποτέ δεν βρέθηκε. Γι' αυτό το γεγονός ο ίδιος μου είπε: «Μα στην αναφορά του χαμού ενός παιδιού, που παρασύρθηκε από τα νερά, ένας κόμπος ανέβαινε στο λαιμό της (της γιαγιάς του) και έβηκε για να τον αποβάλλει λέγοντας "κι αυτός ο βήχας με γκούρλωσε", για να κρύψει τον πόνο που ένιωθε θέλοντας να μην τον μεταδώσει σε μας». Συνεχίζοντας το λόγο του πρόσθεσε και τα ακόλουθα: «Εκτός από τις ταλαιπωρίες του ταξιδιού είχαν να θρηνούν και θύματα από διάφορες αιτίες (αρρώστιες, ατυχήματα, καιρικά φαινόμενα, κ.ά.). Και ο θάνατος εν πορεία αφήνει βαρύ πίσω τον πόνο, γιατί είναι βουβός ο θάνατος, δίχως κερι, δίχως παπά, ίσως και δίχως δάκρυ. Τέτοιοι θάνατοι ήταν πολλοί».¹⁵

Οι πρόσφυγες με τον ερχομό τους στην Ελλάδα από τη θάλασσα περνούσαν από λοιμοκαθαυτήρια. Μερικά από αυτά ήταν στην Κων/πολη (Μπεσίκ-Τασί)¹⁶, στην Μακρόνησο, στον Αγ. Γιώργη, και στο Καραμπουρνού Θεσ/νίκης¹⁷.

Οι συνθήκες, όπως και στα άλλα, έτσι και σ' αυτό του Μπεσίκ-Τασί της Κων/πολης, ήταν άθλιες, σύμφωνα με την Ελένη Κοραΐδου. Εκεί, μου είπε, έγγραφαν Έλληνες στους τοίκους το εξής τετράστιχο:

«Δύο χρόνια καραντίνα
και χωρίς ζεστό φαΐ
με μια φετούλα ψωμί
θα μας πάρουν την ψυχή».¹⁸

Οι πρόσφυγες ήταν υπό περιορισμό στις καραντίνες για αρκετές μέρες. Εκεί τους κούρευαν και τους έπλεναν στα λοιμοκαθαυτήρια. Πολλές φορές, όσοι

πέθαιναν, τους έριχναν με μια πέτρα στη θάλασσα.¹⁹ Σχετικά με τα λοιμοκαθαρτήρια ο Γρηγόρης Θεοδωρίδης αναφέρει και τα ακόλουθα: «... στην αποστείρωση κάπκαν πολλά από τα αντικείμενα που φέραμε π.χ. χαλιά, τα οποία χάλασαν και καταστράφηκαν».²⁰

«Το στρατόπεδο της δυστυχίας» (Στάθη Πελαγίδη, ό.π, σ.63)

Προσφυγικές σκηνές (Στάθη Πελαγίδη, ό.π, σ.63)

Στα λιμάνια, όπου αποβιβάζονταν οι πρόσφυγες, έμεναν σε πρόχειρους καταυλισμούς από λυόμενα παραπήγματα, σκηνές κ.ά. για λίγο χρονικό διάστημα. Στη Θεσ/νίκη, για παράδειγμα, πολλοί πρόσφυγες έμειναν για λίγο στην περιοχή της Καλαμαριάς. Από ένα έγγραφο που στάλθηκε από τον Αναπληρωτή Γενικό Διοικητή στο Διευθυντή Δημόσιας Υγείας Μακεδονίας και στο Διευθυντή της "Υπηρεσίας Περιθάλψεως των Προσφύγων", μαθαίνουμε ότι:

«Εκ της εις τον συνοικισμόν Καλαμαριάς επισκέψεως ημών των εκεί προσφύγων εκ Καυκάσου, απεκομίσαμεν την εντύπωσιν ότι διά των υπό του Κράτους παρεχομένων πιστώσεων προς περίθαλψιν του ατυχούς τούτου πληθυσμού δεν επιτυγχάνεται ειμή μέρος μόνο του επιδιωκόμενου έργου.

Ίνα λυσιτελέστερον διατίθενται τα δαπανόμενα ποσά φρονούμεν ότι ενδείκνυται η άμεσος λήψις των κάτωθι μέτρων.

Α'. Να οργανωθώσιν οι πρόσφυγες κατά μονάδας ωρισμένης δυνάμεως επί κεφαλής των οποίων να τεθώσιν οι μάλλον ανεπτυγμένοι και κάλλιον την Ελληνικήν γνωρίζοντες μεταξύ αυτών και να διατελή εις συνεχή μετ' επιτροπής εξ αυτών επαφήν η υπηρεσία της Περιθάλψεως ώστε ταχεία να επέρχεται η θεραπεία των παρουσιαζομένων αναγκαίων αυτών.

Β'. Τα της διατροφής των προσφύγων να συστηματοποιηθώσιν το ταχύτερο, συμφώνως άλλως τε προς την υπό της Δ/ως Περιθάλψεως γενομένην εισήγησιν, υπό μορφήν συσσιτίου, ίνα αποβή δυνατή η διά του παρεχομένου χρηματικού ποσού κατ' άτομον ημερησίως διατροφή επαρκής οπωσδήποτε των εν λόγω προσφύγων είτε απομεμονωμένων είτε ελευθέρων.

Γ'. Ενδείκνυται η διά πάσης δυνατής οικονομίας κράτησις ποσού τινος εκ του αντιτίμου του σιτηρεσίου προς αγοράν και παροχήν σάπωνος και καυσίμου ύλης.

Το δε πρόβλημα της καθαριότητας των καταυλισμών πρέπει να γίνηται άνευ δαπάνης του δημοσίου δι' αγγαρειών εξ αυτών τούτων των προσφύγων.

Δ'. Πρέπει να εξασκήται επίβλεψις και έλεγχος εκ μέρους του Διευθυντού του παρά τη Γενική Διοικήσει Γεωπονικού Χημείου της ποιότητας του χορηγουμένου άρτου. Η επίβλεψις επειδή είναι αδύνατον να εξασκήται καθ' εκάστην και εις όλους τους συνοικισμούς θα εκτελήται διά αιφνιδιαστικών επισκέψεων.

Ε'. Η προμήθεια των προς παρασκευήν του συσσιτίου τροφίμων να συντελείται όσον οίον τε εις ποσότητας μεγάλας και δις ή τρις της εβδομάδος ώστε να παρίσταται προς έλεγχον της ποιότητας κατά την παράληψιν ο αυτός ως άνω χημικός. Προς τούτο η υπηρεσία Περιθάλψεως πριν προβή εις την αγοράν

θέλει συνεννοείται μετά του χημικού και κανονίζει μετ' αυτού τα της παραλαβής και του ελέγχου των τροφίμων.

ΣΤ'. Είναι επανάγκες να ενισχυθή η δι' ιατρών εποπτών των εν τοις θαλάμοις ευρισκομένων προσφύγων, διότι καθ' ην έχομεν αντίληψιν δεν δύναται διά του σήμερον υπάρχοντος προσωπικού να διεξάγεται η εποπτεία μετά της επιβαλλομένης ακριβείας, απειλήται δε η δημόσια υγεία της παρατάσεως της σημερινής καταστάσεως.

Αναπληρωτής Γενικού Διοικητού»²¹

Στη συνέχεια, πολλοί, αφού παρέμειναν προσωρινά σε διάφορες πόλεις της Ελλάδας, έφταναν στη Βέροια. Το ίδιο έκαναν και αυτοί που έρχονταν από την ξηρά. Συγκεκριμένα οι πόλεις από τις οποίες περνούσαν ήταν: το Λαύριο, ο Βόλος, η Χαλκίδα, η Λαμία, η Λάρισα, η Αθήνα, η Δράμα, το Κιλκίς, η Νέα Σάντα, η Αλεξ/πολη, το Σουφλί, η Κοζάνη, τα Σέρβια Κοζάνης, η Καβάλα, η Πτολεμαΐδα, η Ξάνθη, οι Σέρρες, η Γουμένισσα, η Αιδηψός, η Κομοτηνή, το Αμύνταιο, η Ορεστιάδα, χωριά της Κατερίνης, της Έδεσσας, των Γρεβενών κ.ά.²² Φαίνεται, λοιπόν, ξεκάθαρα πόση ήταν η ταλαιπωρία των προσφύγων μέχρι να εγκατασταθούν κάπου μόνιμα, αφού, ώσπου να φτάσουν στο μόνιμο τόπο εγκατάστασής τους, περνούσαν πολλές φορές από τρία ή και περισσότερα διαφορετικά μέρη.

Στα αστικά κέντρα, όπου αποβιβάζονταν, συχνά αναζητούσαν τους συγγενείς πρόσφυγες. Η αναζήτηση συγγενικών προσώπων γινόταν και με τη βοήθεια εφημερίδων. Μία από τις εφημερίδες, που βοήθησε καθοριστικά στο θέμα αυτό τους πρόσφυγες, ήταν η γνωστή «Εφημερίς των Βαλκανίων», που εκδιδόταν στη Θεσ/νίκη. Υπάρχουν, καθημερινά, άρθρα με θέμα τις αναζητήσεις προσφύγων. Σε ένα από αυτά, με τίτλο «Προσφυγικά», αναφέρεται στις 13-1-1923 ότι: «Ο Ιωάννης Καλυθόπουλος εκ Λίγδας του Οδεμψίου ζητεί τον πατέρα του Δημήτριον. Πληροφορία παραπήγματα Λεμπέτ Θάλαμος Α 29. - Η Μαριάνθη Καντιέρη εξ Αϊδινίου ζητεί τον σύζυγό της Δημήτριον και τον αδελφόν της Ιωάννη Ανδρέου εκ Ντενιζλή. Πληροφορία παραπήγματα Λεμπέτ».²³

Η εγκατάσταση των προσφύγων στη Βέροια έγινε, όπως ήδη αναφέρθηκε, σε δύο φάσεις. Υπήρχαν όμως και κάποιοι Έλληνες που δοκίμασαν, όπως οι

ίδιοι λένε, δύο προσφυγίες. Αυτοί ήταν οι Θρακιώτες της Ανατολικής Θράκης, οι οποίοι το 1920, με την απελευθέρωση της Ανατολικής Θράκης, επέστρεψαν στις εστίες τους. Βέβαια υπήρχαν και Θρακιώτες από την Ανατολική Θράκη που δεν γύρισαν πίσω. Ο Γιάννης Αλεξιάδης, εξηγώντας το λόγο, αναφέρει ότι έμειναν στη Βέροια ελάχιστες οικογένειες, επειδή μάλλον ήταν φτωχοί και δεν είχαν τίποτε εκεί πέρα, οπότε δεν τους συνέφερε να επιστρέψουν και να υποστούν για δεύτερη φορά τέτοιες ταλαιπωρίες και κακουχίες.²⁴ Ο Πόντιος Γιάννης Μελετίδης, συγγραφέας, πρόσφυγας της δεύτερης γενιάς, μου είπε ότι οι Θρακιώτες δεν επέστρεψαν στις εστίες τους και για διάφορους άλλους λόγους, όπως π.χ. αρρώστιες συγγενικών προσώπων, οι οποίοι τους ανάγκασαν να μείνουν στη Βέροια.²⁵

Δύο προσφυγίες όμως είχαν και ορισμένοι Θρακιώτες της Βόρειας Θράκης (Ανατολική Ρωμυλία). Ο λόγος της δεύτερης προσφυγιάς φαίνεται από αυτά που έγραψε η Δήμητρα Μαραντίδου για τη γιαγιά της, στο Λεύκωμα της Θρακικής Εστίας Βέροιας (1991). Ανάμεσα στα άλλα αναφέρει και τα παρακάτω: «*Η μόνιμη πίκρα και στεναχώρια (της γιαγιάς της) ήταν αποτέλεσμα των δυσκολιών που είχαν περάσει στη ζωή τους. Πολλές φορές κάθομαι και αναλογίζομαι πόσο ήταν το κουράγιο αυτών των ανθρώπων. Ήλθαν πρόσφυγες από την Ανατολική Ρωμυλία, όπως πολλές φορές μου τα διηγούνταν η γιαγιά πολύ στωικά και γαλήνια για να μπορούμε να αφομοιώνουμε κάθε λόγο της (...). Πρώτο ταξίδι προσφυγιάς στη σημερινή Ελληνική Θράκη. Εκεί έμειναν για λίγο χρονικό διάστημα. Όπως έλεγε η γιαγιά ξαναφτιάξαν τα πράγματα και γύρισαν ξανά πίσω στην πατρίδα τους. Δεν πέρασε όμως πολύς καιρός και επήλθε η δεύτερη προσφυγιά που αυτή τη φορά τη δημιούργησαν Βούλγαροι. Μαζεύοντας το νοικοκυριό τους σε ένα κάρο, που άλλοτε ήταν γεμένο μ' ένα άλογο και βόδι και άλλοτε ήταν γεμένο μ' ένα ζευγάρι βόδια, ξεκίνησαν το μακρύ ταξίδι της δεύτερης προσφυγιάς, η οποία ήταν χειρότερη από την πρώτη και πολύ μεγαλύτερη. Το δεύτερο ξεριζωμό δεν τον ήθελε ούτε και ο Θεός. Έβρεχε από την πρώτη μέρα που ξεκίνησαν. Διασχίζοντας βουνά, κάμπους και δρόμους αδιάβατους, όπως έλεγε η γιαγιά, χωρίς να μπορούν να καλυφθούν από τη βροχή, νησικοί και οι άνθρωποι αλλά και τα ζώα. Έζησαν στιγμές τραγικές».²⁶*

Ο Γιάννης Αλεξιάδης από τη Βιζύη στο βιβλίο του «Βεροιώτικα και Θρακιώτικα» περιγράφει με το δικό του μοναδικό τρόπο το "ξερίζωμα" της

οικογένειάς του. Ανάμεσα στα άλλα γράφει και τα ακόλουθα: «Το 1914 ξερίζωμα, κυνηγητό, πελέκι στους Χριστιανούς (από τους Τούρκους). Φτάσαμε μετά βασάνων στη Ραιδεστό, φύρδην-μύγδην στα βαπόρια και στη Θεσ/νίκη. Κουνούπια, ζέστες και ψάξιμο για μέρος. Στη Βέροια. Εγκατάστασις στο σπίτι της Γκούνα (σήμερα οδός Ιπποκράτους), αργότερα σε σπίτι της Καραχμέτ και μετά στον Άγιο Δημήτριο, στο σπίτι (μερίδιο) του Γιώργου Κύρκου. Αρχίζει η φτώχεια και όταν λέμε φτώχεια θα πει φτώχεια. Από τον πλούτο στην πικρή φτώχεια. Το 1920 ελευθερώνεται η Ανατολική Θράκη και αμέσως στην Πατρίδα. Αρχίζει η καλή ζωή, αλλά δυστυχώς μόνο για δύο χρόνια και αμέσως η καταστροφή του 1922 και πάλιν ξεκίνημα για την προσφυγιά, που έμελλε να είναι πλέον μόνιμη-παντοτινή. Αρχές Οκτωβρίου 1922 εκκενώθη η Θράκη, 4 Οκτωβρίου ξεκινήσαμε οδικώς με ένα στραβό κάρο και ποδαρόδρομο για Σαράντα Εκκλησιές, απ' εκεί με ένα τραίνο φύρδην-μύγδην και στο πέρασμα του Έβρου και στο Σουφλί. Υπεγράφη η Συνθήκη της Λωζάνης και στα αρχάς του 1923 (ύστερα από παραμονή, τον χειμώνα, στο Σουφλί) πάλιν ξεκίνημα για τη Βέροια».²⁷

Ο κύριος λόγος που ξεριζώθηκαν οι πρόσφυγες από τις εστίες τους ήταν η εκδίωξή τους από τους Τούρκους, είτε από τους Βούλγαρους. Οι Τούρκοι άσκησαν κάθε είδους βία, χρησιμοποιώντας φοβερά και σατανικά σχέδια, για να ξεριζώσουν τους Έλληνες από τις εστίες τους. Έτσι, λεηλάτησαν, βίασαν, πυρπόλησαν ολόκληρα χωριά, βασάνισαν, ακρωτηρίασαν, έσφαξαν, έκαψαν, έθαψαν ακόμη και ζωντανούς άντρες, γυναίκες, παιδιά, γέρους και μετέβαλαν σε εκτεταμένα νεκροταφεία ελληνικές κοινότητες που μέχρι τότε ανθούσαν και εξέπεμπαν την ελληνική πολιτιστική τους ακτινοβολία σ' όλη την Ανατολή. Αξίζει να αναφερθούν οι κορυφαίες από αυτές: Σμύρνη, Αϊδίνι, Κυδωνίες, Προύσσα, Νίκαια (περιοχή Μ. Ασίας), Τραπεζούντα, Κερασούντα, Σαμψούντα, Οινόη, Λάφρα, Ορντού, Αμάσεια (Πόντος), επαρχίες Βέρκων, Μετρών, Ηράκλεια, Μυριοφύτου, Καλλίπολη, Αίνου, Τυρολόης, Σαράντα Εκκλησιών, Ανδριανούπολης (Ανατολική Θράκη).²⁸

Αλλά και στην περιοχή της Βόρειας Θράκης (Ανατολική Ρωμυλία) οι Έλληνες διώχθηκαν, κυρίως όμως από τους Βούλγαρους. Οι μαρτυρίες ανθρώπων από εκείνα τα μέρη δείχνουν ξεκάθαρα τι είδους διώξεις ασκήθηκαν στο ελληνικό στοιχείο εκείνης της περιοχής στις αρχές του 20ου αιώνα. Η Πελαγία Ταραλά από την Κούκλενα (Βόρεια Θράκη) μου διηγήθηκε τα

ακόλουθα: «... ήρθαν και στο χωριό μας (Κούκλενα) Βούλγαροι, από τα μέρη της Μακεδονίας και άρχισαν να σκοτώνουν, να σφάζουν, να κλέβουν. Έπιαναν τη νύχτα τους ντόπιους Βούλγαρους, τους ρωτούσαν ποιος Έλληνας είναι πλούσιος και πήγαιναν τον έπιαναν, τον χτυπούσαν, του έπαιρναν τα χρήματα και τον σκοτώναν. Πολλοί Έλληνες είχαν στα σπίτια τους 4-5 άτομα οπλισμένα με πέτρες, μαχαίρια και όπλα και έτσι γλίτωναν. Τρομοκρατήθηκε ο κόσμος. Μετά σπκωθήκαμε εμείς να δηλώσουμε, δεν γινόταν να ζήσουμε εκεί, πήραμε όσα πράγματα μπορούσαμε και ήρθαμε εδώ».²⁹

Η Ευθαλία Ντόβα από τα Βοδενά μου διηγήθηκε αυτά που της έλεγαν οι γονείς της. Μεταξύ των άλλων μου είπε: «... γίνονταν πολλές κακοποιήσεις στο χωριό, έτσι μας έλεγαν οι γονείς μας. Καταρχήν, μέσα στο σπίτι μας, πήγαν (οι Βούλγαροι) και έβαλαν φωτιά. Πήγαιναν και στους μπαξέδες. Σε μας έσπασαν τις κερασιές, τα αμπέλια, μας κατέστρεψαν οι Βούλγαροι. Αυτοί ήρθαν από τη Μακεδονία. Έφυγαν από εδώ (Μακεδονία) και πήγαν στη Βουλγαρία. Τους έλεγαν τους δικούς μας: "εσείς θα φύγετε από εδώ, είναι δικά μας αυτά τα μέρη, εσείς θα πάτε στην Ελλάδα". Τους είπαν ότι κρέμασαν τον Έλληνα πρόεδρο των Βοδενών στην πλατεία. Σκότωσαν πολλούς. Έτσι αναγκάστηκαν και έφυγαν οι δικοί μου».³⁰

Ο Σωτήρης Δουλγέρογλου από τη Φιλιππούπολη μου είπε ότι όταν ήρθαν από την πατρίδα τους δεν είχαν ελληνικά ονόματα γιατί οι Βούλγαροι τα άλλαζαν και τα έκαναν βουλγαρικά· για παράδειγμα δεν έγραφαν Δουλγέρογλου αλλά Ντουλγέροφ.³¹

Οι Έλληνες, λοιπόν, μετά από τόσες ταλαιπωρίες και κακουχίες έφτασαν στο ελληνικό έδαφος και, αφού πέρασαν από διάφορα μέρη, εγκαταστάθηκαν στη Βέροια. Μια καινούρια αρχή, ένα νέο ξεκίνημα έκαναν στον τόπο αυτό, στον οποίο, οπωσδήποτε, οι δυσκολίες και οι αγώνες ήταν αναμενόμενοι, ωστόσο, ποτέ δεν έχασαν την ελπίδα τους και γι' αυτό τελικά τα κατάφεραν.

1.2. Η Εγκατάσταση των Προσφύγων στη Βέροια, Οι Συνθήκες Διαβίωσής τους και η Υγειονομική και Κοινωνική Μέριμνα για Αυτούς

Σύμφωνα με τις διηγήσεις του Γιάννη Αλεξιάδη, οι πρώτοι πρόσφυγες που ήρθαν στη Βέροια το 1914 ήταν Πόντιοι από τον Καύκασο, Θρακιώτες από την Ανατολική και τη Βόρεια Θράκη, και δυο-τρεις οικογένειες από τη Δυτική Θράκη και συγκεκριμένα από το Σουφλί.³² Από εκεί και έπειτα ακολουθούν και άλλοι με αποκορύφωμα τον κύριο προσφυγικό πληθυσμιακό όγκο που έφτασε με την ανταλλαγή των πληθυσμών. Οι πρόσφυγες έρχονταν κυρίως ομαδικά, με τις οικογένειές τους και μερικές φορές, ατομικά. Σύμφωνα με το Γιάννη Μελετιίδη ορισμένοι πρόσφυγες έρχονταν μόνοι τους, κυρίως επειδή ήθελαν να αποφύγουν τη στρατολόγησή τους στον τουρκικό στρατό.³³

Οι πρόσφυγες επέλεξαν τη Βέροια για διάφορους λόγους. Οι κυριότεροι ήταν πρώτον ότι είχαν σ' αυτό τον τόπο συγγενείς ή συμπατριώτες τους, που ήδη είχαν εγκατασταθεί νωρίτερα. Και δεύτερον προτίμησαν τη Βέροια, από άλλες πόλεις, λόγω των καλύτερων συνθηκών διαβίωσης (καιρικών, οικονομικοκοινωνικών, κ.ά.).

Την εγκατάσταση των προσφύγων στη Βέροια και στη Μακεδονία γενικότερα, ανέλαβε η "Επιτροπή Περιθάλψεως και Εγκατάστασης των εν Μακεδονία Προσφύγων", η οποία ιδρύθηκε στη Θεσ/νίκη, με Βασιλικό Διάταγμα, στις 5 Ιουνίου 1914, με πρόεδρο τον ικανό και δραστήριο συνεργάτη του Ε. Βενιζέλου, Μιλτιάδη Νεγρεπόντη.³⁴ Αυτή η επιτροπή αποτέλεσε το προστάδιο της μετέπειτα "Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων" (Ε.Α.Π.), η οποία λειτούργησε από το Σεπτέμβριο του 1923 μέχρι την 31^η Δεκεμβρίου 1930.³⁵ Η διαφορά των δύο επιτροπών έγκειται στο γεγονός ότι στη δεύτερη συμμετείχαν και ξένα μέλη.

Τους πρώτους, λοιπόν, πρόσφυγες, Πόντιους και Θρακιώτες (1914), η "Επιτροπή Περιθάλψεως και Εγκαταστάσεως" τους εγκατέστησε στον Καρσί Μαχαλά πάνω από τη γέφυρα «Καραχμέτ». Εκείνος ο χώρος ονομάστηκε «Ματζίρκα», δηλαδή «Προσφυγικά». Σήμερα εκεί βρίσκεται ο συνοικισμός «Προμηθέας». Σ' αυτόν τον τουρκικό μαχαλά και στο γύρο χώρο βολεύτηκαν όσο μπορούσαν, οι πρόσφυγες.³⁶ Άλλοι έμειναν σε σπίτια και άλλοι στο Ιμαρέτ

(πτωχοκομείο τουρκικό, το οποίο είχε μια μεγάλη αίθουσα). Οι Θρακιώτες το Ιμαρέτ το χώρισαν, με σακιά και κουρελούδες, σε διαμερίσματα και το έλεγαν Μαράτ.³⁷ Από αυτούς οι περισσότεροι Θρακιώτες έφυγαν το 1920 στην Ανατολική Θράκη, όπως ήδη αναφέρθηκε παραπάνω. Ενώ οι Πόντιοι από τον Καύκασο παρέμειναν. Οι τελευταίοι το 1922 δέχτηκαν πολλούς από τους ίδιους Θρακιώτες, οι οποίοι ξαναήρθαν με τη δεύτερη προσφυγιά, που ήταν και παντοτινή.³⁸

Γενικά, οι πρόσφυγες όταν ήρθαν στην Βέροια έμεναν αρχικά σε σχολεία, εκκλησίες,³⁹ τζαμιά. Χαρακτηριστικά αναφέρω ότι η ενορία του Αγίου Γεωργίου δέχτηκε, προσωρινά, πρόσφυγες στα διάφορα παρεκκλήσια της (Αγίου Νικολάου, Αγίου Σπυρίδωνα, Αγίας Παρασκευής, Παναγίας Δεξιάς) αλλά και στον κεντρικό ναό του Αγίου Γεωργίου. Όμως, και άλλες ενορίες φιλοξένησαν για λίγο πρόσφυγες. Ανάμεσα σ' αυτές είναι και η ενορία των Αγίων Αναργύρων.⁴⁰

Η Χρυσάνθη Μεταλλίδου, Θρακιώτισσα από τη Ραιδεστό, έφτασε στη Βέροια το 1922. Σχετικά με την εγκατάσταση των προσφύγων σ' αυτή τη φάση, μου είπε τα εξής: «Όλη την προσφυγιά την έβαλαν στο Τσερμένι που, τότε, ήταν όλο τουρκικά σπίτια. Τους Τούρκους τους μάζεψαν σε ένα δωμάτιο δυο-τρεις οικογένειες μαζί και παραχώρησαν τα σπίτια τους σε μας. Στο τουρκικό σπίτι που μας πήγαν είχε κάτω μια αποθήκη. Εκεί βάλαμε τα πράγματά μας. Εμάς μας έδωσαν ένα δωμάτιο για να μείνουμε».⁴¹ Αυτό γινόταν ως το 1924. Εκείνη τη χρονιά έφυγαν οι Τούρκοι γιατί είχε αποφασιστεί η ανταλλαγή των πληθυσμών.

Οι σχέσεις των προσφύγων με τους Τούρκους της Βέροιας ήταν αρμονικές, σύμφωνα με μαρτυρίες ανθρώπων που συζήτησα μαζί τους. Ανάμεσα σ' αυτούς είναι η Θρακιώτισσα Λουλούδα Στεφανίδου, η οποία μου είπε ότι οι γονείς της είχαν άριστες σχέσεις με το τουρκικό σπίτι, που βρισκόταν απέναντι από το δικό τους και στο οποίο κατοικούσε ο μπέης (δήμαρχος) της Βέροιας (πριν το 1924).⁴² Η Χρυσάνθη Μεταλλίδου για το ίδιο θέμα μου είπε τα ακόλουθα: «Οι πρόσφυγες δεν καταδέχτηκαν, αν και τράβηξαν τόσα, να πειράξουν τους Τούρκους που έμειναν εδώ (στη Βέροια). Ούτε εχθροπραξίες, ούτε μίσος, γιατί οι άνθρωποι δεν έφταιγαν σε τίποτε και αυτό είναι προς τιμή όλων των προσφύγων».⁴³

Γενικά, για τις σχέσεις προσφύγων-ντόπιων, στην πόλη της Βέροιας διατυπώθηκαν δισταμένες απόψεις. Από τη μια μεριά κάποιοι πρόσφυγες μου είπαν ότι οι ντόπιοι δεν τους αντιμετώπισαν όπως περίμεναν. Έτσι, απογοητευμένοι διαπίστωσαν ότι οι τελευταίοι τους έβλεπαν με κάποια αρνητική,

τουλάχιστον, διάθεση. Τους κοροΐδευαν και τους έλεγαν ανάμεσα στα άλλα «τουρκόσπορους»⁴⁴, «πρόσφυγκες»⁴⁵ κτλ., ενώ, συνήθιζαν να φοβερίζουν τα παιδιά τους με την εξής φράση: «Κοιμήσου γιατί θα έρθει και θα σε φάει ο πρόσφυγκας».⁴⁶ Πολλές φορές, μάλιστα, οι ντόπιοι μετέφεραν αυτή η αρνητική τους διάθεση και στα παιδιά τους. Αυτό είχε ως συνέπεια οι μικροί ντόπιοι να μην παίζουν με τους συνομηλίκους τους πρόσφυγκες, να τους περιφρονούν, να τους κοροΐδεύουν κτλ.⁴⁷

Από την άλλη μεριά, δεν είναι και λίγες οι μαρτυρίες εκείνων που μου μίλησαν για ομαλότητα στις σχέσεις προσφύγων και ντόπιων. Η Θρακιώτισσα Λουλούδα Στεφανίδου μου είπε ότι ποτέ δεν άκουσε από τον πατέρα της να πει κάποιο παράπονο για τη συμπεριφορά των ντόπιων απέναντί τους. Οι σχέσεις τους ήταν αρμονικές.⁴⁸ Το ίδιο ίσχυε και σε επαγγελματικό επίπεδο. Οι ντόπιοι με τους πρόσφυγκες είχαν εμπορικές συναλλαγές και η συνεργασία τους ήταν άψογη. Η Ισμήνη Αφεντούλη μου ανέφερε ότι ο άντρας της με τον πεθερό της (που ήταν τουρκόφωνοι από τα μέρη της Προύσας) είχαν επαγγελματικές σχέσεις με τους ντόπιους της περιοχής. Έτσι έρχονταν οι τελευταίοι αγόραζαν εμπορεύματα (κρεμμύδια, σιτάρια, κτλ.) και είχαν αναπτύξει και φιλίες που σιγά-σιγά στερεώθηκαν.⁴⁹ Σύμφωνα με τον Γιάννη Αλεξιάδη οι ντόπιοι και οι πρόσφυγκες συνεταιρίστηκαν μάλιστα και μεταξύ τους (π.χ. κάποιος Θρακιώτης με ένα Βεροιώτη),⁵⁰ μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα.

Υπάρχουν όμως και μαρτυρίες που μιλούν για παιδικές φιλικές σχέσεις ντόπιων-προσφύγων. Ο Μικρασιάτης Λάζαρος Καμπάογλου ανέφερε τα εξής: «Με τους ντόπιους παίζαμε. Στο σχολείο ζωγραφίζαμε και κάναμε συναγωνισμό με τους ντόπιους ποιος θα ζωγραφίσει τα καλύτερα αγγελούδια».⁵¹

Ο Θρακιώτης, πάλι, Γιάννης Αλεξιάδης μου είπε τα ακόλουθα σχετικά με τις σχέσεις ντόπιων-προσφύγων: «Οι ντόπιοι της Βέροιας μας αντιμετώπισαν ευγενέστατα και με καλοσύνη. Έλεγαν καμιά φορά "η πρόσφυγκας". Εγώ είχα μια γιαγιά που ήταν μορφωμένη και όταν την έλεγαν οι Βεροιώτισσες γιαγιάδες: "είχατε εκεί (στη Βιζύη) εκκλησία, είχατε παπά, είχατε δάσκαλο;" έλεγε η γιαγιά μου: "μα τι λένε αυτές, τρελές είναι;". Δεν ήξεραν αυτές οι γιαγιάδες, ήταν αμόρφωτες, υπήρχαν όμως και μορφωμένοι άνθρωποι. Αυτά όμως ήταν τιποτένια πράγματα χωρίς ουσία. Μας αγαπούσαν, τους αγαπούσαμε, συνεργαζόμασταν μαζί».⁵²

Τη σχέση των ντόπιων με τους πρόσφυγες την παρουσιάζει με πολύ σαφήνεια ο πρόσφυγας Χαράλαμπος Χιονίδης στο άρθρο του με τίτλο "Πρόσφυγες και γηγενείς ενωθήτε" που είναι δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα "Αστήρ" Βεροίας, στις 8 Ιουνίου 1932. Μέσα σ' αυτό αναφέρονται τα ακόλουθα:

«Μερικοί εκ των γηγενών λένε πως την σημερινήν οικονομικήν κατάστασιν την έφεραν οι 1,5 εκατομμύρια πρόσφυγες. Αυτοί, λένε αν δεν πατούσαν στην Ελλάδα θα ζούσαμε μια χαρά. Και με χίλια δυό άλλα λόγια καταρρώνται την ημέραν εκείνην που έπεσαν στην Ελλάδα οι πρόσφυγες. Θεωρούν με άλλους λόγους τους πρόσφυγας ως μια πληγή του Φαραώ.

Ας έρθουμε τώρα και στους πρόσφυγες. Κι απ' αυτούς βρίσκονται αρκετοί που καταρρώνται την ώραν που έπεσαν στην Ελλάδα. Κατηγορούν τους γηγενείς ως ανθρώπους οπισθοδρομικούς, συμφεροντολόγους, απάτριδες και τα ρέστα. Κι έτσι οι μεν γηγενείς αυτοί ως αιτίαν της κακοδαιμονίας των θεωρούν τους πρόσφυγας και τους μισούν, οι δε πρόσφυγες της όλης κακομοιριάς τους, τους γηγενείς. Η αλήθεια είναι ότι και οι μεν και οι δε έχουν άδικον. Και οι δύο παρατάξεις εξετάζουν μονοπλεύρως τα πράγματα.

Δεν ξέρουν οι γηγενείς αυτοί το τι πατριωτισμόν μοναδικώτατον είχαν και έχουν οι πρόσφυγες. Πως μπορούμε να κατηγορήσουμε τον ακραιφνή αυτόν Ελληνικόν προσφυγικόν πληθυσμόν που σε διάστημα αιώνων δουλείας κατώρθωσε κάτω από τον Τουρκικό ζυγό να φυλάξη κατά μέγα μέρος τη γλώσσα του, την θρησκεία του και τον εθνισμόν του; Δεν ήσαν αυτοί που με μυστικόν τρόπο εφυγάδευαν δια των κατά τόπους Ελληνικών προξενείων χρήματα δια την ενίσχυσιν του στρατού και του στόλου της Ελλάδος; Δεν ήσαν αυτοί που κρατούσαν δίχως κρατική ενίσχυσιν τόσα φημισμένα σχολεία απ' όπου έβγαιναν Ελληνόπαιδα με φανατική λατρεία στην άγνωστη γι' αυτά Ελλάδα; Δεν ήσαν αυτοί που διότι δεν μπόρεσαν να κατασιγήσουν τον υπερχειλίσαντα πατριωτισμό τους κατά τον ευρωπαϊκό πόλεμο απεδεκατίστηκαν εις την εξορίαν από τους Τούρκους. Θυμάμαι ακόμα με τι φανατισμόν οι Πόντιοι οι παρεπιδημούντες εις την Ρωσίαν κατεφίλουν και σφιχταγκάλιαζαν τους ναύτες Έλληνες των αντιτορπιλικών που πέρασαν από κει στον καιρό της ανακωχής. Εφημερίδες Ελληνικές δεν βρίσκονταν και όσοι κατώρθωναν να πάρουν κανένα φύλλο νόμιζαν πως βρήκαν θησαυρό.

Τώρα ας έρθουμε και στους μεμψιμερούντας πρόσφυγας. Κύριοι πως τολμάται να κατηγορήσετε τους γηγενείς οι οποίοι στην επανάσταση του 1821 εθαυματούργησαν;

Πως καταφρονάτε τους γηγενείς που στον καιρόν των ανταρτικών επολέμησαν μαζί με τον Παύλο Μελά και τους άλλους οπλαρχηγούς, τους Βούλγαρους Κομιτατζήδες δια να μη καθή ο Ελληνισμός της Μακεδονίας;

Πως κρίνετε τους γηγενείς απάτριδες και συμφεροντολόγους αφού αυτοί τον καιρό των απελευθερωτικών αγώνων του 1912-1913 έδειξαν τόσην αυταπάρνησιν και φιλοπατρίαν προσφέροντες την περιουσίαν τους και μάλιστα κι αυτήν την ζωή τους διά να ελευθερώσουν τους σκλαβομένους αδελφούς των Έλληνας. Απ' όλα αυτά που παραθέσαμε φαίνεται η καθαρά αλήθεια. Η ανέχεια, η φτώχεια, η οικονομική κρίσις είναι τα κύρια αίτια της διαμάχης αυτής τα ίδια ακριβώς που συμβαίνουν και σε οικογένειες που δεν στέκονται καλά οικονομικώς.

Πρέπει ν' ανοίξωμε τα μάτια μας και να δούμε την συμφορά που φέρομε στην φιλιτάτην μας Ελλάδα με τις δικιόνιοές μας. Πρέπει και οι μεν και οι δε να εξετάσουν αμερολήπτως τα πράγματα και να ενωθούν αδελφικά διά να ξεσηκώσουν την Ελλάδα μας από τη οικονομικόν χάος που βρίσκεται γιατί και των δύο παρατάξεων είνε η πολυαγαπημένη πατρίδα.

Με την συγχώνευσιν η οποία θα επέλθη διά του γάμου και με την συμβίωσιν θα παραδειγματισθούν οι μεν από τους δε και σε διάστημα χρόνων θα βγή μια νέα ράτσα που θα γίνη ασφαλώς καλλιτέρα των δύο πρώτων γιατί θα κληρονομήση όλα τα προτερήματα αυτών.

Κατ' αυτόν τον τρόπον με την αγάπη με την ομόνοια και με την υπομονή και επιμονή θα φθάση και πάλιν η Ελλάδα μας στους χρόνους του μεγαλείου της προόδου και της δόξης της αθανάτου Ελληνικής φυλής.

Εμπρός λοιπόν γηγενείς και πρόσφυγες όσοι πονείτε τον τόπο δώσπε χείρα βοηθείας διά να επέλθη όσον το δυνατόν γρηγορότερα η Ένωσις γιατί μόνον με την ένωσι μπορούμε να πετύχουμε όλα τα αγαθά που θέλομε.

Χαράλαμπος Χιονίδης

Δημ/λος Κωστοχωρίου»⁵³

Το άρθρο αυτό δίνει απαντήσεις σε διάφορα ερωτήματα γύρω από τις σχέσεις των ντόπιων με τους πρόσφυγες. Όπως φαίνεται, οι σχέσεις ανάμεσα

στους ντόπιους εντάθηκαν κυρίως για οικονομικούς λόγους. Έτσι από τη μια μεριά, οι ντόπιοι αντιμετώπιζαν, λόγω του προηγούμενου πολέμου, οικονομική ανέχεια και από την άλλη, υπήρχαν οι πρόσφυγες με όλα εκείνα τα προβλήματα, που είχαν να αντιμετωπίσουν, εξαιτίας του ξεριζωμού τους από τις ιδιαίτερές τους πατρίδες. Πάντως, αυτό που διαπίστωσα, από τις συζητήσεις μου με τους γέροντες, ήταν ότι σιγά-σιγά οι ντόπιοι με τους πρόσφυγες άρχισαν να προσεγγίζουν ο ένας τον άλλο. Κατάλαβαν ότι είναι καλό για όλους να υπάρχει συνεργασία, αλληλεγγύη, ομόνοια και σύμπνοια μεταξύ τους.

Ο ποντιακής καταγωγής Γιάννης Μελετίδης, εξέφρασε την ακόλουθη άποψη σχετικά με το θέμα των σχέσεων ντόπιων και προσφύγων, αλλά και με την ένταξη των δεύτερων στην τοπική κοινωνία της Βέροιας: «*Η ένταξη των προσφύγων στην τοπική κοινωνία της Βέροιας έγινε σταδιακά. Στην αρχή υπήρξε επιφυλακτικότητα και από την πλευρά των ντόπιων και από την πλευρά των προσφύγων. Κάπου ήταν και επόμενο, αφού είχαν ιδιαιτερότητες, στη γλώσσα, στα ήθη και στα έθιμα και στην οικονομική τους κατάσταση. Σιγά-σιγά όμως άρχισαν να υπάρχουν μεταξύ τους σχέσεις φιλίας και εμπιστοσύνης*».⁵⁴

Ο Θρακιώτης Γιάννης Αλεξιάδης, σχετικά με την προσέγγιση των ντόπιων και των προσφύγων μου είπε: «*Πάνω σε θέματα κοινωνικά και προσέγγισης των ντόπιων και των προσφύγων έχω να πω ότι οι Θράκες πλησίασαν, ίσως, πιο γρήγορα τους ντόπιους, επειδή δεν τους χάρριζε η γλώσσα, ήταν ελληνόφωνες. Έπειτα οι συνήθειες των Θρακών ήταν μάλλον, πιο κοντά στις συνήθειες των Μακεδόνων. Διαφορά μεγαλύτερη, χωρίς αυτό να είναι απόλυτο, είχαν οι Μικρασιάτες, όσοι ήταν τουρκόφωνοι και οι Καυκάσιοι, γιατί μιλούσαν διαφορετική γλώσσα*».⁵⁵

Επίσης, οι μικτοί γάμοι, μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα, αποτελούν απόδειξη της γρήγορης προσαρμογής των προσφύγων στις νέες συνθήκες ζωής, αλλά και της προσέγγισης των ντόπιων με τους πρόσφυγες. Στην αρχή, δεν υπήρχε περίπτωση να γίνει ένας τέτοιος γάμος. Αυτό θεωρούνταν απορριπτό και από τις δύο πλευρές. Σύμφωνα μάλιστα με τον Πόντιο Γιάννη Αληχανίδη αποτελούσε σκάνδαλο για την περίοδο εκείνη να παντρευτεί κάποιος πρόσφυγας μια ντόπια αλλά και το αντίστροφο.⁵⁶

Αυτές όμως οι αντιλήψεις γρήγορα ξεπεράστηκαν. Στην εφημερίδα "Αστήρ" Βέροιας υπάρχει ένα άρθρο σχετικό, με ημερομηνία 7-2-1926. Ανάμεσα στα

άλλα γράφονται και τα εξής: «Οι γάμοι παίρνουν και δίνουν ιδίως μεταξύ των αδελφών προσφύγων και των συμπολιτών μας κουτσοβλάχων. Φαντασθήτε ότι την περασμένη Κυριακή 17 ζεύγη νεαρών υπάρξεων νώθησαν υπό τας ευλογίας της Μητρος εκκλησίας».⁵⁷

Για τους γάμους, όμως, μεταξύ ντόπιων και προσφύγων έχει γράψει και ο Θρακιώτης Γιάννης Αλεξιάδης. Συγκεκριμένα στο βιβλίο του "Αύρες-Λαύρες" και με τίτλο "Βλαχο-προσφυγικές ενώσεις" αναφέρονται τα εξής:

«Πρώτο.

Κρίμα μεγάλο. Μπρέ Βλάχε θα μας πάρεις το κορίτς; Κι από την άλλη μεριά, ά βρέ κάζεψε ο Νικόλας, για, για... θα πάρ' την πρόσφυγγα... Έρωτας άμα δεν χωρατεύει... ο Νικόλας Σκαλιάρης την αγάπησε την Δωροθέα, την γνώρισε κι αγαπηθήκανε στην πρώτη προσφυγιά μετά το 1915 στη Βέροια, τότε που κατοικούσαν στο Ιμαρέτ... κοντά στο Λουτρό. Κι όταν άνοιξε η Θράκη κι έφυγε η Δωροθέα, να μια μέρα ο Νικόλας, φθάνει στη Βίζα στην Θράκη και την ξαναβρίσκει. Και να η καταστροφή, η οπισθοχώρηση. Μα για τον Νικόλα και την Δωροθέα ήταν η παντοεινή αντάμωση, η παντρεία. Και ήλθε η ώρα, και ο Παπαθεόφιλος άρχισε να ευλογά με κουμπάρο τον Λοχαγό Λεωνίδα Βελτσιδη. Μα οι Βλάχ' από τέτοια δεν καταλαβαίνουν... Μεγάλο κρίμα, ο Βλάχος να πάρει πρόσφυγα... μάλλον πρόσφυγγα...

Και ειδοποιήθηκε ο ανθυπομοίραρχος Χαχάκης... για να προστατέψει το ζευγάρι... Πρόσφυγας και ο αστυνόμος... Για σταματάτε βρε παιδιά, έρωτας αυτός, δεν καταλαβαίνεται;

Και ο γάμος τελείωσε και έζησαν ευτυχισμένοι.

Δεύτερο.

Και το άλλο το γεγονός, πάλιν έρωτας στη μέση... Ερωτεύτηκε η Ε... τον Γ... και ο θεός της που την αγαπούσε, ξαφνιάστηκε... Τζάνουμ... που τον βρήκες αυτόν τον Βλάχο; Μπρέ κορίτσιμ'. Βλάχο θα πάρ'ς; Και έζησαν ευτυχισμένοι».⁵⁸

Το θέμα πάντως των σχέσεων ντόπιων και προσφύγων έσβησε σχεδόν ολοκληρωτικά κατά την χρονική περίοδο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Σύμφωνα με τον καθηγητή Στάθη Πελαγίδη, από τους 1.150.000 πρόσφυγες (μέχρι την 1^η Μαρτίου 1923), μόνο οι 280.000 μπορούσαν να σπληνχτούν σε δικά τους οικονομικά μέσα: 50.000 από Κων/πολη, 100.000 από

Μικρά Ασία, 130.000 από Ανατολική Θράκη. Κάπου 250.000 διέθεταν πολύ περιορισμένες οικονομικές δυνατότητες: 100.000 από Μ. Ασία, 100.000 από Μαύρη Θάλασσα, 50.000 από Ανατολική Θράκη. Στους υπόλοιπους 620.000 έλειπαν τα πάντα.⁵⁹ Άρα, ουσιαστικά κάπου 870.000 άτομα αντιμετώπιζαν άμεσο οικονομικό πρόβλημα με όλα τα παρεπόμενά του. Αυτό συνέβαινε τη στιγμή που είχαν αφήσει στις ιδιαίτερες πατρίδες τους ακίνητη περιουσία αξίας 100.000.000.000 σταθεροποιημένες δραχμές του 1934.⁶⁰

Ανάλογη ήταν και η οικονομική κατάσταση για τους πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στη Βέροια. Από τις συνεντεύξεις, που μου παραχώρησαν οι γέροντες, παρατήρησα ότι κάποιοι ήταν σχετικά εύποροι και άλλοι ή είχαν λίγες οικονομίες ή δεν είχαν τίποτε, οπότε καθημερινά, για κάποιο χρονικό διάστημα, έδιναν αγώνα επιβίωσης. Πολλοί βέβαια είχαν κάποιο κομπόδεμα όταν πάτησαν το πόδι τους σε ελληνικό έδαφος, αλλά αυτό γρήγορα άδειασε ώσπου να φτάσουν στη Βέροια.

Κάποιοι έφεραν εδώ στην Ελλάδα εκτός από τα ζώα τους, διάφορα άλλα προϊόντα παραγωγής τους π.χ. βούτυρο. Μια τέτοια περίπτωση είναι και αυτή του Πόντιου Θεμιστοκλή Κουπίδη από το Ταχταγράν της περιφέρειας Καρς. Αυτός μου είπε ότι οι δικοί του έφεραν από τη Ρωσία 15 αγελάδες και 100 οκάδες αγελαδινό βούτυρο. Πολλά ζώα, βέβαια, ψοφούσαν εδώ, λόγω καιρικών συνθηκών. Όμως και αυτά συνέβαλαν ουσιαστικά στην επιβίωσή τους.⁶¹

Οι γονείς του πρόσφυγα Γιάννη Αλεξιάδη ήταν ευκατάστατοι. Ο πατέρας του στη Βιζύη ήταν γεωργοκτηματίας με 7.000 στρέμματα γης και μεγαλοκτηνοτρόφος.⁶² Όταν έφτασαν στην Ελλάδα, μου είπε ότι μπορεί να είχαν και 300 λίρες όπως και διάφορα κοσμήματα αξίας. Πολλά από αυτά, όμως, αναγκάστηκαν να τα ξοδέψουν σε διάφορα μέρη, από τα οποία πέρασαν. Όταν εγκαταστάθηκαν στη Βέροια, πολλά κοσμήματα χρειάστηκε να τα δώσουν σε κάποιο Εβραίο σε εξευτελιστική τιμή για να εξασφαλίσουν μετρητά. Αυτό ήταν απαραίτητο γιατί έπρεπε να ικανοποιήσουν καθημερινές τους ανάγκες (π.χ. τροφή, ένδυση, κτλ). Έτσι, αρκετά ήταν αυτά που ξόδεψαν σε μικρό χρονικό διάστημα, μέχρι να βρουν κάποια απασχόληση και να βγάλουν μερικά χρήματα.⁶³

Ευκατάστατη ήταν και η οικογένεια του Πόντιου Γρηγόρη Θεοδωρίδη. Χαρακτηριστικά μου είπε τα ακόλουθα: «... ήταν πολύ πλούσιοι οι γονείς μου ... φέραμε εδώ λίρες χάρτινες και πολλές χρυσές».⁶⁴

Άλλοι πάλι, όταν εγκαταστάθηκαν στη Βέροια, βρίσκονταν σε μια μέση οικονομική κατάσταση, δηλαδή είχαν κάποιες οικονομίες. Ανάμεσα σ' αυτούς ήταν και οι: Πέτρος Μυστακίδης⁶⁵, Χρυσάνθη Μεταλλίδου⁶⁶, Γιάννης Γιαμάς⁶⁷.

Και μετά υπήρχαν άνθρωποι, οι οποίοι πραγματικά αντιμετώπιζαν πρόβλημα επιβίωσης. Πολλοί μάλιστα πέθαιναν και από την πείνα. Ο Θεμιστοκλής Κουπίδης, σε κάποιο σημείο της συζήτησής μας, μου ανέφερε για τέτοιες περιπτώσεις. Σχετικά με την οικονομική κατάσταση της οικογένειάς της, η Μαρία Γρηγοριάδου μου είπε τα εξής: «... εμείς ήμασταν πάντα έτσι (σε δύσκολη οικονομική κατάσταση), πάντα φευγάτοι, τι να είχαμε, τι να φέρναμε, από πού, όπου πηγαίναμε ακόμη και αν είχαμε κάτι το αφήναμε όταν φεύγαμε».⁶⁸

Πολλοί ήταν εκείνοι που ήρθαν στην Ελλάδα με πολύ λίγα πράγματα, αφού δεν πρόλαβαν να πάρουν μαζί τους σχεδόν τίποτε. Ανάμεσα σ' αυτούς ήταν και η Παρθένα Ορφανίδου. Χαρακτηριστικά μου είπε: «Τι φέρναμε από τον Πόντο; ένα πάπλωμα, μια κατσαρολίτσα και δύο κουτάλια, τι θα φέρναμε από εκεί; Από το σπίτι μας έδωξαν, με τον ώμο σου τι θα κουβαλήσεις;».⁶⁹

Σε δύσκολη οικονομική κατάσταση ήταν και οι γονείς του Χαράλαμπου Ιντζεβίδη. Ο πατέρας του, όταν έφτασαν στη Βέροια, είχε μόλις 9 λίρες, οι οποίες γρήγορα ξοδεύτηκαν για τις ανάγκες της οικογένειάς του, μέχρι να βρει κάποια εργασία.⁷⁰

Η Πελαγία Ταραλά από τη Βόρεια Θράκη (Κούκλενα) περιγράφοντας την οικονομική τους κατάσταση, όταν ήρθαν εδώ, είπε: «Τα λεφτά μας ήταν πολύ λίγα, όταν ήρθαμε εδώ, έπρεπε να πιαστείς από το βελόνι και να γίνεις νοικοκύρης, από το μηδέν ξεκινήσαμε, δεν είχαμε τίποτε».⁷¹

Και η Ωραία Θεοδωροπούλου, από την ίδια περιοχή αντιμετώπισε ανάλογα οικονομικά προβλήματα. Χαρακτηριστικά είπε: «Φτώχεια είχαμε, ήρθαμε από εκεί (Βοδενά) με άδεια χέρια».⁷²

Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των πρόσφυγων, πολλοί, προτού εγκατασταθούν στη Βέροια, εργάζονταν στα μέρη, όπου έμεναν προσωρινά. Έτσι, κάνοντας διάφορες εργασίες, είτε αγροτικές είτε εμπορικές, συντηρούνταν έστω και με δυσκολία.

Γενικά, από την απογραφή του 1928, προκύπτει πως, όταν πια η ροή των προσφύγων προς την Ελλάδα μετριάστηκε, οι πρόσφυγες που έφτασαν σε ελληνικό έδαφος, ανέρχονταν σε 1.221.850 άτομα, από τα οποία τα 151.892

έφτασαν πριν το 1922 και τα 1.069.958 άτομα, ύστερα από τη Μικρασιατική Καταστροφή. Πρέπει να σημειωθεί βέβαια εδώ, ότι ο αριθμός των προσφύγων, που έφτασαν στην Ελλάδα και πριν και μετά το 1922, πιθανόν να ήταν μεγαλύτερος, πριν γίνει η Απογραφή του 1928. Και αυτό μπορεί να υποστηριχθεί από τη μεγάλη θνησιμότητα του προσφυγικού πληθυσμού στους πρόχειρους τόπους εγκατάστασής τους - θάλαμοι, σκηνές, εκκλησίες, παράγκες κ.λ.π.- και από την ελλιπή ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, πέρα από τις ταλαιπωρίες που είχαν υποστεί. Εξάλλου, η ελονοσία που ενδημούσε κυρίως στη Μακεδονία, θέρισε κυριολεκτικά το προσφυγικό στοιχείο, που δεν ήταν συνηθισμένο στην αντιμετώπιση της ασθένειας αυτής. Κατά τον Ι. Καρδαμάτη, σε 100 θανάτους στη Μακεδονία, το 1921 και 1922, οι 33 προέρχονταν από την ελονοσία.⁷³

Ο βίαιος ξεριζωμός των ελληνικών πληθυσμών από τις εστίες τους - Μ. Ασία, Θράκη (Βόρεια και Ανατολική) και Πόντο - καθώς και τα απανωτά προσφυγικά ρεύματα που κατέκλυσαν την Ελλάδα, πριν ακόμη υπογραφεί η «Σύμβαση της Ανταλλαγής», δεν επιτρέπουν να γίνεται λόγος για κάποιο μελετημένο σχεδιασμό υποδοχής και πρώτης εγκατάστασης τόσων χιλιάδων ανθρώπων. Προετοιμάζεται κανείς να κάνει προγράμματα για κάτι που περιμένει. Και εδώ τα πράγματα ήρθαν πληθωρικά και αναπάντεχα. Μιλάμε, βέβαια, για την προσφυγιά του 1922 κ.ε. Οι πρόσφυγες της περιόδου 1914-1920 ήταν πολύ λιγότεροι και αναμενόμενοι και έτσι η σχετική πολιτική υποδοχής και εγκατάστασής τους δεν παρουσίαζε ιδιαίτερες δυσκολίες.⁷⁴

Αυτούς, λοιπόν, τους ελληνικούς πληθυσμούς που δοκιμάστηκαν ποικιλότητα, περιέθαλψε, μέσα σε αφάνταστες δυσκολίες, το ελληνικό κράτος με τα πενιχρά μέσα που διέθετε.

Πράγματι, πριν ακόμη επέμβουν οι διεθνείς οργανισμοί και πριν συσταθεί η «Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων» -Ε.Α.Π.-, η οποία εξαρτιόταν άμεσα από την "Κοινωνία των Εθνών", το ελληνικό κράτος άρχισε να οργανώνει μια υποτυπώδη περίθαλψη των προσφυγικών μαζών. Ο πενιχρός κρατικός προϋπολογισμός του 1922-23, που δεν κατόρθωσε να συνταχθεί, παρά κατά τα μέσα του 1923, διέθεσε 230 εκατ. δρχ. κατά το 1923, από τα 4,4 δισεκτ. δρχ. των εσόδων της χρήσης του 1922-23, δηλαδή, το 5% του όλου ποσού του προϋπολογισμού. Το σύνολο δε του ποσού που δαπανήθηκε για την περίθαλψη

και στέγαση των προσφύγων από τον Προϋπολογισμό, ανήλθε, για ολόκληρη τη δεκαετία (1922-23 μέχρι 1931-32), σε 3.304.221.189 δρχ.⁷⁵

Μερικά μέτρα που πήρε το κράτος αρχικά ήταν:

α) η Απογραφή των προσφύγων, τον Απρίλη του 1923, β) η πρακτική αντιμετώπιση της αδήριτης ανάγκης στέγασης (σε δημόσια, δημοτικά, εκκλησιαστικά κτίρια, επιταγμένα εργοστάσια, αποθήκες κ.ά.), συντήρησης, ιατρικής και άλλης περίθαλψης των προσφύγων: με 25 δρχ. ημερήσιο επίδομα κατά άτομο, λειτουργία συσσιτίων στις πόλεις, παροχή ειδών διατροφής, ίδρυση ορφανοτροφείων και προσφυγικών νοσοκομείων, ιατρείων και φαρμακείων, γ) η κινητοποίηση διαφόρων φιλανθρωπικών οργανώσεων εσωτερικού και εξωτερικού, αλλά και της Κ.Τ.Ε. για την ανακούφιση των προσφύγων, δ) η εκστρατεία για διενέργεια προσφυγικών εράνων από τον απόδημο ελληνισμό μέσω των κατά τόπους προξενείων.⁷⁶

Στο σημείο αυτό αξίζει να τονιστεί ότι στον αγώνα για την εγκατάσταση των προσφύγων η Κ.Τ.Ε. στάθηκε πολύτιμος επίκουρος του ελληνικού κράτους. Αυτή, καταρχήν, έθεσε στη διάθεση του ελληνικού κράτους τα κατάλληλα πρόσωπα, μορφωμένους τεχνικούς και οικονομολόγους.⁷⁷ Παράλληλα, όμως, ενίσχυσε το ελληνικό κράτος και ηθικά. Συγκεκριμένα το 1922 για 900.000 περίπου πρόσφυγες διέθεσε 3.000.000 κιλά γάλα, 750.000 κιλά ρύζι, 45.000 κιλά καφέ-τσάι, 1.500.000 κιλά ζάχαρη, 6.000.000 κιλά αλεύρι και 750.000 κιλά κρέας-τυρί-όσπρια.⁷⁸

Πάντως, το ελληνικό κράτος, μπορεί να υποστηριχθεί ότι βοήθησε τους πρόσφυγες όπως και όσο μπορούσε. Έτσι, μέχρι το 1923 στον κρατικό προϋπολογισμό των ελληνικών κυβερνήσεων αναγράφονταν πιστώσεις για την περίθαλψη, μετακίνηση και πρόχειρη στέγαση των προσφύγων. Ως τα τέλη Σεπτεμβρίου του 1922, τα ποσά που διατέθηκαν για τις παραπάνω ανάγκες, σε διάφορες περιοχές της χώρας, ανέρχονταν συνολικά σε 6.500.000 δολάρια. Όμως η συμβολή της ελληνικής πολιτείας δεν περιορίζεται μόνο στη διάθεση χρηματικών κονδυλίων. Απλώνεται και σε ένα ευρύ φάσμα άμεσων δραστηριοτήτων. Συγκεκριμένα, το ελληνικό κράτος διέθεσε ως την 1^η Μαΐου 1923 το ποσό των 530.000.000 δρχ. για διάφορες ανάγκες: 130.000.000 δρχ. για ρούχα και τρόφιμα, 150.000.000 δρχ. για μεταφορά προσφύγων στην Ελλάδα και από περιοχή σε περιοχή, μέσα στη χώρα, 250.000.000 δρχ. για

ενοίκιο κτιρίων, όπου έμεναν πρόσφυγες. Το ποσό δε θεωρείται ευκαταφρόνητο, αν ληφθεί υπόψη ότι το συνολικό εθνικό εισόδημα του 1923 μόλις ανέρχεται στο ύψος των 16.163.816.120 δρχ.⁷⁹

Το ελληνικό κράτος όμως πρόσφερε και πληθώρα διευκολύνσεων για την ακώλυτη προσφορά βοήθειας από τις διάφορες φιλανθρωπικές οργανώσεις του Εξωτερικού. Μερικές από αυτές ήταν: α) ο Αμερικάνικος Ερυθρός Σταυρός, β) η "Περίθαλψη Εγγύς Ανατολής", γ) ο Βρετανικός Ερυθρός Σταυρός κ.ά.⁸⁰

Τα παραπάνω μέτρα αφορούσαν φυσικά και τους πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στη Βέροια. Καταρχήν, η Χρυσάνθη Μεταλλίδου, μου μίλησε για τη λειτουργία συσσιτίων. Συγκεκριμένα είπε τα εξής: «*Η παλιά Μητρόπολη (της Βέροιας) ήταν γεμάτη από τρόφιμα. Όλοι έπαιρναν με δελτία εκτός από κάποιους σαν εμάς, που δεν δικαιούμασταν, επειδή είχαμε κάποια οικονομική άνεση. Οι άλλοι όλοι βρέθηκαν σε κατάλογο και πήγαιναν κάθε μέρα στη Μητρόπολη και έπαιρναν ρύζι, αλεύρι, ζάχαρη και άλλα τρόφιμα με κατάλογο*».⁸¹

Επιπλέον, στην περιοχή του Ωρολογίου, λειτουργούσε πρόχειρο νοσοκομείο για τους πρόσφυγες, εξοπλισμένο με τα πενιχρά βέβαια εκείνα μέσα που διέθετε το ελληνικό κράτος. Γι' αυτό το νοσοκομείο η εφημερίδα "Αστήρ" έχει ένα άρθρο, το οποίο αναφέρει τα εξής:

«*Το Προσφυγικόν Νοσοκομείον της πόλεώς μας παρ' όλα τα πενιχρά μέσα που τα χορηγεί το Κράτος και ο Δήμος προσπαθεί να εκτελέσει το Θεάρεστον και κοινοφελές έργον του*».⁸²

Αίθουσα προσφυγικού νοσοκομείου (1914-1918) (Στάθη Πελαγίδη, ό.π, σ.219)

Ακόμη, αξίζει εδώ να γίνει λόγος και για την προσφορά του Αμερικάνικου Ερυθρού Σταυρού. Συγκεκριμένα, σε ένα άρθρο της εφημερίδας "Εφημερίς των Βαλκανίων" Θεσ/νίκης, με τίτλο «Ο Αμερικάνικος Ερυθρός Σταυρός - Υπέρ των προσφύγων» αναφέρονται τα ακόλουθα:

«Ο Αμερικάνικος Ερυθρός Σταυρός αποστέλει σήμερα τον δεύτερον συρμόν προμηθειών με 12 βαγόνια πλήρη αλεύρων, ιματισμού και κλινοσκεπασμάτων, άτινα θα κατανεμηθούν εις διαφόρους μεγάλας πόλεις κειμένας εις την γραμμήν μεταξύ Θεσ/νίκης και Φλωρίνης, συμπεριλαμβανομένων της Βεροίας, Ναούσης, Εδέσσης, Σόροβιτς και Καϊλάρια.

*Τα υλικά ταύτα του Α.Ε.Σ. θα διανεμηθούν εις 40.000 γυναίκας και παιδιά, ευρισκομένας εις περιφέρειάς αυτάς».*⁸³

Αλλά και η Αμερικάνικη Διεύθυνση Περιθάλψης βοήθησε με τον τρόπο της τους πρόσφυγες. Συγκεκριμένα ο Γενικός Διευθυντής Θεσ/νίκης πιστοποιεί τα ακόλουθα:

«Εν Θεσ/νίκη τη 8^η Μαΐου 1924.

Πιστοποιούμεν ότι ο κ. Μιχαήλ Γιατζόγλου είναι απεσπασμένος παρά τη Αμερικανική Διευθύνσει Περιθάλψεως (Εγγύς Ανατολής)· παρακαλούμεν τας Στρατιωτικές και πολιτικές Αρχάς προκειμένου να περιέλθωσιν την Μακεδονίαν και την Δυτικήν Θράκην όπως παρασχώσιν αυτώ πάσαν ηθικήν υποστήριξιν προς διεξαγωγήν του φιλανθρωπικού και ευεργετικού έργου των, σχετικώς προς αναζήτησιν γονέων και συγγενών των διασωζομένων ορφανών Πόντου και Μικράς Ασίας, άτινα ενδιαπώνται εις διάφορα Ορφανοτροφεία της Αμερικανικής Οργανώσεως.

*Ο Γενικός Διοικητής...».*⁸⁴

Επίσης, δεν μπορεί να παραλείψει κανείς και το γεγονός ότι η βοήθεια προς τους πρόσφυγες προέρχονταν πολλές φορές και από απλούς ανθρώπους, που είχαν τη διάθεση να προσφέρουν. Στην εφημερίδα "Αστήρ" Βέροιας υπάρχουν δύο σχετικά άρθρα. Το πρώτο άρθρο γράφει τα εξής:

«Η εκ των χιλίων δραχμών ευγενής προσφορά της κ. Ελισάβετ Περικλέους Μπαρμπούρη υπέρ των Ορφανών και Προσφύγων παιδων και η εξ ισαριθμων δραχμών τοιαύτη του κ. Π. Μπουρμπούρη υπέρ του Συλλόγου Δεσποινίδων "Η φιλανθρωπία" είναι άξια παντός επαίνου διότι αυτοί μόνον μεταξύ τόσων πολυταλάντων συμπολιτών μας, ενεθυμήθησαν και τα φτωχά μας.

Το παράδειγμα αυτών οφείλοσι να μιμηθώσι και οι πολυτάλαντοι συμπολίται μας».⁸⁵

Το δεύτερο άρθρο έχει τίτλο "Δήλωση δημοτικής μαίας" και αναφέρει τα εξής:

*«Η Δημοτική Μαία Αγάπη Τσιπλακίδου εύχεται εις τον Δήμαρχον Βερροίας κ. Λ. Πρωτοφάλτου παν ποθητόν και την κατά την διάρκειαν του αρξαμένου έτους 1932 πραγματοποιήσιν των πολιτικών του πόθων. Επί τη ευκαιρία ταύτην καθιστά γνωστόν εις όλους τους απόρους συμπολίτες μας Έλληνας Γηγενείς και Πρόσφυγας, Βλάχους και Ισραηλίτας ότι καθ' ό δημοτική μαία παρέχει απολύτως δωρεάν τας υπηρεσίας της εις επιτόκους, παρακαλούνται δε οι άποροι Δημόται μας όπως άνευ συστολής καλώσι ταύτην».*⁸⁶

Έτσι, όπως φαίνεται, η βοήθεια ήταν πολύπλευρη και ποικίλη, προς τους πρόσφυγες· προς τους ανθρώπους που ξεριζώθηκαν από τις εστίες τους και έφυγαν από τα σπίτια, που γεννήθηκαν, οι περισσότεροι, και έζησαν, τα πρώτα χρόνια της ζωής τους.

Ειδικά στις αρχές έμενε άσβεστη η ελπίδα του γυρισμού μέσα τους. Πίστευαν ότι κάτι θα γίνει στο τέλος και θα τα καταφέρουν να επιστρέψουν στα χώματα των προγόνων τους.

Γι' αυτό στις κάρτες, που έστελναν στους συγγενείς ή στους φίλους τους, δεν παρέλειπαν να κλείνουν με την ευχή

«Καλή Πατρίδα»⁸⁷

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Πελαγίδη Στάθη, Προσφυγική Ελλάδα 1913-1930 - Ο πόνος και η δόξα, 1997, σ.15.
2. Φωτιάδη Κώστα - Χαραλαμπίδη Μιχάλη, Πόντιοι - Δικαίωμα στη μνήμη, Εκδοτικός Οίκος Αφών Κυριακίδη, Θεσ/νίκη 1991.
3. Πελαγίδη Στάθη, Προσφυγική Ελλάδα 1913-1930 - Ο πόνος και η δόξα, 1997, σ.130.
4. Πελαγίδη Στάθη, ό.π., Εποικιστικός Χάρτης Μακεδονίας, Γεν. Διεύθυνση Εποικισμού Μακεδονίας, Τμήμα Στατιστικής.
5. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Συμεών Ποτουρίδη στις 12-9-97.
6. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Γιάννη Αληχανίδη στις 14-8-97.
7. Αρχείο Γεωργικής Υπηρεσίας Βέροιας, Οικογενειακά Δελτία Εποικισμού και Συνεντεύξεις.
8. ό.π.
9. ό.π.
10. ό.π. και από συνεντεύξεις γερόντων της πρώτης και δεύτερης γενιάς.
11. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Θεμιστοκλή Κουπίδη στις 18-9-97.
12. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Θεμιστοκλή Μωυσίδη στις 18-9-97.
13. Συνέντευξη που δόθηκε από την Μελπομένη Δημητριάδου στις 16-9-97.
14. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Γιάννη Αλεξιάδη στις 14-8-97.
15. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Στέργιο Σαπουντζή στις 6-9-97.
16. Συνέντευξη που δόθηκε από την Ελένη Κοραΐδου στις 9-8-97.
17. Πελαγίδη Στάθη, ό.π., σ.57.
18. βλ. παραπομπή 16.
19. Συνέντευξη που δόθηκε από το Θεόφιλο Γρηγοριάδη στις 2-9-97.
20. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Γρηγόρη Θεοδωρίδη στις 18-3-97.
21. Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας - Γενικά Αρχεία του Κράτους, Αρχείο: "Γενική Διοίκηση Μακεδονίας", Φ.66.
22. Σύμφωνα με τις συνεντεύξεις που μου παραχώρησαν πρόσφυγες της πρώτης γενιάς και μερικοί της δεύτερης.
23. Εφημερίς των Βαλκανίων (Θεσ/νίκη), ΑΦ.1563, Παρασκευή 13 Ιανουαρίου 1923, σ.1.
24. βλ. παραπομπή 14.
25. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Γιάννη Μελετίδη στις 10-4-98.

26. Λεύκωμα Θρακικής Εστίας Βέροιας, Βέροια 1991, σ.53.
27. Αλεξιάδη Γιάννη, Βεροιώτικα και Θρακιώτικα, Θεσ/νίκη, 1985, σ.99-100.
28. Πελαγίδα Στάθη, ό.π., σ.17.
29. Συνέντευξη που δόθηκε από την Πελαγία Ταραλά στις 9-9-97.
30. Συνέντευξη που δόθηκε από την Ευθαλία Ντόβα στις 9-9-97.
31. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Σωτήρη Δουλγέρογλου στις 15-9-97.
32. Αλεξιάδη Γιάννη, Φουντώνει η δάφνη, Βέροια 1997, σ.47.
33. βλ. παραπομπή 25.
34. Πελαγίδα Στάθη, ό.π., σ.110-111.
35. Πελαγίδα Στάθη, ό.π., σ.40.
36. Αλεξιάδη Γιάννη, Φουντώνει η δάφνη, ό.π., σ.47.
37. Αλεξιάδη Γιάννη, Στίγμα, Βέροια, 1996, σ.75.
38. Αλεξιάδη Γιάννη, Βεροιώτικες αράδες, ό.π., σ.44
39. βλ. παραπομπή 32.
40. βλ. παραπομπή 33.
41. Συνέντευξη που δόθηκε από την Χρυσάνθη Μεταλλίδου στις 8-8-97.
42. Συνέντευξη που δόθηκε από τη Λουλούδα Στεφανίδου στις 6-9-97.
43. βλ. παραπομπή 41.
44. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Λεωνίδα Ιωσηφίδη στις 1-8-97.
45. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Πέτρο Μυστακίδη στις 12-9-97.
46. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Αργυρώ Ιωσηφίδου στις 1-8-97.
47. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Νίκο Λιάπη στις 12-9-97.
48. βλ. παραπομπή 42.
49. Συνέντευξη που δόθηκε από την Ισμήνη Αφεντούλη στις 7-9-97.
50. βλ. παραπομπή 14.
51. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Λάζαρο Καμπάογλου στις 10-8-97.
52. βλ. παραπομπή 24.
53. Εφημερίδα Αστήρ Βέροιας, Αρ.Φύλ. 192/79, 8 Ιουνίου 1932, σ.1.
54. βλ. παραπομπή 25.
55. βλ. παραπομπή 14.
56. βλ. παραπομπή 6.
57. Εφημερίδα "Αστήρ" Βέροιας, Αρ.Φύλ. 20, 7 Φεβρουαρίου 1926, σ.2.
58. Αλεξιάδη Γιάννη, Αύρες-Λαύρες, Βέροια 1987, σ.60-61.

59. Πελαγίδα Στάθη, ό.π., σ.316.
60. Νεράντζη Χρήστου, Το έπος της Μικρασίας 1919-1922, Εκδόσεις "Μορφωτικός Κόσμος", Θεσ/νίκη 1987, σ.487.
61. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Θεμιστοκλή Κουπίδη στις 18-9-97.
62. Αλεξιάδη Γιάννη, Βεροιώτικα και Θρακιώτικα, ό.π., σ.99.
63. βλ. παραπομπή 14.
64. βλ. παραπομπή 20.
65. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Πέτρο Μυστακίδη στις 12-9-97.
66. βλ. παραπομπή 41.
67. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Γιάννη Γιαμά στις 10-9-97.
68. Συνέντευξη που δόθηκε από την Μαρία Γρηγοριάδου στις 2-9-97.
69. Συνέντευξη που δόθηκε από την Παρθένα Ορφανίδου στις 8-9-97.
70. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Χαράλαμπο Ιντζεβίδη στις 7-9-97.
71. βλ. παραπομπή 29.
72. Συνέντευξη που δόθηκε από την Ωραία Θεοδωροπούλου στις 11-9-97.
73. Λαμψίδα Ν. Γιώργου, Οι πρόσφυγες του 1922, σ.91-92.
74. Πελαγίδα Στάθη, ό.π., σ.57.
75. Λαμψίδα Ν. Γιώργου, ό.π., σ.92-93.
76. Πελαγίδα Στάθη, ό.π., σ.64.
77. Βακαλόπουλου Ε. Απόστολου, Νέα ελληνική ιστορία 1204-1985, Εκδόσεις Βάνας, Θεσ/νίκη 1995, σ.382.
78. Πελαγίδα Στάθη, ό.π., σ.58.
79. Πελαγίδα Στάθη, ό.π., σ.317.
80. Πελαγίδα Στάθη, ό.π., σ.318-324.
81. βλ. παραπομπή 37.
82. Εφημερίδα Αστήρ Βέροιας, Αρ.Φύλ. 107, 10 Οκτωβρίου 1928, σ.1.
83. Εφημερίς των Βαλκανίων (Θεσ/νίκη), ΑΦ.1579, Κυριακή 29 Ιανουαρίου 1923, σ.1.
84. Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας, Γενικά Αρχεία του Κράτους, Αρχείο: "Γενική Διοίκηση Μακεδονίας", Φ.115.
85. Εφημερίδα Αστήρ Βέροιας, Αρ.Φύλ. 7, Απρίλιος 1925, σ.2.
86. Εφημερίδα Αστήρ Βέροιας, Αρ.Φύλ. 174/61, 13 Ιανουαρίου 1932, σ.4.
87. βλ. παραπομπή 22.

Β' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

2.1. Η Σταδιακή Αποκατάσταση των Προσφύγων Μέσω της Ε.Α.Π.

Οι συνθήκες αποκατάστασης όλων των προσφύγων εξασφαλίστηκαν από την Ε.Α.Π. και την ελληνική πολιτεία. Η ελληνική κυβέρνηση μάλιστα, σύμφωνα με το άρθρο 2 του Πρωτοκόλλου της Γενεύης, της 29^{ης} Σεπτεμβρίου 1923, ανέλαβε την υποχρέωση να εκχωρήσει στην Ε.Α.Π., με τίτλους πλήρους κυριότητας, έκταση όχι μικρότερη από 5.000.000 στρέμματα. Η παραπάνω έκταση απαλλαγμένη από υποθήκες και επιβαρύνσεις, θα υπηρετούσε δύο στόχους:

- i. ως καλλιεργήσιμη περιοχή και ως χώρος εγκατάστασης των προσφύγων, θα συνέβαλλε στη μόνιμη αποκατάστασή τους κάτω από συνθήκες οικονομικής αυτάρκειας,
- ii. ως ακίνητη περιουσία, θα αποτελούσε εγγύηση για το προσφυγικό δάνειο που επρόκειτο να διαχειριστεί η Ε.Α.Π.

Η διπλή αυτή στόχευση επέβαλε στην Ε.Α.Π. δύο αντίστοιχα καθήκοντα: Το πρώτο, να διαθέτει τα ποσά, που έχει κάθε φορά στη διάθεσή της, κατά τον πιο αποτελεσματικό τρόπο για την αποκατάσταση των προσφύγων σε παραγωγική εργασία. Το δεύτερο, να βεβαιώνει ότι οι εγγυήσεις, που προβλέπονταν από το Πρωτόκολλο της Γενεύης, θα έχουν πλήρη κάλυψη, σύμφωνα με τους σχετικούς όρους. Επομένως, τα τρέχοντα έξοδα θα είναι κανονισμένα κατά τρόπο που να εξασφαλίζεται η τελική εξόφληση του δανείου.

Η Ε.Α.Π. εκτός των άλλων, σκόπευε να ανταποκριθεί με υπευθυνότητα και στις απαιτήσεις των περιστάσεων για υλικά και εφόδια (ξυλεία και άλλα οικοδομικά υλικά, σιτάρι, άροτρα κλπ.), τα οποία παραγγέλθηκαν από την κυβέρνηση, αλλά δεν έφτασαν ακόμη ή δεν πληρώθηκαν. Και όλα αυτά, με τον απαραίτητο όρο ότι τα χωράφια θα παραχωρηθούν με πλήρη κυριότητα.

Για όλες αυτές τις εκκρεμότητες η ελληνική κυβέρνηση αποφάσισε να επιχορηγήσει την Ε.Α.Π. μέσω της Ε.Τ.Ε. (Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος) με ένα ποσό 160.000 Λ.Α. (Λιρών Αγγλίας). Έτσι, και οι εργασίες συνεχίστηκαν και η Ε.Α.Π. κατοχυρώθηκε.

Με βάση τα παραπάνω, η Ε.Α.Π. εξέτασε προσεκτικά τον καλύτερο τρόπο κατανομής των πιστώσεων που είχε στη διάθεσή της. Και είχε επιλέξει μια από τις δύο προοπτικές: α) πλήρη εφοδιασμό και αποκατάσταση ενός περιορισμένου αριθμού προσφύγων, β) διάθεση των κονδυλίων σε ένα μεγαλύτερο αριθμό προσφύγων και χορήγηση σ' αυτούς του απόλυτα ελάχιστου ποσού που θα τους βοηθήσει να αρχίσουν να εργάζονται. Προτιμήθηκε η δεύτερη επιλογή, γιατί από πολύ νωρίς παρατηρήθηκε ότι ο μέσος πρόσφυγας διαθέτει πληθώρα ικανοτήτων, για να βοηθήσει τον εαυτό του και να στηρίξει την ατομική του πρόοδο.

Τα κονδύλια της Ε.Α.Π. από τα έσοδα εξωτερικών δανείων του 1924, σχεδόν εξαντλήθηκαν ως τις αρχές του 1927, εκτός από ένα ποσό 500.000 Λ.Α. για απρόβλεπτες ανάγκες.

Γι' αυτό η Ε.Α.Π. μέχρι να εκδοθούν τα νέα δάνεια του 1926 και 1929, ύψους 499.759 Λ.Α. και 2.503.275 Λ.Α. αντίστοιχα, ακολούθησε τακτική συντήρησης και απλής συμπλήρωσης των εκτελούμενων έργων. Παράλληλα, καταστρώνονται προσωρινοί προϋπολογισμοί για την αστική αποκατάσταση και αντιμετωπίζονται τρέχουσες ανάγκες με κονδύλια που χορηγεί η κυβέρνηση, μέχρι το ποσό των 2.000.000 Λ.Α., ως προκαταβολές έναντι δανείων, αλλά και ως συμπληρωματικές πιστώσεις.

Η Ε.Α.Π. μετά την έγκριση των δύο παραπάνω δανείων, συνέχισε τις δραστηριότητές της στον αγροτικό και στον αστικό τομέα.

Πάντως, οι συνολικές της δαπάνες ως τις 30 Ιουνίου 1930, σύμφωνα με την τελευταία της Έκθεση, ανέρχονται:

- α) για την αγροτική αποκατάσταση, σε 10.422.931 Λ.Α.,
- β) για την αστική, σε 2.011.458 Λ.Α. Υπόλοιπο στην Τράπεζα και σε μετρητά: 790.368 Λ.Α. (αντιστοιχία νομισμάτων, κατά μ.ο. από την ίδρυση της Ε.Α.Π. μέχρι 30 Ιουνίου 1930: 1 Λ.Α. = 354, 470 δρχ.).

Με τις δαπάνες αυτές αποκαταστάθηκαν: α) πάνω από 145.000 αγροτικές οικογένειες, β) γύρω στις 125.000 αστικές.

Πραγματικά, είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι η Ε.Α.Π. μέσα στα επτά (7) χρόνια της λειτουργίας της κατάφερε να αποκαταστήσει το σύνολο, σχεδόν, του προσφυγικού πληθυσμού.¹

Ο Θρακιώτης Γιάννης Αλεξιάδης αναφέρει τα ακόλουθα σχετικά με την Υπηρεσία του Εποικισμού στη Βέροια:

*«Πρώτον ο εποικισμός και ομιλούμεν δια την πόλιν Βέροια. Διευθυντής εποικισμού Αναστάσιος Αναστασιάδης, γεωπόνος, Θραξ, Βιζυηνός την καταγωγή και μετά το 1924 μετατεθείς εις Έδεσσαν, γεωπόνος Πιπίνος διευθυντής (στη συνέχεια). Η Υπηρεσία επλαισιώθει με γραφιάδες και επόπτας. Έπαρχος Βέροιας-Ημαθίας ο δικηγόρος Αβραάμ Γρηγοριάδης, ποντιακής καταγωγής και μετέπειτα βουλευτής Φιλελευθέρων».*²

Δυστυχώς, πάντοτε στις δύσκολες στιγμές υπάρχουν κάποιοι άνθρωποι, οι οποίοι επιφανειακά φαίνονται ως «σωτήρες» των βασανισμένων, ενώ στην πραγματικότητα αποδεικνύεται ότι τα ελατήριά τους κάθε άλλο παρά αγνά και ανθρώπινα είναι. Ανάμεσά σ' αυτούς τους ανθρώπους ανήκουν και οι λεγόμενοι "προσφυγοπατέρες", τους οποίους ο Γιάννης Αλεξιάδης με πολύ σαφή και γλαφυρό τρόπο τους σκιαγράφησε. Χαρακτηριστικά στο βιβλίο του «Βεροιώτικες Αράδες» αναφέρει τα εξής:

«Η κάθε εποχή έχει τους επιτηδείους της. Μέσα στην δυστυχία των ανθρώπων ξεφυτρώνουν αυτοί, "οι πάντοτε ημέτεροι", για να προστατεύσουν τους κατατρεγμένους και που αντικειμενικό σκοπό, φυσικά, έχουν την άνευ προηγουμένου εκμετάλλευσή τους και προς ατομικό τους πλουτισμό. Το βλέπουμε πάντοτε αυτό με την αλλαγή καταστάσεων, και είδαμε στα χρόνια που ζήσαμε πολλούς να αλλάζουν θέσεις και στρατόπεδα, όπως αλλάζουν και πουκάμισα.

Και τώρα, ας επανέλθουμε σ' αυτούς που ξέρουν να εξυπηρετούν ... από μεγαλοψυχία, τους αδυνάτους:

Μπουλούκια έφταναν οι κατατρεγμένοι της Μικρασιατικής Καταστροφής. Ένα κομματάκι ψωμί, και μια πρόχειρη στέγη και το κράτος (που δέχτηκε, στα ξαφνικά, εκατομμύριο και πλέον) έπρεπε να φροντίσει και, φυσικά, έστρεψε την προσοχή του προς αυτό το σημείο. Και εδώ, στην προσπάθεια του κράτους, άρχισαν να φυτρώνουν οι επιτήδειοι. Είχε φυσικά ανάγκη προσώπων και προ παντός ανάγκη συγκεντρώσεως των κατατρεγμένων. Αποτέλεσμα να

δημιουργούνται σύλλογοι προστασίας, δηλαδή Μικρασιατών, Ποντίων, Θρακών. Αυτή είναι η αρχή της δημιουργίας φυτωρίων εκμεταλλεύσεως των δυστυχισμένων. Μέσα σ' αυτούς τους συλλόγους άρχισαν να εισχωρούν οι επιτήδειοι, και εκεί να διαλέγουν τα κοράκια τα θύματά τους, που, "αντί πινακίου φακής", διαλαλούσαν τα αγαθά, που ανέλαβαν να προσφέρουν στους κατατρεγμένους οι αναλαβόντες την εξουσία των διαφόρων συλλόγων και σωματείων. Και το καϋμενούλι το κράτος σ' αυτούς έπρεπε να έχει εμπιστοσύνη, το είπαμε άλλωστε ότι είχε ανάγκη ανθρώπων και μάλιστα προερχομένων από τις τάξεις των δυστυχών. Αυτοί γνώριζαν τα πάντα, και έτσι οι κύριοι αυτοί με την δεξιοτεχνία του άρπαγα ισχυροποιήθηκαν και ημέρα με την ημέρα δυνατότεροι έγιναν οι ... μεγάλοι προστάτες των κατατρεγμένων ... δηλαδή "οι προσφυγοπατέρες".

Τα δισεκατομμύρια του προσφυγικού δανείου έφτασαν, και αμέσως αρχίζει η ... προστασία των κατατρεγμένων. Ζώα, τρόφιμα, και όλα τα αγαθά, χωράφια, σπίτια, φυσικά άνευ οριστικής διανομής. Σε ξέρω, με ξέρεις, σε μετρώ, με μετράς, και σε δίνω ανάλογα με τα άτομά σου φυσικά το ό,τι δήθεν δικαιούσαι. Εδώ το μεγάλο βιολί της προστασίας. Να θυμηθούμε πρόσωπα και πράγματα; Δεν κάνει, απλώς παίρνουμε τα πράγματα πάνω-πάνω, μια που θυμηθήκαμε τους προσφυγοπατέρες. Και αρχίζει σε λίγο η απογραφή των περιουσιών, ύστερα από την οριστική ανταλλαγή των πληθυσμών. Εδώ τώρα η δράσις των προσφυγοπατέρων. Επιτροπές απογραφής ... Τρέχα γύρευε ... εδώ θα αντικρίσεις το δίκαιο. Ανάλογα με τα πράγματα, τα πρόσωπα, τις συμπάθειες και αντιπάθειες γίνεται η καταγραφή. Εδώ τα μέσα, εδώ οι κόρακες. Και συνεχίζεται το βιολί και οριστικοποιούνται αδικίες. Και έρχεται πλέον η μοιρασιά. Και εισπράττουν άλλοι πολλά και άλλοι ελάχιστα, και μερικοί μηδέν. Και οι προσφυγοπατέρες συνεχίζουν. Καθιερώνεται η οριστική διανομή των αγροτικών και η αγορά των αστικών. Εδώ πάλι πρέπει να σταματήσουμε.

Δυστυχώς, η κάθε καταστροφή δημιουργεί επιτήδειους προστάτες των κατατρεγμένων».³

Για τους "προσφυγοπατέρες" κάνει λόγο και ο Απόστολος Αγιαννίτης στο "Λεύκωμα Θρακικής Εστίας Βέροιας". Έτσι αναφέρει μεταξύ των άλλων και τα εξής:

«(...) Οι δυσκολίες ήταν (τότε) πάρα πολλές. Πρώτη και μεγαλύτερη η εξεύρεση στέγης. Όμως η αδικία που πάντα υπήρχε και θα υπάρχει, «έπαιξε» και σ' αυτήν την περίπτωση το ρόλο της. Αυτός ο οποίος ήταν υπεύθυνος για να διανέμει τις προσφυγικές οικογένειες στα τούρκικα σπίτια μοίραζε με τα δικά του πολύ "προσωπικά" κριτήρια. Έτσι έδινε σε μικρές οικογένειες μεγάλα σπίτια και στη δική μου οικογένεια, που ήταν δεκαμελής, καθώς και στην θεία μου την οικογένεια που ήταν εξαμελής, έδωσε ένα σπίτι με δύο δωμάτια. Έτσι μέναμε δέκα άτομα σ' ένα δωμάτιο, ώσπου η μάνα μου η μακαρίτισσα αναγκάστηκε να κάνει με τα ίδια της τα χέρια όπως - όπως ένα ακόμα δωμάτιο για να βολευτούμε. Πόσο απλό φαίνεται όταν γράφεται κι όμως πόσο κόπο και μόχθο απαιτήσε (...).»⁴

Το θέμα "Προσφυγοπατέρες" δεν απασχόλησε μόνο την κοινωνία της Βέροιας. Στην εφημερίδα "Αστήρ" Βέροιας υπάρχει ένα άρθρο που αναφέρεται στους προσφυγοπατέρες της Θεσ/νίκης. Συγκεκριμένα σ' αυτό το άρθρο γράφονται τα εξής: «Μεγάλος καυγός εις την Θεσ/νίκην μεταξύ των διαφόρων προσφυγοπατέρων· (πλησιάζουν γαρ εκλογαί και κάλλη μυρίζει) μα δεν αφήνουν ήσυχον τον κόσμον οι διάφοροι Πατρίκοι;»⁵

Η εφημερίδα "Αστήρ" και σε άλλα άρθρα της ασχολείται με το προσφυγικό πρόβλημα και με την αρμόδια με τέτοια θέματα Υπηρεσία, την Εποικιστική. Σε ένα από αυτά τα άρθρα που έχει τίτλο "Είμεθα συκοφάνται;" αναφέρονται τα ακόλουθα: «Ένας συνήθης δημοσιογραφικός έλεγχος, τον οποίο είχε και έχει υποχρέωσιν να κάμη κάθε εφημερίς ισταμένη εις το ύψος της, έθιξε το ευαίσθητον της εν τη πόλει μας εποικιστικής υπηρεσίας και διά καταγγελίας της προς την αρμόδιαν αρχή μας εμπήνυσε επί συκοφαντία διά τα γραφόμενα εν τω υπ αριθ. 87 της 4^{ης} Ιουνίου φύλλω του "Αστέρος".

Κατηγγέλθημεν ως συκοφάνται διότι είπομεν ότι αι αλληλοσυγκρούμεναι λύσεις που δίδει η εποικιστική υπηρεσία εκδίδουσα και ακυρούσα ταυτοχρόνως διαταγάς της, παραχωρούσα τους αυτούς αγρούς εις δύο και περισσοτέρους χωρικούς, γενομένη ούτω ηθική αυτουργός των διαπληκτισμών και φιλονικιών μεταξύ αυτών, εισηγουμένη πρώτον την απ' ευθείας πώλησιν των χωραφιών διαφόρων τσιφλικιών εις τους κολλήγους, και μετά προτείνουσα την ακύρωσιν των συμβολαίων, εξαναγκάζουσα τους ατυχείς χωρικούς, να καταφεύγωσι εις τα

δικαστήρια και να υποβάλλονται εις μυρίους κόπους και έξοδα χαρακτηρίζονται παρ' αυτής ότι είναι συκοφαντία.

Δικαίωμά της.

Και αι εκδοθείσαι υπό του τέως ειρηνοδίκου κ. Ευαγγέλου Φαρμακίδου ειρηνοδικειακαί αποφάσεις που χαρακτηρίζουν με τα μελανότερα χρώματα την εποικιστικήν υπηρεσίαν τι είναι;

Είναι συκοφαντία.

Και αι έκτροποι προ του δικαστικού μεγάρου σκηναί της 8^{ης} Μαρτίου ε.έ. μεταξύ των γηγενών και Προσφύγων Αγίας Μαρίνης και των οποίων ηθικός αυτουργός είναι η εποικιστική υπηρεσία τι είναι;

Είναι συκοφαντία.

Αλλά ας σταματήσωμεν μέχρι του σημείου αυτού, και όταν η υπόθεσις φθάση μέχρι του ακροατηρίου τότε μόνον θα αντιληφθή η πέραν της ρινός της μη βλέπουσα Εποικιστική υπηρεσία, ποίαν γνώμην έχει περί αυτής όχι μόνον ο λαός της περιφέρειας Βερροίας γηγενής και προσφυγικός αλλά και ολόκληρος ο Ελληνικός Λαός». ⁶

Παρόλα όμως αυτά, αναμφισβήτητο είναι το γεγονός ότι η Ε.Α.Π. και οι υπόλοιπες αρμόδιες για το προσφυγικό πρόβλημα υπηρεσίες έδειξαν ζήλο και πραγματικό ενδιαφέρον προς τους βασανισμένους πρόσφυγες. Αν εξαιρέσει κανείς μερικά περιστατικά λανθασμένων χειρισμών ορισμένων αρμοδίων, θα διαπιστώσει ότι το έργο των σχετικών με το προσφυγικό πρόβλημα υπηρεσιών στέφθηκε από πλήρη επιτυχία.

Παρακάτω παρατίθενται δύο άρθρα της εφημερίδας "Αστήρ" Βέροιας που δείχνουν αυτό το ενδιαφέρον, και όχι μόνο, προς τους πρόσφυγες. Το πρώτο είναι μία δήλωση, η οποία αφορά τους αγρότες πρόσφυγες και αναφέρει τα εξής:

«Δήλωσις δια τους αγροτικώς εγκατεστημένους πρόσφυγας, Αριθ: 1047: Επειδή τα οικήματα τα κατεχόμενα υπό των γεωργικώς εγκατεστημένων προσφύγων πόλεως Βερροίας περιήλθον συμφώνως τω πρωτοκόλλω Καραμάνου-Τρακάκη εις την κυριότητα της Ε.Α.Π. γνωρίζομεν εις τους εν αυτοίς οικούντας εγκατεστημένους υπό της υπηρεσίας του εποικισμού πρόσφυγας ότι ουδέν ενοίκιον θα καταβάλουν εις το ενταύθα Υποκατάστημα Εθνικής Τραπέζης».

Η δήλωση υπογράφεται από τον προϊστάμενο Εποικισμού Βέροιας Α. Τσόκαλη. ⁷

Το δεύτερο άρθρο αναφέρεται στην επίσκεψη των μελών της Ε.Α.Π. στην πόλη της Βέροιας. Σκοπός της άφιξης αυτών των προσώπων ήταν να συζητήσουν για τα προβλήματα των προσφύγων και να δουν "ιδίοις όμμασι" πως εξελίσσεται το έργο της αποκατάστασής τους. Το άρθρο έχει τίτλο "Άφιξις κ.κ.Καραμάνου και Λάμπρου" και αναφέρει τα εξής:

«Την 1ην μ.μ. ώραν της Τετάρτης 17^{ης} τρέχοντος αφίκοντο εις την πόλιν μας προερχόμενοι εκ Θεσ/νίκης οι κ.κ. Λάμπρος εκ των μελών της επιτροπής αποκαταστάσεως Προσφύγων και Καραμάνος Γενικός Διευθυντής Εποικισμού Μακεδονίας, γενόμενοι δεκτοί υπό των προσφυγικών οργανώσεων της πόλεώς μας.

Τούτους εν τη γενομένη εν τω Ζυθεσιατορίω «ΑΛΤ» δεξιώσει προσεφώνησαν εκ μέρους μεν του Προσφυγικού κόσμου της πόλεώς μας ο πολιτευόμενος τέως πληρεξούσιος κ. Αβραάμ Γρηγοριάδης εκ μέρους δε των αστών Προσφύγων ο κ. Νικολαΐδης φαρμακοποιός, μεθ' ο μετέβησαν εις την τοποθεσίαν «ΕΛΗΑ» παρά την οποίαν θα ανεγερθεί προσφυγικός συνοικισμός, όπου μετά τον αγιασμό τελεσθέντα υπό δύο ιερέων τον θεμέλιον λίθον έθεσεν ο κ. Λάμπρος εκφωνήσας κατάλληλον τη περιστάσει λόγον. Την 5^η μ.μ. ώραν εν τη οικία του κ. Γρηγοριάδου παρετέθη τέιον προς τιμήν αυτών.

Οι κ.κ. Λάμπρος και Καραμάνος αφού εδέχθησαν εν τοις Γραφείοις του Εποικισμού τα προεδρεία των προσφυγικών οργανώσεων ως και λοιπούς ιδιώτας πρόσφυγας, την 6^η μ.μ. ώραν ανεχώρησαν επιστρέφοντες εις Θεσσαλονίκην».⁸

Η Ε.Α.Π. βοήθησε ποικιλόμορφα τους πρόσφυγες, αγρότες και αστούς, και πρόσφερε σ' αυτούς ό,τι και όσο μπορούσε. Στη συνέχεια θα γίνει λόγος αναλυτικότερα, για την πολύμορφη προσφορά της στο προσφυγικό στοιχείο, προκειμένου να υπάρξει και να επιτευχθεί η κατά το δυνατό αποκατάστασή τους.

2.2. Η Δημιουργία Νέων Συνοικιών - Χτίσιμο Σπιτιών.

Οι κάτοικοι ενός αστικού συνοικισμού συνδέονται συνήθως με δεσμούς κοινής καταγωγής, είτε συνολικά, είτε τμηματικά (κατά ομάδες). Αλλά και το κριτήριο του γεωγραφικού παράγοντα και του φυσικού περιβάλλοντος λειτούργησε έτσι, ώστε η εγκατάσταση των προσφύγων, τις περισσότερες φορές, να γίνεται σε περιοχές με γεωγραφικές συνθήκες παρόμοιες μ' αυτές που είχαν στην Τουρκία. Η κοινωνική θέση των προσφύγων έπαιξε κάποιο ρόλο στη σύνθεση του πληθυσμού των αγροτικών και αστικών προσφυγικών οικισμών: από τη μια το πιεστικό πρόβλημα του βιοπορισμού και από την άλλη, η αίσθηση της ανάγκης για αναζήτηση καταφύγιου ασφάλειας και αυτοεπιβεβαίωσης ήταν σοβαρότατοι λόγοι που οδήγησαν στη σύνθεση αμιγών γειτονιών ή συνοικισμών.⁹

Στη Βέροια δημιουργήθηκαν οι εξής νέοι συνοικισμοί από την Ε.Α.Π.: 1) περιοχή Βήματος του Αποστόλου Παύλου, 2) περιοχή που σήμερα βρίσκεται η οδός Πιερίων - "Λαδόμηλοι" 3) περιοχή Ελνάς - Λεωφόρος Ανοίξεως, 4) περιοχή γύρω από την εκκλησία της Υπαπαντής του Σωτήρος, 5) οικοδομικό τετράγωνο πάνω από το σημερινό γήπεδο και 6) ο σημερινός συνοικισμός "Προμηθέας".¹⁰

Η γέννηση του Συνοικισμού (Στάθης Πελαγίδη, ό.π, σ.140)

Πιο συγκεκριμένα, πρόσφυγες, καταρχήν, εγκαταστάθηκαν στην περιοχή του Βήματος του Αποστόλου Παύλου. Στην εφημερίδα "Αστέρ" αυτός ο συνοικισμός ονομάζεται συνοικισμός Αγίου Παύλου¹¹. Σύμφωνα με τη Θρακιώτισσα Χρυσάνθη Μεταλλίδου σ' αυτή την περιοχή υπήρχε παλιότερα

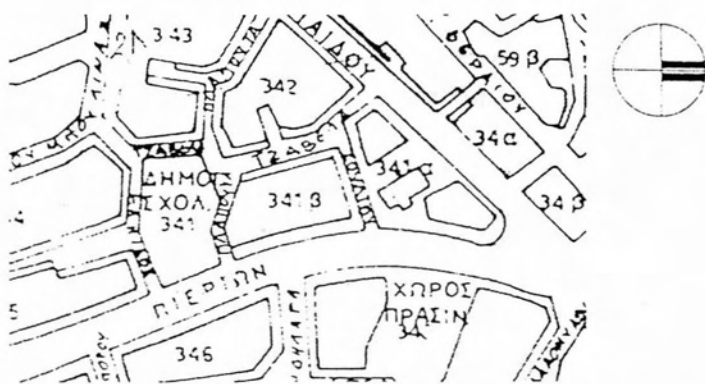
τουρκικό νεκροταφείο¹². Αυτό επιβεβαιώνεται και από τον Θρακιώτη Γιάννη Αλεξιάδη. Επίσης ο ίδιος γράφει στο βιβλίο του "Βεροιώτικα και Θρακιώτικα" ότι σ' αυτό το συνοικισμό εγκαταστάθηκαν κυρίως αστοί πρόσφυγες.¹³

Χάρτης 1

Η σημερινή περιοχή του Βήματος του Αποστόλου Παύλου, στην οποία τότε εγκαταστάθηκαν κυρίως αστοί πρόσφυγες (Τοπογραφικός χάρτης της πόλης της Βέροιας, 1988).

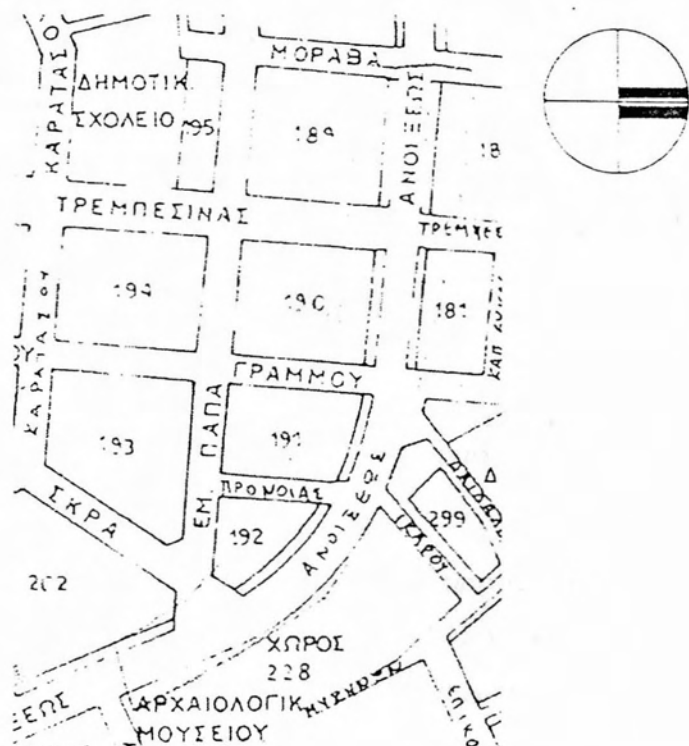
Στην περιοχή που σήμερα βρίσκεται η οδός Πιερίων - Λαδόμηλοι, εγκαταστάθηκαν αγρότες πρόσφυγες και γι' αυτό εκείνος ο συνοικισμός ονομάστηκε "αγροτικός". Εκεί εγκαταστάθηκαν γιατί τα αγροτικά τουρκικά σπίτια είχαν εξαντληθεί.¹⁴ Έτσι δόθηκαν σ' αυτούς οικοπέδα, τα οποία ξεχρέωσαν στη συνέχεια με τραπεζικό δάνειο.

Χάρτης 2

Η σημερινή περιοχή "Λαδόμηλοι", στην οποία τότε εγκαταστάθηκαν αγρότες πρόσφυγες και γι' αυτό ο συνοικισμός ονομάστηκε "αγροτικός" (Τοπογραφικός χάρτης της πόλης της Βέροιας, 1988).

Στη σημερινή περιοχή "Ελιά"-Λεωφόρος Ανοίξεως υπήρχαν τότε, σύμφωνα με τον Γιάννη Αλεξιάδη, μπαχτσέδες Τούρκων και εντοπίων. Μετά την απαλλοτριώσή τους η Ε.Α.Π. διένειμε τα οικόπεδα, που προέκυψαν, σε αστούς πρόσφυγες και έχτισε σπιτάκια, οικονομικά και προσεγγίσιμα. Οι τελευταίοι τα χρεώθηκαν και τα πλήρωσαν αργότερα με Ομολογίες.¹⁵ Στις 17 Φεβρουαρίου 1926, πριν ανεγερθεί ο Συνοικισμός, μέλη της Ε.Α.Π. επισκέφτηκαν αυτό το χώρο.¹⁶

Χάρτης 3

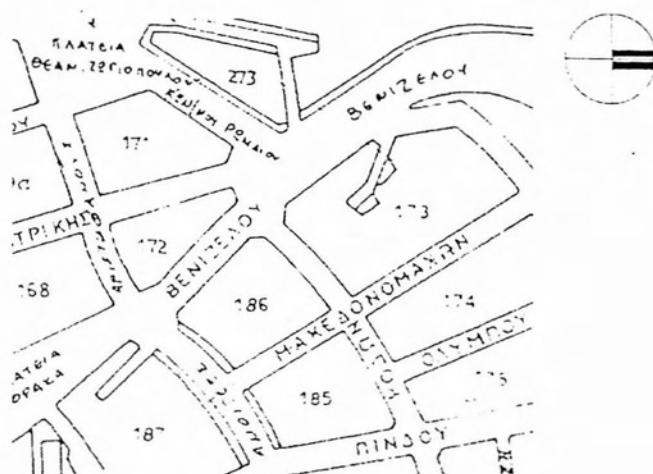
Η σημερινή περιοχή "Ελιά"-Λεωφόρος Ανοίξεως, στην οποία τότε εγκαταστάθηκαν αστοί πρόσφυγες (Τοπογραφικός χάρτης της πόλης της Βέροιας, 1988).

Στη σημερινή περιοχή γύρω από την εκκλησία της Υπαπαντής του Σωτήρος υπήρχε ο λεγόμενος συνοικισμός "Εξω Παναγιά". Και αυτός ο συνοικισμός ήταν αστικός¹⁷ αλλά δεν ήταν και ό,τι καλύτερο για τους κατοίκους του. Αυτό επιβεβαιώνεται με βάση ένα δημοσίευμα στην εφημερίδα "Αστήρ" Βέροιας, στο οποίο αναφέρονται ανάμεσα στα άλλα και τα ακόλουθα:

«Τι χάλια πάλι είναι αυτά τα ανεγειρόμενα προσφυγικά σπίτια στον Συνοικισμό "Εξω Παναγιάς".

Μόνον περισσότερες δύνανται να αποκληθώσι, διότι με ένα δωμάτιον και η παραμικροτέρα ασική οικογένεια δεν δύναται όπως δήποτε να στεγαστεί άνετα.

Αι προσφυγικά ασικά οργανώσεις διατί δεν διαμαρτύρονται δια τα χάλια αυτά;»¹⁸

Χάρτης 4

Η σημερινή περιοχή γύρω από την εκκλησία της Υπαπαντής του Σωτήρος, στην οποία τότε εγκαταστάθηκαν αστοί πρόσφυγες (Τοπογραφικός χάρτης της πόλης της Βέροιας, 1988).

Ένας ακόμη συνοικισμός υπήρχε στο οικοδομικό τετράγωνο που βρίσκεται πάνω από το σημερινό γήπεδο ποδοσφαίρου της πόλης. Στο μικρό αυτό αγροτικό συνοικισμό κατοικούσαν Θρακιώτες από την Ανατολική Ρωμυλία.¹⁹

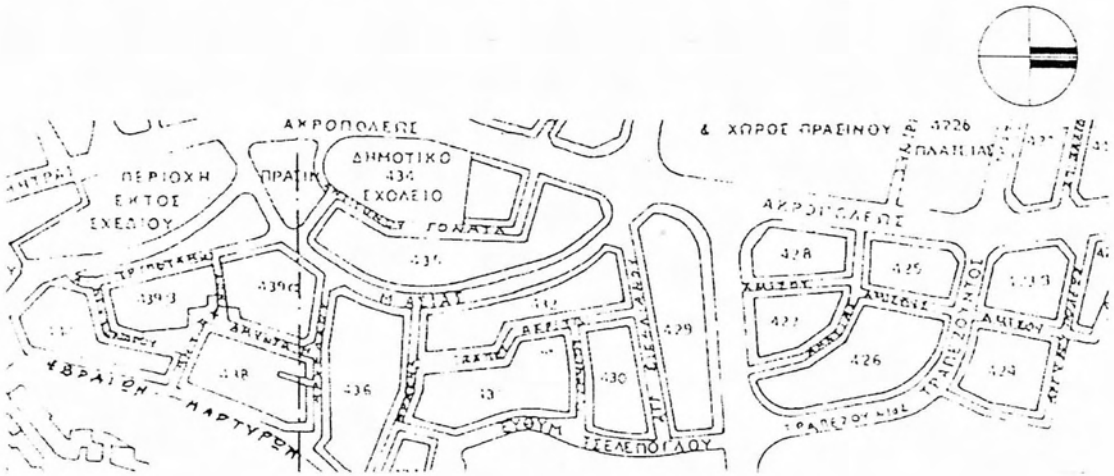

Χάρτης 5

Η σημερινή περιοχή πάνω από το γήπεδο ποδοσφαίρου της πόλης, στην οποία τότε εγκαταστάθηκαν αγρότες πρόσφυγες (Τοπογραφικός χάρτης της πόλης της Βέροιας, 1988).

Ο σημερινός συνοικισμός "Προμηθέας" είναι από τους πιο παλιούς. Άρχισε να δημιουργείται σιγά-σιγά από το 1914 με την εγκατάσταση, αρχικά, Ποντίων

Προσφύγων από τον Καύκασο και στη συνέχεια Θρακιωτών από την Ανατολική Ρωμυλία. Τον οικισμό αυτό οι ντόπιοι τον αποκαλούσαν "Μαντζίρικα"²⁰.

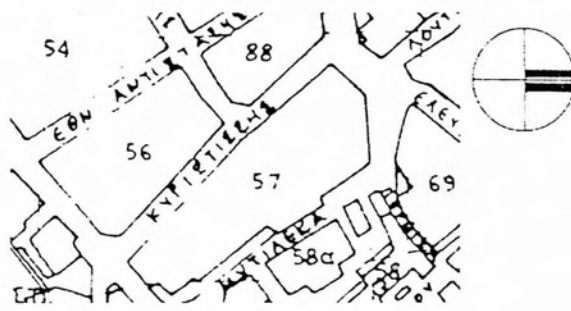
Χάρτης 6

Η σημερινός συνοικισμός "Προμηθέας", στον οποίο τότε εγκαταστάθηκαν κυρίως Πόντιοι από τον Καύκασο και Θρακιώτες από την Ανατολική Ρωμυλία (Τοπογραφικός χάρτης της πόλης της Βέροιας, 1927).

Παράλληλα, δόθηκαν οικόπεδα, δωρεάν, σε εύπορους πρόσφυγες, οι οποίοι όμως έχτισαν τα σπίτια τους χωρίς καμία κρατική οικονομική ενίσχυση. Αυτό επιβεβαιώνεται σε μια ειδοποίηση που υπάρχει στην εφημερίδα "Αστήρ" Βέροιας. Χαρακτηριστικά αναφέρονται τα εξής: «Το Γραφείον Εποικισμού Βερροίας, ειδοποιεί τους βουλομένους αστούς πρόσφυγας να ανεγείρουν οικήματα ιδίαις αυτών δαπάναις και άνευ οικονομικής ενισχύσεως της υπηρεσίας ότι διαθέτει κατάλληλα προς τούτο οικόπεδα εις τας Τοποθεσίας «ΕΛΗΑ», «Έξω Παναγιά», «Κιουτσούκ Μολά Μουσταφά» (Παραδείσου) και «Αγίου Παύλου» και ότι δεχεται σχετικές αιτήσεις μέχρι τέλους Ιουλίου το βραδύτερον».

Η ειδοποίηση αυτή υπογράφεται στη Βέροια τη 13^η Ιουλίου 1927 από τον Προϊστάμενο Εποικισμού Βέροιας Α. ΤΣΟΚΑΛΗ.²¹

Επίσης πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν, ιδιαίτερα μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών, σε σπίτια μουσουλμάνων στις εξής περιοχές: Καρσί Μαχαλά, Κιόσκι Μπαρμπούτας (Κεμάλ Μπέν) (βλ. χάρτη 6), περιοχή Τσερμενίου (βλ. χάρτη 1) και περιοχή ενορίας Κυριώτισσας.²²

Χάρτης 7

Στην περιοχή αυτή εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες σε σπίτια μουσουλμάνων (Τοπογραφικός χάρτης της πόλης της Βέροιας, 1988).

Παρόλα αυτά το πρόβλημα της στέγασης δεν είχε λυθεί για τους πρόσφυγες ως το 1931 εξολοκλήρου. Και αυτό μπορεί να το διαπιστώσει κανείς διαβάζοντας το παρακάτω άρθρο που υπάρχει στην εφημερίδα "Αστήρ" και έχει τίτλο "Προσφυγική στήλη - Επιβάλλεται ανέγερσις νέου αστικού προσφυγικού συνοικισμού":

«Η από καιρού εν Βερροία παρατηρουμένη μέγιστη έλλειψις στέγης βαίνει ολοσθέν αυξανόμενη, αφ' ενός μεν δια της συνεχούς εκποιήσεως των ανταλλαζίμων κτημάτων παρά της Ε. Τραπέζης, αφ' ετέρου δε, διά της εκ μέρους του Δημοσίου παραχωρήσεως 400 οικημάτων διά την γεωργικήν αποκατάστασιν εκ των αστικών ανταλλαζίμων τοιούτων.

Ούτω δημιουργείται μία κατάσταση δυσχερεστάτη διά την αστικήν προσφυγικήν τάξιν, ήτις επιβάλλει την άμεσον ανέγερσιν ενός αστικού συνοικισμού προς στέγασιν των αστέγων οικογενειών ανερχομένων εις 600 περίπου, αίτινες διατελούσιν εν απαγοπτεύσει. Αι δε 200 αίτινες διαμένουσι εις οικήματα παραχωρηθέντα εις τους Γεωργούς εν αγανακτήσει διατελούσιν κατά της Γεν. Διοικήσεως Μακεδονίας ήτις παρά το τηλεγράφημα του Υπουργού κ. Ιασονίδου δεν διέταξεν εισέτι την ενταύθα υπηρεσίαν Εποικισμού όπως παύση τας εξώσεις αστών οικογενειών μέχρις οριστικής στεγάσεως αυτών.

Η Ένωσις αστών Προσφύγων απέστειλε τηλεγράφημα προς την Γενικήν Διοίκησιν και Γ.Δ.Ε.Μ. ζητούσα όπως διαβιβασθεί διαταγή σχετική συμφώνως τηλεγραφήματος κ. Ιασονίδου.

Αι ενέργειαι της Ένώσεως στέφονται υπό επιτυχίας. Η Γενική Διοίκησις μεριμνά όπως εκ της παρ' αυτή πιστώσεως των 30.000.000 του Υπουργείου

Πρόνοιας διαθέση κονδύλιον διά την αστικήν αποκατάστασιν των προσφύγων Βερροίας. Ελήφθη σχετικόν τηλεγράφημα αυτής παρά του Δήμου προς εξακρίβωσιν εάν υπάρχουσιν οικόπεδα του Δήμου ή Δημοσίου προς ανέγερσιν αστικού συνοικισμού.

Πολύ ορθώς ο κ. Δήμαρχος φρονεί ότι η ανέγερσις του συνοικισμού τούτου πρέπει να γίνη εντός της πόλεως επιτυχανομένης αφ' ενός μεν της αποκαταστάσεως των προσφύγων αλλά και αφ' ετέρου εφαρμοζομένης και του σχεδίου πόλεως. Την άποψιν ταύτην υποστηρίζει και ο αστικός προσφυγικός κόσμος αποδεχόμενος προθύμως την σποραδικήν ανέγερσιν των οικημάτων αυτού.

Οικόπεδα υπάρχουσι πάμπολα τήδε κακείσε ανταλλάξιμα ήτοι του Δημοσίου υπό την διαχείρισιν της Ε. Τραπεζης, άτινα το Κράτος πρέπει χάριν της αστικής αποκαταστάσεως ως ανέλαβεν υποχρέωσιν απέναντι των προσφύγων και ως έπραξεν διά τους γεωργούς της πόλεώς μας να διαθέση ταύτα υπέρ των αστέγων αστών προσφύγων της Βερροίας, άλλως δεν λύεται το ζήτημα της αποκαταστάσεως.

ΕΞΩΣΕΙΣ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ. Μετά λύπης παρατηρούνται πάλιν να γίνουν εξώσεις αστών προσφύγων διά βίας και διά πιέσεων να ρίπωνται εις το ύπαιθρον έπιπλα και πράγματα αυτών. Οι υπό έξωσιν ανεφέρθησαν εις τον Πρόεδρον της Ενώσεως όστις κατόπιν εκτάκτου συνεδριάσεως θέλει ενεργήση διά τα περαιτέρω.

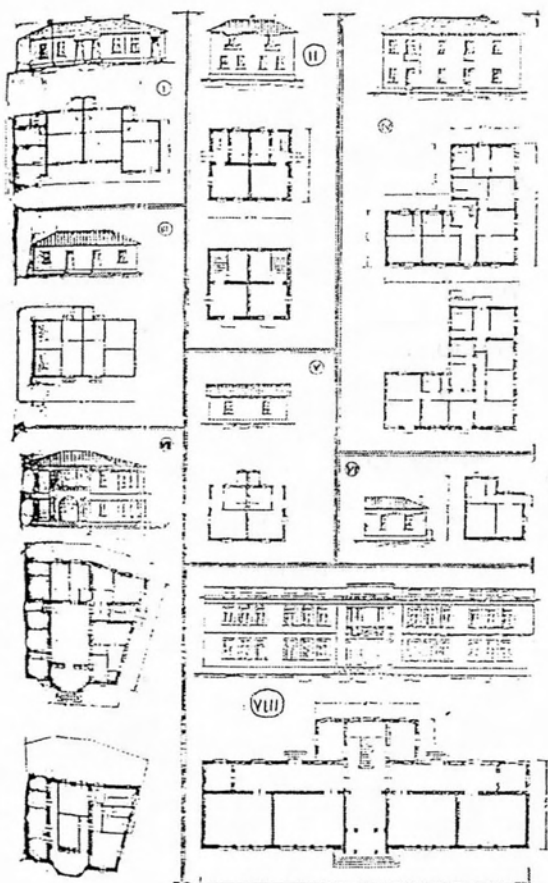
Απεστάλη έντονος τηλεγραφική διαμαρτυρία εις τον Υπουργόν κ. Ιασονίδην εκ μέρους της Ενώσεως Αστών Προσφύγων ήτις εζήτησεν επειγόντως όπως παύσωσιν εξώσεις μέχρις οριστικής αποκαταστάσεως αστών κατόπιν ανεγέρσεως αστικού συνοικισμού. Μεταξύ των αστικών προσφυγικών κύκλων επικρατεί σκέψις ότι εις την έξωσιν των αστών συντείνει ο βουλευτής κ. Παπαδάκης. Τοιαύτη σκέψις επικρατεί εις μερικούς οίτινες δυσφορούν εναντίον του βουλευτού ως αντενεργούντος και εις το ζήτημα της αναστολής, ήτις είναι όμως ανυπόστατος». ²³

Όσο αφορά το κόστος των αστικών σπιτιών, αυτό ποίκιλλε γενικά ανάλογα με τον τύπο της κατασκευής τους, αλλά και με την κατηγορία των προσφύγων που επρόκειτο να κατοικήσουν. Ιδιαίτεροι τύποι σπιτιών χτίστηκαν για τους εργάτες, για τους υπαλλήλους, για τους εμπόρους και για τους πρόσφυγες ελευθέρων

επαγγελματιών. Επίσης, άλλοι τύποι για τους μεταξοσκωληκοτρόφους και άλλοι για τους βιομηχάνους ταπήτων, οι οποίοι ασκούσαν το επάγγελμα στο σπίτι τους. Ανάλογα ήταν και τα αρχιτεκτονικά σχέδια των αστικών σπιτιών.

Το κόστος, όμως, ποίκιλλε ανάλογα και με το υλικό κατασκευής. Τα περισσότερα αστικά σπίτια ήταν πέτρινα, ενώ άλλα ήταν πλίθινα και ένα μέρος από τσιμέντο.

Τυπικά, θα μπορούσε κανείς να πει ότι ένα αστικό σπίτι, με ένα δωμάτιο, μια κουζίνα και μια αποθήκη, κόστιζε κατά μέσο όρο 80 Λ.Α., οι οποίες μαζί με γενικά έξοδα του αστικού συνοικισμού (συγκοινωνίες, υδροδότηση, ισοπεδώσεις κλπ.) ανέβαινε στις 100 Λ.Α. ή 37.500 δρχ. Αν το σπίτι περιείχε τρία δωμάτια, τότε το κόστος του ανεβαίνει στις 52.000 δρχ. Με κριτήριο, τώρα, την τιμή στην οποία η Ε.Α.Π. πουλούσε τα οικήματα στους πρόσφυγες, η συνολική αξία της ακίνητης αστικής περιουσίας εκτιμήθηκε, μέχρι το Μάιο του 1927, σε 141.750.440 δρχ. περίπου ή σε 472.354 Λ.Α. (1 Λ.Α. = 300 δρχ.)

Σχέδια αστικών οικημάτων (Στάθη Πελαγίδη, ό.π, σ.294)

Από πλευράς προέλευσης και φορέα κατασκευής, τα σπίτια, στα οποία διέμεναν οι πρόσφυγες, κατανέμονταν στις εξής κατηγορίες:

1. σπίτια που χτίστηκαν από την Ε.Α.Π.,
2. σπίτια που χτίστηκαν από το κράτος,
3. σπίτια που ανήκαν σε ανταλλάξιμους Τούρκους,
4. σπίτια που χτίστηκαν από τους ίδιους τους πρόσφυγες,
5. σπίτια φτηνά που αγοράστηκαν ή νοικιάστηκαν από τους ίδιους τους πρόσφυγες.

Αν εξαιρέσουμε τα οικήματα που χτίστηκαν από την Ε.Α.Π. όλα τα άλλα είχαν λίγο-πολύ κάποιες σοβαρές ελλείψεις, γιατί έγιναν βιαστικά και προορίζονταν για προσωρινή στέγαση. Από την άλλη, τα ανταλλάξιμα τουρκικά πέρασαν, ήδη, στην κατοχή της Ε.Τ.Ε. η οποία τα πουλούσε, σταδιακά, για να εξασφαλίσει τις Ομολογίες αποζημίωσης των προσφύγων. Πολλά από αυτά ήταν ετοιμόρροπα και επισκευάζονταν με έξοδα της Τράπεζας.

Όσο για τα σπίτια που χτίστηκαν με έξοδα των ιδίων των προσφύγων, μπορεί να πει κανείς ότι δε διέθεταν ούτε τις στοιχειώδεις προϋποθέσεις μιας κατοικίας. Τα περισσότερα έμοιαζαν με καλύβες, ενώ άλλα ήταν κατασκευασμένα από πηλό ή σανίδες 4-5 μέτρων. Αλλού, πάλι, οι στέγες ήταν σκεπασμένες με τενεκέδες λαδιού ή με λαδόχαρτο.

Τέλος, τα φτηνά σπίτια που αγοράστηκαν ή νοικιάστηκαν από τους πρόσφυγες, ήταν πολύ στενόχωρα καθώς αποτελούνταν, τα περισσότερα, από ένα δωμάτιο. Η απογραφή που έγινε τον Ιούλιο και Αύγουστο του 1927, για όλο τον αστικό προσφυγικό κόσμο της χώρας, έδωσε πληρέστερα, σφαιρικότερα και πιο αντικειμενικά στοιχεία, απ' ό,τι οι μέχρι τότε στατιστικές. Η απογραφή έγινε με δύο στόχους. Κατά πρώτο, για να εξακριβωθεί ο αριθμός των αστών προσφύγων (οικογένειες άτομα) και, κατά δεύτερο, για να εντοπιστούν οι συνθήκες στέγασής τους. Με βάση τον τρόπο και τον τόπο εγκατάστασής τους, οι αστικές οικογένειες χωρίζονταν σε δύο ευρύτερες κατηγορίες.

1η και μεγαλύτερη, η οποία περιελάμβανε οικογένειες που διέμεναν σε συνοικισμούς, αποκλειστικά προσφυγικούς,

και 2η η κατηγορία, η οποία περιελάμβανε οικογένειες που ζούσαν σε ιδιωτικά σπίτια, είτε ως ενοικιαστές, είτε ως ιδιοκτήτες. Στα στοιχεία της

απογραφής περιλαμβάνονται και 12.968 οικογένειες γεωργών που εγκαταστάθηκαν και εργάζονταν σε πόλεις.²⁴ Στην συνέχεια θα επιχειρηθεί ανάλυση αυτών των κατηγοριών προσαρμοσμένη όμως στα δεδομένα της πόλης της Βέροιας.

Η πρώτη, λοιπόν, κατηγορία περιελάμβανε οικογένειες που διέμεναν σε συνοικισμούς, αποκλειστικά προσφυγικούς. Τα οικήματα αυτά, όπως ήδη αναφέρθηκε, χτίστηκαν από την πολιτεία και την Ε.Α.Π., αλλά ορισμένα και από τους ίδιους τους πρόσφυγες. Για την απογραφή τους, οι υπάλληλοι της Ε.Α.Π. επισκέφτηκαν όλα τα σπίτια και κατέγραψαν, προσωπικά, τα στοιχεία κάθε οικογένειας.²⁴ Αυτό πιστοποιείται και από τον Θρακιώτη Γιάννη Αλεξιάδη, ο οποίος είπε τα εξής:

«Είχαν συγκροτηθεί επιτροπές κατά τμήμα και περιοχή Θράκες, Μικρασιάτες, Πόντιοι, οι οποίοι έγραφαν τι περιουσία αφήνουμε εκεί πέρα και κατά το δοκούν τα έγραφαν, αλλού αδικούσαν, αλλού όχι...»²⁵

Εκτός από εκείνα τα σπίτια, που χτίστηκαν από την πολιτεία και την Ε.Α.Π., πολλά χτίστηκαν και από τους ίδιους τους πρόσφυγες. Έτσι, τους έδιναν υλικά και σιγά-σιγά έχτιζαν τα δωμάτια. Αυτό πιστοποιείται από τη Θρακιώτισσα Ευθαλία Ντόβα.²⁶ Στο χτίσιμο σύμφωνα με τη Θρακιώτισσα Ωραία Θεοδωροπούλου συμμετείχαν κυρίως τα μέλη της οικογένειας.²⁷ Τα υλικά ήταν τις περισσότερες φορές ξύλα, πέτρες, κεραμίδια κ.ά. Σχετικά με τα υλικά ο Πόντιος Θεμιστοκλής Κουπίδης είπε τα ακόλουθα: «Ο Εποικισμός μας έδωσε ξύλα και κεραμίδια. Τα σπίτια τα κάναμε όλα με πέτρα. Βγάσαμε πέτρες από το βουνό, τις κουβαλούσαμε με το κάρο εδώ και έτσι χτίσαμε τα σπίτια μας».²⁸

Στην εφημερίδα "Αστήρ" Βέροιας υπάρχει ένα άρθρο στο οποίο διατυπώνεται ένα παράπονο των προσφύγων σχετικά με δημοπρασίες εκποίησης οικοδομήσιμων ειδών. Συγκεκριμένα στο άρθρο αναφέρονται τα εξής:

«Μας παραπονέθηκαν πολλοί πρόσφυγες ότι το Υποκατάστημα Εθνικής Τραπέζης (Τμήμα Μουσουλμανικών κτημάτων) δεν δίδει ευρείαν δημοσιότητα εις τα γενομένας δημοπρασίας εκποιήσεως οικοδομήσιμων ειδών και έτσι πολλά είδη εκποιούνται αντί ευτελούς τιμής. Ταύτα, εάν συνέβησαν, θα συνέβησαν εν αγνοία του κ. Παπαδόπουλου. Έχομεν την πεποίθησιν ότι θα διατάξει την μη επανάληψιν του ατόπου τούτου».²⁹

Στη δεύτερη κατηγορία, όπως ήδη αναφέρθηκε, ανήκαν οικογένειες που ζούσαν σε ιδιωτικά σπίτια, είτε ως ενοικιαστές είτε ως ιδιοκτήτες. Για την απογραφή τους, στην περίπτωση αυτή, η πρωτοβουλία συμπλήρωσης της έντυπης δήλωσης αφέθηκε στους ίδιους τους πρόσφυγες.

Οι οικογένειες της δεύτερης κατηγορίας που εγκαταστάθηκαν στην πόλη της Βέροιας ήταν και αστικές και αγροτικές. Αυτό επιβεβαιώνεται από τον Θρακιώτη Γιάννη Αλεξιάδη, ο οποίος στο βιβλίο του "Κάτω από τη δάφνη" γράφει ότι και αγρότες και αστοί πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν σε σπίτια, κυρίως τουρκικά, τα οποία στη συνέχεια τα αγόρασαν με τις Ομολογίες.³⁰ Σ'έκείνα τα σπίτια έμειναν ως το 1924 με τους Τούρκους. Στη συνέχεια ακολούθησε η Ανταλλαγή. Για αυτές τις περιπτώσεις Ομολογίες υπήρχε και ένα τραγούδι, το οποίο ανάμεσα στα άλλα έλεγε: «*Αν δε σε δος η μάνα σου σαράντα ομολογίες ... Αμάν ... αμάν γιαβρούμ και δέκα μετρητά, θα έχουμε φασαρίες αμάν, αμάν*».³¹

Ο Μικρασιάτης Νίκος Ταχτατζής ήταν ένας από τους πρόσφυγες, ο οποίος έμεινε σε τουρκικό σπίτι. Ο ίδιος μου είπε: «*Εδώ στη Βέροια καθήσαμε στο Τσερμένι, ήταν παλιά σπίτια, υπήρχαν και Τούρκοι. Εμείς καθήσαμε σε παλιό τουρκικό σπίτι μαζί με Τούρκους. Μετά έφυγαν οι Τούρκοι και μείναμε σ' αυτό το σπίτι. Οι Τούρκοι είχαν καλάμια αντί για ντουβάρια, και είχε κρύο στο σπίτι, εμείς μετά το χτίσαμε κανονικά*».³²

Και ο Μικρασιάτης Λεωνίδας Δήμογλου έμεινε σε τουρκικό σπίτι. Περιγράφοντας τη δική του εμπειρία μου είπε τα ακόλουθα: «*Εδώ στη Βέροια ήρθαμε το '23. Ήταν ο θείος μου εδώ και καθίσαμε σ' αυτόν μια εβδομάδα. Μετά μας έδωσαν ένα τουρκικό σπίτι και εκεί μένουμε μέχρι και σήμερα. Αυτό το σπίτι έμεινε μετά από την Ανταλλαγή σε μας, και στη συνέχεια το πληρώσαμε*».³³

Πάντως, υπήρχαν και περιπτώσεις προσφύγων οι οποίοι δεν πήραν αμέσως οικόπεδα. Μια τέτοια περίπτωση είναι αυτή του Μικρασιήτη Λάζαρου Καμπάογλου, ο οποίος μου είπε: «*Οικόπεδα δεν πήραμε αμέσως, μετά μας τα έδωσαν. Το '52 ιδρύθηκε ένα σωματείο προσφύγων, στο οποίο γραφήκαμε για να πάρουμε οικόπεδο. Εγώ δικαιούμουν. Το '52, λοιπόν, μας έδωσαν οικόπεδο 220 τ.μ. και χτίσαμε σπίτι (σ' αυτό μένει μέχρι και σήμερα)*».³⁴

Τα σπίτια τα έχτιζαν τεχνίτες, από τους οποίους άλλοι ήταν προσφυγικής καταγωγής και άλλοι ήταν ντόπιοι. Για παράδειγμα, χτίστες προσφυγικής

καταγωγής και μάλιστα πολύ καλοί ήταν ο πατέρας του Πόντιου Γιάννη Αληχανίδη και πολλοί άλλοι συμπατριώτες του.³⁵

Επίσης, υπήρχαν και πρόσφυγες οι οποίοι αναλάμβαναν εργολαβίες και έχτιζαν ολόκληρους συνοικισμούς. Τέτοιος εργολάβος ήταν και ο θεός του Πόντιου Γρηγόρη Θεοδωρίδη, ο οποίος χαρακτηριστικά μου είπε: «Ο θεός μου είχε χρήματα. Δημιούργησε εδώ από το μηδέν. Έκανε καλές εργολαβίες. Αυτός έχτισε στη Σκύδρα τον πρώτο συνοικισμό των προσφύγων».³⁶

Τα προσφυγικά σπίτια ήταν κυρίως μικρά και πανομοιότυπα. Ο Γιάννης Αλεξιάδης στο βιβλίο του "Κάτω από τη δάφνη" γράφει με το δικό του γλαφυρό τρόπο τα ακόλουθα σχετικά: «Τα σπίτια είχαν ένα μέτρο θεμέλιο, πέτρες ανάκατες, δοκάρια, τούβλα, γύρω διαχωρισμούς, πάτωμα, ταβάνι, κουζινάκι και για το αποχωρητήριο δεν ξέρω, μέσα ... έξω .. Μάστοροι σε μία εβδομάδα, τέλειοι, και παράθυρα και πόρτες έτοιμα ερχόμενα εκ Θεσσαλονίκης. Και τώρα να διηγηθώ για τις έτοιμες πόρτες και παράθυρα που έφτασαν εκ Θεσσαλονίκης φορτωμένα τα βαγόνια. Ξεφόρτωμα από το βαγόνι μέχρι απέναντι στην ανοιχτή αποθήκη, μεταφορά εκατό δραχμές το βαγόνι ή δύο δραχμές η πόρτα και μία το παράθυρο και μεις παιδιά και μαθητές πηγαίναμε τα απογεύματα όταν δεν είχαμε σχολείο και εξασφαλίσαμε μερικά φραγκάκια. Αποθηκάριος της αποθήκης ξυλείας ένας εντιμότατος άνθρωπος, δικηγόρος και πρωτοδίκης Τουρκίας ο κ. Γαρυφαλίδης και δικαιοτάτος στην εκτέλεση της υπηρεσίας του».³⁷

Ο Γιάννης Αλεξιάδης πάλι στο βιβλίο του "Βεροιώτικες αράδες" κάνει ιδιαίτερη μνεία και για τους μαστόρους του Εποικισμού. Ανάμεσα στα άλλα αναφέρονται τα εξής: «Το χωριό Φραγκότσι έστειλε τους μαστόρους παλαιότερα, κι αυτοί και άλλοι άλλων περιοχών της Δυτικής Μακεδονίας έδωσαν τα πρώτα φώτα στη δημιουργία των πρώτων προσφυγικών συνοικισμών. Μάστοροι άπειροι τελείως, σφυρί και μυστρί και δώστου άνοιγμα τα θεμέλια, πέτρες σωρηδόν, κουρασάνι της κακιάς ώρας και τα θεμέλια έκλειναν. Όποιος ήθελε να δουλέψει, τις πρώτες ημέρες εργάτης και αμέσως μάστορας. "Οι μάστοροι του Εποικισμού". Και το σπίτι προχωρούσε. Φυσικά δεν είχε τη σημερινή εμφάνιση. Σουβάς στα αραδιασμένα τούβλα, σπρώξιμο τα παράθυρα και πόρτες, πάτωμα καρφωτό και τριζάτο και το σπίτι τέλειωνε. Το τσατί, ο μάστορας στην κορυφή διαλαλούσε τα καλά του, και κεραμίδωμα: "Πάρτο πρόσφυγα αστέ". Αυτοί ήταν οι μάστοροι της

εποχής μας ιδιαίτερος οι μάστοροι της κακής ώρας, του εποικισμού, από τους οποίους πολλοί ύστερα εξελίχθηκαν σε καλούς μαστόρους».³⁸

Έτσι εγκαταστάθηκαν οι πρόσφυγες σε σπίτια, τα οποία άλλοι τα πήραν από την πολιτεία και την Ε.Α.Π. και άλλοι τα έχτισαν μόνοι τους. Το πρόβλημα όμως της υδροδότησής τους ήταν από τα πιο πιεστικά και κρίσιμα. Σε περιοχές που δημιουργήθηκαν νέοι οικισμοί, το νερό που υπήρχε δεν ήταν πάντα πόσιμο. Έτσι η Ε.Α.Π. έπρεπε να φροντίσει για το άνοιγμα φρεάτων ή να χτίσει υδραγωγεία.³⁹ Για το πρόβλημα του νερού γίνεται λόγος και σε ένα άρθρο της εφημερίδας "Αστήρ" Βέροιας. Έτσι, ανάμεσα στα άλλα αναφέρεται ότι ο προσφυγικός συνοικισμός "Έξω Παναγιάς" πρόκειται να πάρει νερό από το Κρυονέρι Ακ-Σογίου για να καλύψει τις ανάγκες του.⁴⁰

2.3. Το Πρόβλημα των Χωραφιών - Καλλιέργειες - Οργανωμένη Βελτίωση της Γεωργικής Παραγωγής και της Κτηνοτροφίας - Διανομές Κλήρων

Η Ελληνική Κυβέρνηση είχε την υποχρέωση να παραχωρήσει στην Ε.Α.Π. για τις ανάγκες αποκατάστασης, εκτάσεις γης, όχι λιγότερες από 5.000.000 στρέμματα, σύμφωνα με το άρθρο 2 του Πρωτοκόλλου της Γενεύης.

Οι εκτάσεις αυτές μπορούσαν να είναι: 1) κρατικές, 2) χωράφια που κατασχέθηκαν ή απαλλοτριώθηκαν με ειδικούς αναγκαστικούς νόμους, 3) χωράφια που εγκαταλείφθηκαν ή επρόκειτο να εγκαταλειφθούν από ανταλλάξιμους Τούρκους και από Βούλγαρους.

Η κυβέρνηση, με αναγκαστικούς νόμους, εξασφάλισε γύρω στο 1.000.000 στρέμματα και άλλα 500.000 από τις κρατικές εκτάσεις γης. Τα υπόλοιπα 3.500.000 προήλθαν από Μουσουλμάνους και Βούλγαρους.

Το πρόβλημα, όμως, ήταν, αν θα δοθεί στους πρόσφυγες και σαφής τίτλος κυριότητας, αν θα γίνει, δηλαδή, και DE JURE αποκατάσταση, όπως πρόβλεπε το άρθρο 5 της Σύμβασης της Ανταλλαγής.

Στους κυβερνητικούς κύκλους, από πολύ νωρίς άρχισε να επικρατεί η άποψη ότι, διοικητικά, μόνο μια γενική και άσχετη με τις ατομικές απαιτήσεις αποκατάσταση, μπορούσε να αποτελέσει εφικτή λύση. Αυτό σήμαινε ότι η υποχρέωση προς τη Σύμβαση της Λωζάνης έπρεπε να είναι μόνο ηθική. Σημασία είχε να γίνει μια αποτελεσματική πρακτική αποκατάσταση.

Ιδιαίτερα οξύ, όμως, ήταν και το πρόβλημα των μουσουλμανικών κτημάτων. Πρώτα - πρώτα, οι αντιπρόσωποι των Μουσουλμάνων ασκούσαν πίεση, ώστε να μην παραχωρηθούν τα χωράφια τους στην ελληνική κυβέρνηση, πριν γίνει η τελική τους εκκαθάριση, κατά το άρθρο 14 της Σύμβασης.

Από την άλλη, η μεταβίβαση των μουσουλμανικών χωραφιών στην Ε.Α.Π. δεν ήταν εύκολη υπόθεση. Κι αυτό, γιατί σε πολλά μικτά χωριά οι μουσουλμανικές περιουσίες καταλήφθηκαν DE FACTO από ντόπιους Έλληνες, μόλις εγκαταλείφθηκαν από τους Μουσουλμάνους. Στις περιπτώσεις αυτές η αποκατάσταση των προσφύγων δυσχεραινόταν αφάνταστα.

Έπειτα, πολλά μουσουλμανικά ακίνητα ήταν νοικιασμένα από καιρό σε ντόπιους Έλληνες. Ο ιδιοκτήτης ήταν απών. Ο ενοικιαστής Έλληνας χριστιανός,

και ήταν πολύ δύσκολο να αποβληθεί από χωράφια που τα δούλευε γενιές ολόκληρες, προκειμένου να εγκατασταθούν σ' αυτά προσφυγικές οικογένειες. Άλλωστε, κάτι τέτοιο ήταν αντίθετο με την πολιτική της κυβέρνησης και δε θα έδινε λύση στο πρόβλημα. Το φαινόμενο αυτό παρατηρούνταν κυρίως στη Μακεδονία.

Τεράστια, επίσης, ήταν και τα εμπόδια που προκαλούνταν από τις λεγόμενες "ανώμαλες δικαιοπραξίες". Στις περιοχές, δηλαδή, της Μακεδονίας (όπως και της Ηπείρου), μετά την προσάρτησή τους στην Ελλάδα (1913), ορισμένα μουσουλμανικά χωράφια διεκδικούνταν από ντόπιους, οι οποίοι κατάφεραν να τα αποκτήσουν σε εξαιρετικά χαμηλές τιμές, από τους ιδιοκτήτες τους που έφευγαν. Αυτές οι δικαιοπραξίες γίνονταν με ιδιωτικά έγγραφα ή με προφορική συμφωνία, σε αντίθεση με ένα Νόμο που απαγόρευε ακόμη και τη συμβολαιογραφική δικαιοπραξία σε μουσουλμανική περιουσία. Υπήρχαν, βέβαια, και οι επιτίδειοι που εκμεταλλεύτηκαν τη σύγχυση των περιστάσεων και σφετερίστηκαν τα εγκαταλειμμένα κτήματα.

Η λύση δίνεται τελικά τον Αύγουστο του 1929, οπότε ψηφίζεται νέος νόμος, ο οποίος συμπληρώνει και τους προηγούμενους σχετικούς με αυτό το θέμα. Καθορίζει, έτσι, με συγκεκριμένα κριτήρια, σε ποιες περιπτώσεις νομιμοποιείται μια "Ανώμαλη Δικαιοπραξία" και μια αντικανονική κατοχή μουσουλμανικής περιουσίας. Ειδικότερα, όμως, για τις παραμεθόριες περιοχές, το Υπουργείο Γεωργίας αναγνώρισε στη Γενική Διεύθυνση Εποικισμού Μακεδονίας το δικαίωμα να μη θεωρήσει ως έγκυρες τις ανώμαλες δικαιοπραξίες, αν πρόκειται μ' αυτές να εμποδιστεί η ανάπτυξη και η πρόοδος των παραμεθόριων προσφύγων.

Σχετικά με τις καλλιέργειες, το κύριο χαρακτηριστικό της εποίκησης της Ελλάδας από τους αγρότες πρόσφυγες ήταν η αντικατάσταση της εκτεταμένης, από την εντατική καλλιέργεια.

Η περιορισμένη έκταση της περιουσίας από τη μια, και η φτώχεια των προσφύγων από την άλλη, κατέστησαν την εργασία πρώτο συντελεστή της παραγωγής. Δεν υπήρχε άλλη επιλογή. Επιβλήθηκε από τα πράγματα η εντατική καλλιέργεια, για την οποία δεν ήταν προετοιμασμένοι ούτε και οι επαγγελματίες γεωπόνοι. Έτσι, οι γεωργοί έπρεπε να προσαρμόσουν τις ικανότητές τους στο νέο περιβάλλον και να αποκτήσουν δεξιότητες που να αναπληρώνουν την ανεπάρκεια

του κλήρου, που τους δόθηκε. Η έκταση του αγροτικού κλήρου ποίκιλλε σημαντικά, ανάλογα με την ευφορία του εδάφους, την ποιότητα-αξία της παραγωγής και τον αριθμό των οικογενειών σε μια περιοχή.

Η γενίκευση της εντατικής καλλιέργειας είχε επαναστατικά αποτελέσματα στη γεωργία:

- 1) Μεταβλήθηκαν σε καλλιεργήσιμες οι χέρσες εκτάσεις.
- 2) Έγινε εισαγωγή σιτηρών πρώιμης συγκομιδής, τα οποία έδιναν μεγάλα κέρδη.
- 3) Αναπτύχθηκε σε μεγάλο βαθμό η αμπελοκαλλιέργεια σε περιοχές προσφυγικών οικισμών. Η Ε.Α.Π., μάλιστα ίδρυσε ορισμένους οικισμούς ειδικά για την καλλιέργεια αμπελιών σε διάφορα μέρη, μεταξύ των οποίων και στην περιοχή της Βέροιας. Παράλληλα, οι πρόσφυγες, με τις νέες προοδευτικές μεθόδους κλαδέματος και καλλιέργειας, αναδείχθηκαν έξοχοι αμπελοκαλλιεργητές.
- 4) Επίσης, έξοχες ήταν οι ικανότητες και οι μέθοδοι που έδειξαν οι πρόσφυγες και στην καπνοκαλλιέργεια.
- 5) Ακόμα, με την αποκατάσταση των προσφύγων δόθηκε ιδιαίτερη πνοή και ώθηση στη μεταξοκαλλιέργεια.
- 6) Τέλος, μέχρι το 1924 είχαν διανεμηθεί από την Ε.Α.Π. 34.615 άροτρα, 3.697 κάρα και χορηγήθηκαν 26.739.220 δρχ., ως χρηματική ενίσχυση σε αγρότες πρόσφυγες. Μέχρι το 1928 δόθηκαν επιπλέον 68.592 άροτρα, 10.206 κάρα, 23.615 είδη σαγής και 91.970 μικρά εργαλεία.

Οι απαιτήσεις της εντατικής καλλιέργειας, αλλά και ο μικρός γεωργικός κλήρος (κατά μ.ό. 35 στρέμματα για μια αγροτική οικογένεια), ανάγκασαν την Ε.Α.Π. να διερευνήσει και να υλοποιήσει προγράμματα ποσοτικής και ποιοτικής βελτίωσης της γεωργικής παραγωγής. Έτσι βλέπουμε ότι στις αρχές του 1927, λειτουργούν 70 πειραματικά πρότυπα κτήματα στη Μακεδονία, πέρα από τα φυτώρια των οπωροφόρων δένδρων. Παράλληλα, διανεμήθηκαν μέχρι το 1928 17.686.714 κλήματα, 2.233.100 μωρεόδεντρα και 240 οπωροφόρα δέντρα.

Βελτίωση παρατηρήθηκε επίσης και στην κτηνοτροφία. Η ελληνική κτηνοτροφία, πριν από την άφιξη των προσφύγων ήταν, κατά το πλείστον, νομαδική. Με την προσφυγική αποκατάσταση, που επέβαλε την εκχέρσωση των ακαλλιεργητών εκτάσεων και τη γεωργική ανάπτυξη όλων των διαθέσιμων

αγροτικών περιοχών, η νομαδική κτηνοτροφία μειώνεται κατά το 1/3 προς όφελος της οικιακής. Η μεγάλη, όμως, δυσκολία στον τομέα αυτό, έγκειται στο γεγονός ότι αρκετές οικογένειες, στις οποίες δόθηκαν ζώα, δεν είχαν την απαραίτητη εμπειρία για τη χρήση τους. Γι' αυτό και τα περισσότερα εξοντώνονταν από τις αρρώστιες.

Από την άλλη, πάλι, αξίζει να σημειωθεί ότι, δεν ήταν και λίγες οι περιπτώσεις κατά τις οποίες, οι ίδιοι οι πρόσφυγες αγόρασαν, με δικά τους έξοδα, ένα μεγάλο αριθμό ζώων, πέρα από εκείνα που πήραν από την Ε.Α.Π. Έτσι παρατηρήθηκε σημαντική αύξηση της κτηνοτροφίας.

Σημαντική ώθηση σ' αυτή την ανάπτυξη έδωσαν και οι οργανωμένες κτηνοτροφικές μονάδες, της Μακεδονίας αλλά και της Θράκης (για άλογα, όνους, ταύρους, πουλερικά), σε διάφορες πόλεις, μεταξύ των οποίων και στη Βέροια. Στις μονάδες αυτές η Ε.Α.Π. επιχείρησε ένα νέο πείραμα που απέδωσε καρπούς σε σύντομο διάστημα, ιδιαίτερα στο γένος των αλόγων και των βοδιών. Τα αποτελέσματα στη χοιροτροφία και στην πτηνοτροφία, μέχρι το Νοέμβριο του 1928, ήταν πάρα πολύ ενθαρρυντικά.

Επιπλέον, ως το 1924 είχαν διανεμηθεί από την Ε.Α.Π. 11.965.447 οκάδες σιταρόσπορου, 11.239.138 οκάδες βοσκής, και 15.890.765 οκάδες αραβόσιτου. Ακόμη, ως το 1928 δόθηκαν από την Ε.Α.Π. 82.118 βόδια και αγελάδες και 13.886 αιγοπρόβατα.

Στην αύξηση των καλλιεργειών και της παραγωγής συνέβαλε πολύ και το πρόγραμμα των διανομών που ανέλαβε να φέρει σε πέρας η Ε.Α.Π. Αναμφισβήτητα, ο προσωρινός τίτλος που χορηγείται στους πρόσφυγες ενισχύει τη σχέση τους με τη γη που καλλιεργούν.

Η διανομές όμως καθυστερούσαν και τα σχετικά προβλήματα ήταν πολύ πιεστικά. Το θέμα μάλιστα αυτό απασχόλησε και το ελληνικό κοινοβούλιο, όπως βέβαια και άλλα σχετιζόμενα με τους πρόσφυγες. Το ελληνικό κοινοβούλιο, λοιπόν, συζήτησε γι' αυτό στη συνεδρίαση της 3^{ης} Δεκεμβρίου 1928. Μόλις το Νοέμβριο του 1932 οι διανομές βρίσκονται πια σε προχωρημένο στάδιο. Κατά προσέγγιση πάντως, η έκταση των καλλιεργήσιμων εκτάσεων, που διανεμήθηκαν στους πρόσφυγες της Μακεδονίας και της Θράκης, ανέρχεται στα 4.800.000 στρέμματα, χωρίς τις βοσκήσιμες εκτάσεις, οι οποίες, μαζί με τις μη

καλλιεργήσιμες, ανέρχονται σε 2.924.428 στρέμματα. Η μέση τιμή για κάθε στρέμμα, καθορίστηκε στις 400 δρχ.⁴¹

Κάπως έτσι εξελίχθηκαν τα πράγματα και για την πόλη της Βέροιας. Πιο συγκεκριμένα, το 1930 άρχισε η οριστική διανομή των χωραφιών αλλά και των σπιτιών. Δόθηκαν δώδεκα στρέμματα σε οικογένειες των τριών μελών, δηλαδή ένας κλήρος και δεκαοχτώ στρέμματα (ενάμιση κλήρος) για τις πιο μεγάλες οικογένειες γιατί η περιοχή της Βέροιας ήταν ποτιστική. Αυτά τα δώδεκα ή δεκαοχτώ στρέμματα, ανάλογα, ήταν η περιουσία του φτωχού αγρότη πρόσφυγα της Βέροιας. Η περιοχή της σημερινής Καλλιθέας, που ήταν ένας τόπος άγονος και ανηφορικός, θεωρήθηκε τότε ως βοσκή και παραχωρήθηκε εξολοκλήρου στους εγκατεστημένους αγρότες της Βέροιας, περίπου ένα στρέμμα για τον κάθε αγρότη πρόσφυγα.⁴²

Ο μεγαλύτερος κλήρος έφτανε μέχρι τα 24 στρέμματα για εκείνα τα χωράφια που ήταν ποτιστικά (περιοχές "Λουλουμάρα-Μέτσι", προς Αγ.Βαρβάρα και μέχρι Κρεβατά). Πέρα από αυτές τις περιοχές, τα χωράφια ήταν απότιστα τότε και ο κλήρος έφτανε μέχρι τα 30 στρέμματα.⁴³

Προτού γίνει οριστική διανομή τα χωράφια των προσφύγων δεν ήταν συγκεντρωμένα σε ένα μέρος. Το 1930, με την οριστική πια διανομή ο κάθε αγρότης πρόσφυγας απόκτησε το δικό του χωράφι, το οποίο δεν ήταν μοιρασμένο σε διάφορες περιοχές. Έτσι τύχαινε κάποιος πρόσφυγας να πάρει τελείως διαφορετικό χωράφι από εκείνο που είχε ως τότε. Γι' αυτή την περίπτωση χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο πατέρας της Θρακιώτισσας Λουλούδας Στεφανίδου.⁴⁴ Οι κλήροι όπως και τα σπίτια, που δόθηκαν από την Ε.Α.Π., ξεχρεώθηκαν από τους πρόσφυγες μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα.

Η Ε.Α.Π. για να βοηθήσει στις αγροτικές εργασίες, έδωσε στους αγρότες κάποιο ζώο, άλογο ή βόδι, και μοίρασε διάφορα εργαλεία άροτρα, τσάπες, δουκάνες κτλ.⁴⁵

Έτσι οι πρόσφυγες άρχισαν να εργάζονται στα χωράφια τους και να δημιουργούν. Μερικά χωράφια, που ήταν βοσκές και γενικά δεν είχαν χρησιμοποιηθεί ως τότε, οι πρόσφυγες τα εκχέρσωσαν και έτσι έγιναν καλλιεργήσιμα. Πολλοί μάλιστα αγρότες πρόσφυγες νοίκιασαν και επιπλέον χωράφια⁴⁶ και έτσι εργάζονταν και προόδευαν.

Τότε πολλοί νέοι εργάζονταν στα χωράφια των γονέων τους αλλά και σε ξένα. Ο Πόντιος Χαράλαμπος Ιντζεβίδης μου είπε χαρακτηριστικά τα ακόλουθα: «Οι ντόπιοι είχαν αμπέλια και πηγαίναμε και δουλεύαμε σ' αυτούς, κάναμε μεροκάματα, εγώ τότε ήμουν 17 χρονών. Μάθαμε να κλαδεύουμε, τα μάθαμε όλα για να βγαίνει το μεροκάματο.»⁴⁷

Οι πρόσφυγες συνεργάζονταν μεταξύ τους και αλληλοβοηθούσαν. Ο Πόντιος Θεμιστοκλής Κουπίδης γι' αυτό το θέμα μου είπε ότι ο ένας σήριζε τον άλλο. Για παράδειγμα αν κάποιος δεν μπορούσε να οργώσει γιατί δεν είχε ζώα, τον βοηθούσαν οι συμπατριώτες του με τα δικά τους (βόδια, άλογα κτλ.). Το ίδιο μπορούσε να γίνεται και στη σπορά αλλά και σε διάφορες άλλες γεωργικές εργασίες.⁴⁸

Οι πρόσφυγες έφεραν μαζί τους δικές τους ιδέες για τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Στη Βέροια αναπτύχθηκε σημαντικά η αμπελοκαλλιέργεια και η μεταξοκαλλιέργεια.⁴⁹ Για την αμπελοκαλλιέργεια και πιο συγκεκριμένα για τη σταφίδα "Σουλτανίνη" υπάρχει ένα άρθρο στην εφημερίδα "Αστήρ" Βέροιας. Το άρθρο αυτό αναφέρει τα ακόλουθα: «Ένα προϊόν της Μ. Ασίας το οποίον δεν παρήγετο εις την περιφέρειάν μας, ήρχισε από εφέτος να παράγντε, είναι δε η Σταφίδα Σουλτανίνη ήτις χάρις εις τους ειδικούς εκ Μ. Ασίας καλλιεργητάς της αδελφούς πρόσφυγας θα γίνη πολύ συντόμως ένα καλό προσοδοφόρον μέσο δια τον τόπο μας. Ο πρώτος πρόσφυξ όστις εφύτευσε και εφέτος συνέλεξε καρπούς Σουλτανίνης κ. Τριαντάφυλλος Κανδύλας είναι ομολογουμένως άξιος παντός επαίνου διότι παρ' όλας τας αποθαρρύνσεις που έλαβε από τας διαφόρους διευθύνσεις δεν απελπίσθη αλλά μετά ζήλου επεδόθη εις την καλλιέργειαν».⁵⁰

Ο Γιάννης Αλεξιάδης στο βιβλίο του "Βεροιώτικα και Θρακιώτικα" αναφέρει ότι μετά την εγκατάσταση των προσφύγων λειτουργούσαν στη Βέροια δύο εργοστάσια μεταξουργίας, ενώ το φύτεμα μωρέων γινόταν κυρίως στο χωριό Άμμος.⁵¹ Επίσης λειτουργούσαν στη Βέροια και υφαντήρια.⁵²

Σχετικά με την κτηνοτροφία ο Χαράλαμπος Ιντζεβίδης μου είπε τα εξής: «... έδωσαν πολλά στρέμματα για βοσκοτόπια. Άλλοι είχαν γίδια, άλλοι πρόβατα, εμείς είχαμε αγελάδες. Το '35 είχαν στρώσει τα πράγματα η γεωργία πήγαινε καλά, το ίδιο και η κτηνοτροφία».⁵³

2.4. Η Αποκατάσταση των Αστών

Η Ε.Α.Π. φρόντισε να συγκατατάξει σε ίση μοίρα τις εργασίες της αστικής και της αγροτικής αποκατάστασης. Κι αυτό γιατί την εγκατάσταση του αγροτικού προσφυγικού πληθυσμού στην ύπαιθρο συνακολουθεί, σχεδόν αναλογικά, η εγκατάσταση αστών στις μικρές ή μεγάλες πόλεις της ίδιας περιοχής.

Έτσι, ο ρόλος του Αστικού Τμήματος της Ε.Α.Π. ήταν να μεριμνήσει για την ενίσχυση και αποκατάσταση των προσφύγων στα διάφορα επαρχιακά αστικά κέντρα, ώστε και αυτά να ενισχυθούν, αλλά και η μαζική διαρροή προς την πρωτεύουσα να αποτραπεί. Με βάση τα δεδομένα αυτά, το πρόγραμμα που καταρτίστηκε το Φεβρουάριο του 1925 κάλυπτε τα παρακάτω σημεία:

- i) Επιλογή των πόλεων, όπου θα ιδρυθούν νέοι αστικοί προσφυγικοί συνοικισμοί, και αναλογική κατανομή των σπιτιών που θα κτιστούν.
- ii) Ολοκλήρωση των ήδη υπαρχόντων αστικών συνοικισμών με δημόσια έργα κοινής ωφέλειας (δρόμοι, πλατείες κλπ.)

Εν τω μεταξύ, η Ε.Α.Π. προχώρησε στην υλοποίηση ενός μέτρου, το οποίο επρόκειτο και τους πρόσφυγες, σίγουρα, να βοηθήσει, αλλά και το όλο έργο της αποκατάστασης να ενισχύσει. Έτσι, εκτός από τα ενοίκια που αποφάσισε να εισπράξει από τα αστικά οικήματα που κατέχονταν προσωρινά, πήρε και την απόφαση να εξασφαλίσει στους αστούς πρόσφυγες ευκολίες πληρωμής, προκειμένου να γίνουν ιδιοκτήτες των σπιτιών και των καταστημάτων που κατείχαν. Η ικανοποίηση με την οποία έγινε δεκτή αυτή η ενέργεια, πέρα από την ορθότητά της, έδειχνε και την οικονομική πρόοδο των προσφύγων, δύο μόλις χρόνια μετά την καταστροφή και τον ξεριζωμό τους (1923 - 1925).

Ωστόσο, η πορεία της αστικής αποκατάστασης δεν ήταν τόσο ικανοποιητική, όσο της αγροτικής. Έτσι, φτάνουμε στο Μάιο του 1927 και, ενώ η πλειονότητα των αγροτών είχε, σχεδόν, αποκατασταθεί, αντίθετα, ο μεγαλύτερος όγκος των αστών προσφύγων αντιμετώπιζε ακόμη σοβαρά στεγαστικά προβλήματα. Και αυτό δεν οφειλόταν μόνο στην έλλειψη κονδυλίων, αλλά και στην ιδιαιτερότητα του συγκεκριμένου έργου.

Ενώ, δηλαδή, οι αγρότες θεωρήθηκαν αποκαταστημένοι από τη στιγμή που πήραν χωράφια, ένα σπίτι, εργαλεία και μια ενίσχυση, οι αστοί ήταν ανάγκη πάνω από όλα να εγκατασταθούν εκεί, όπου μπορούσαν να ασκήσουν το επάγγελμά

τους ή κάποια τέχνη. Συνέβαινε, όμως, το σπίτι που τυχόν τους παραχωρούταν, να τους κρατάει, αναγκαστικά, σε περιοχή, όπου δεν μπορούσαν να βρουν δουλειά. Εξάλλου, πάρα πολλοί πρόσφυγες των πόλεων ασκούσαν επαγγέλματα που ήταν, ήδη, κορεσμένα ή διαφορετικά από αυτά που ήξεραν.

Με βάση την οικονομική τους πορεία, οι αστοί πρόσφυγες μπορούσαν να διακριθούν σε τρεις κατηγορίες:

Α΄ Κατηγορία: Πρόσφυγες που, είτε από καλή τύχη, είτε από ικανότητα, μπόρεσαν να βρουν μια καλή θέση στο εμπόριο ή στα ελεύθερα επαγγέλματα. Πολλοί από αυτούς ήρθαν στην Ελλάδα στη φοβερή Μικρασιατική Καταστροφή, χωρίς κανένα εφόδιο.

Β΄ Κατηγορία: Η πολυπληθέστερη. Πρόσφυγες που μπόρεσαν να στήσουν μια νέα ζωή στην Ελλάδα, με σκληρή εργασία, δραστηριότητα και ευφυΐα. Γενικά, η κατηγορία αυτή περιελάμβανε πρόσφυγες διαφόρων βαθμών οικονομικής άνεσης: από τη μέση στάθμη, μέχρι την υψηλότερη.

Γ΄ Κατηγορία: Περιελάμβανε λιγότερους από ό,τι η Β΄ και περισσότερους από ό,τι η Α΄ κατηγορία.

Στην κατηγορία αυτή υπάγονταν οι παρακάτω δύο υποκατηγορίες προσφύγων:

α) Όσοι στις πατρογονικές τους εστίες είχαν μια καλή κοινωνική και οικονομική θέση, αλλά στην Ελλάδα, εξαιτίας κάποιας κακοτυχίας ή αποτυχίας, δεν μπόρεσαν να αποκατασταθούν, όπως τους ταίριαζε, και βρίσκονταν ακόμη (1928) σε οδυνηρή κατάσταση.

β) Μάζα προσφύγων όλων των ειδών: εργάτες, ιδιοκτήτες μικρών μαγαζιών, περιπλανώμενοι πωλητές, εργαζόμενοι ή άνεργοι, που άλλαζαν συνέχεια επαγγέλματα και ζούσαν με ένα κομμάτι ψωμί. Η κατάστασή τους ήταν χειρότερη στα μεγάλα αστικά κέντρα.

Γενικά, μπορεί να πει κανείς ότι η κατάσταση των αστών προσφύγων παρουσίασε, στα μέσα του 1928, αισθητή βελτίωση, η οποία δεν άργησε να επεκταθεί και στη Γ΄ κατηγορία.⁵⁴

Ανάλογη ήταν η εικόνα που παρουσίαζε και η πόλη της Βέροιας, σχετικά με τους αστούς πρόσφυγες. Οπωσδήποτε υπήρχαν και κάποιες ιδιαιτερότητες.

Βασικά, οι αστοί χρεώθηκαν μαγαζιά και σπίτια τα οποία τα εξόφλησαν με τις Προσφυγικές Ομολογίες.⁵⁵ Το μεγαλύτερο ποσοστό των προσφύγων ξεκίνησαν από το μηδέν και στη συνέχεια άρχισαν σιγά - σιγά να δημιουργούν. Οι περισσότεροι ασχολήθηκαν με το εμπόριο. Έτσι, ο καθένας άνοιξε το μαγαζάκι του, το οποίο είχε λίγο εμπόρευμα αρχικά. Βέβαια δεν έλειψαν και εκείνοι που ξεκίνησαν με καλύτερες προϋποθέσεις. Στη Βέροια το εμπόριο δεν ήταν και ιδιαίτερα αναπτυγμένο, όπως διαπίστωσα από τις συζητήσεις μου με τους γέροντες.

Εμπορική κίνηση, αρχικά, υπήρχε, κυρίως, στους Εβραίους της Βέροιας, οι οποίοι είχαν και την πρωτοκαθεδρία σ' αυτόν τον τομέα.

Οι περισσότεροι αστοί πρόσφυγες ξεκίνησαν με μικρά ανοίγματα. Φυσικά, η ζωή τους ήταν ιδιαίτερα οικονομική στα πρώτα χρόνια. Το ξεκίνημά τους ήταν αργό αλλά σταθερό. Χαρακτηριστικά ο Μικρασιάτης Πέτρος Μυστακίδης μου είπε: *«Γενικά σφιχτήκαμε, υποφέραμε, το ξεροκόμματο το κόβαμε και το κάναμε τριφτό, κουρκούτι. Για να ορθοποδήσουμε πέρασαν 10 χρόνια, αφού καθόμασταν σε ένα δωμάτιο έξι άτομα. Ζυμώναμε, να φανταστείς, και βάζαμε 30% καλαμποκίσιο αλεύρι και 70% σταρίσιο»*.⁵⁶

Πάντως, σύμφωνα με τον ίδιο, στο ξεκίνημα τους βοήθησε πολύ και το γεγονός ότι η Βέροια ήταν γενικά φιλήσυχη και φιλόξενη πόλη.

Έτσι, άνοιξαν διάφορα προσφυγικά μαγαζιά, παντοπωλεία, αρτοποιεία, τσαγκαράδικα, μαραγκεία κ.ά., τα οποία σιγά - σιγά προόδευαν, επεκτείνονταν και μεγάλωναν. Φυσικά, οι πρόσφυγες έφεραν το δικό τους τρόπο σκέψης και εργασίας πάνω στο αντικείμενο, με το οποίο ασχολούνταν. Άρχισε έτσι, μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα, να παρατηρείται γενικότερη ανάπτυξη στους αστούς. Οπωσδήποτε, υπήρχαν και οι αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στους ντόπιους και στους πρόσφυγες. Πολλοί, πάντως, είναι εκείνοι που υποστηρίζουν ότι την κύρια ώθηση για την ανάπτυξη του βεροιώτικου εμπορίου την έδωσαν οι πρόσφυγες. Βέβαια, άλλοι εξέφρασαν την άποψη ότι με την προσπάθεια και των ντόπιων και των προσφύγων σημειώθηκε ανάπτυξη, υπήρξε, δηλαδή, αλληλεπίδραση και αυτό επέδρασε θετικά στην εξέλιξη των αστών. Όπως και να' χει, το ουσιαστικό είναι ότι οι πρόσφυγες γρήγορα προσαρμόστηκαν στις νέες συνθήκες ζωής και μέσα σε λίγα χρόνια δημιουργήθηκαν, ξεκινώντας από το μηδέν και πραγματικά η ανάπτυξη, που σημείωσαν, ήταν σημαντική, αξιόλογη και εμφανέστατη.

Οι ονομασίες που έδιναν οι πρόσφυγες στα μαγαζιά τους ήταν ανάλογες με την ψυχολογία τους. Έτσι, σύμφωνα και με το Γιάννη Γιαμά, ο καθένας συνήθιζε να δίνει στο κατάστημά του το όνομα της πόλης ή του χωριού από το οποίο καταγόταν π.χ. η Ωραία Μενεμένη κ.ά.⁵⁷

Έμπορος ήταν ο πατέρας της Χρυσάνθης Μεταλλίδου, ο οποίος αρχικά αντιμετώπισε γενικότερες δυσκολίες, ιδιαίτερα κατά τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασής τους στη Βέροια. Όμως, με το πέρασμα του χρόνου, βελτιώθηκαν οι συνθήκες και η πρόοδος άρχισε να παρατηρείται στην αρχή περιορισμένα, στη συνέχεια όμως ιδιαίτερα αισθητά. Όσο περνούσαν τα χρόνια πραγματικά έβλεπε κανείς τα μικρά, στην αρχή, μαγαζιά να μετατρέπονται σε μεγάλα, εύρωστα και πολύ αναπτυγμένα.⁵⁸

Το εμπόριο είχε διάφορες μορφές. Έτσι ξεκινούσε από μεγάλα μαγαζιά, συνέχιζε σε μικρότερα και έφτανε στους μικροπωλητές. Μικροπωλητής ήταν και ο Πόντιος Χαράλαμπος Ιντζεβίδης ο οποίος μου είπε σχετικά: *«Εμείς κόβαμε ξύλα και με τα ζώα τα κατεβάσαμε στη Βέροια και τα πουλούσαμε. Αυτό γινόταν κάθε μέρα. Εμείς (ο ίδιος και ο αδερφός μου) πουλούσαμε ξύλα κυρίως στους Τούρκους, τότε οι Τούρκοι, βλέπεις, ξύλα έκαιγαν για να ψήσουν το ψωμί. Θυμάμαι ότι παίρναμε 35 δρχ. για δυο φορτία ξύλα».*⁵⁹

Αυτό πάντως που θεωρώ αξιοσημείωτο, είναι το γεγονός ότι άνθρωποι με τεράστιες περιουσίες στις πατρίδες τους ήρθαν εδώ εντελώς άποροι. Κόποι, πολλές φορές γενεών, έσβησαν μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα. Αστοί και γαιοκτήμονες όχι απλώς ευκατάστατοι αλλά με πάρα πολλά περιουσιακά στοιχεία αναγκάστηκαν εδώ να δημιουργήσουν και πάλι από την αρχή. Και πραγματικά τα κατάφεραν. Μεγαλούργησαν και έδειξαν ότι αυτό που μετράει είναι η θέληση και το ψυχικό σθένος. Ανάμεσα σ' αυτούς ήταν και οι γονείς του Θρακιώτη Γιάννη Αλεξιάδη, του Πόντιου Γρηγόρη Θεοδωρίδη, της Θρακιώτισσας Χρυσάνθης Μεταλλίδου, του Θρακιώτη Σωτήρη Δουλγέρογλου, της Μικρασιάτισσας Ισμήνης Αφεντούλη κ.ά.

Σε ορισμένες περιπτώσεις οι πρόσφυγες έπαιρναν τα μαγαζιά των Τούρκων, που έφευγαν με την Ανταλλαγή αφού προηγουμένως, βέβαια, τους αποζημίωναν για το εμπόρευμα. Κάτι τέτοιο συνέβη και με τους γονείς του Μικρασιάτη Πέτρου Μυστακίδη, ο οποίος μου είπε σχετικά: *«... ο πατέρας μου και η μητέρα μου γνωρίστηκαν με τον Τούρκο παντοπώλη. Και όταν ήρθε η ώρα να φύγει ο*

Τούρκος, με την Ανταλλαγή, λέει στους γονείς μου: τους πάγκους, τα ράφια και το εμπόρευμα που έχω σας τα αφήνω, εγώ μ' αυτά έζησα ολόκληρη οικογένεια. Και έτσι πήραμε το παντοπωλείο. Του πληρώσαμε το εμπόρευμα που είχε μέσα και μας ευχήθηκε καλές δουλειές». ⁶⁰

Ανάλογη ήταν και η περίπτωση του πατέρα του Κόντζαλη Σταύρου. Συγκεκριμένα μου είπε τα ακόλουθα: «... ο καϊμακάμης διέταξε το χωροφύλακα (τσανταρμάδες τους λένε τους χωροφύλακες στα τούρκικα), θα πας στο τάδε σημείο να ειδοποιήσεις τον τάδε Τούρκο να έρθει εδώ πέρα. Ο πατέρας μου είχε πάρει τα στοιχεία αυτού του Τούρκου και τα έδωσε στον καϊμακάμη. Φυσικά, ο Τούρκος μόλις άκουσε ότι τον ζήτησε ο καϊμακάμης δε φαντάστηκε τι τον ήθελε. Και όταν πήγε του είπε ο καϊμακάμης: "Αύριο το μαγαζί θα το παραδώσεις σ' αυτόν εδώ". Τα' χασε ο Τούρκος παντοπώλης. "Μάλιστα, μάλιστα αφεντικό", απάντησε και έφυγαν. Αυτό έγινε λίγο πριν την Ανταλλαγή. Έφυγε λοιπόν από το τμήμα ο Τούρκος και ούτε κοίταξε καθόλου πίσω του. Την άλλη μέρα πάει ο πατέρας μου να το πάρει το μαγαζί, τι να δει, το είχε αδειάσει όλο. Όλα τα αφαίρεσε και τα είχε πάει στο σπίτι του. Ο πατέρας μου σκεφτόταν ότι σαν καινούργιο μαγαζί, μ' αυτά θα ξεκινούσε. Πάει λοιπόν ο πατέρας μου στον Τούρκο παντοπώλη και του λέει "να τα αγοράσω, να στα πληρώσω όλα. Τα καντάρια, τα ράφια, τα δράμια, τις ζυγαριές". Τελικά δέχτηκε ο Τούρκος. Και μ' αυτά ξεκίνησε ο πατέρας μου. Το ίδιο επάγγελμα είχε και στην Πατρίδα». ⁶¹

Παρακάτω αναφέρονται κάποια άλλα επαγγέλματα τα οποία ασκούσαν από πρόσφυγες. Ένα από αυτά ήταν και το επάγγελμα του εμπόρου ποδηλάτων. Χαρακτηριστικά ο Μικρασιάτης Νίκος Σοφιανίδης μου είπε τα εξής: «Ο πατέρας μου ήταν φούρναρης και τον βοηθούσα. Αργότερα, όμως, όταν δεν είχαμε σχολείο με έστειλε να μάθω καρποποιός. Το '25 λοιπόν πήγα για καρποποιός. Εκεί εργάστηκα μερικά χρόνια αλλά εγώ είχα μανία να κάνω εμπόριο ποδηλάτων. Στο καρποποιείο έμεινα μέχρι το '27. Αλλά οι συνέταιροι, στους οποίους δούλευα τσακώθηκαν και το έκλεισαν το μαγαζί. Δίπλα άνοιξε ένα άλλο καρποποιείο του Παπαπέτρου. Μου είπε, Νίκο, αν έχουμε δουλειά, θα σε φωνάξω να σιδερώνουμε τις ρόδες και έτσι έγινε τελικά και μου 'δινε ένα εικοσάρικο τη μέρα. Μετά εκεί που ήμασταν, έρχεται ένας πλασιέ από τη Θεσ/νίκη του Χουβαρδά, που πουλούσε με δόσεις. Λέει λοιπόν ο Παπαπέτρος στον πλασιέ για μένα τα εξής: "Ο Νίκος θέλει να ανοίξει ποδηλατάδικο. Τι μπορούμε να

κάνουμε;" "Πόσα θέλεις" μου είπε, "τρία" του απάντησα "και άμα ξεχρεώσω θα πάρω κι άλλα". Έτσι υπέγραψα γραμμάρια με εγγυητή τον πατέρα μου. Με ειδοποιούν μετά από δυο μέρες ότι ήρθαν, πηγαίνω στο σταθμό (τρία ήταν) με άλλα δύο παιδιά και τα φέρνουμε στη Βέροια. Τα έβαλα εκεί στην οδό Κεντρικής που ήταν τα μαγαζιά του Χαρισιάδη, σ' ένα τοίχο τα ακούμπησα και έρχονταν τα γκαρσόνια και τα νοίκιαζαν. Σιγά - σιγά τα ξεχρέωσα και μέχρι σήμερα ασχολούμαι με τα ποδήλατα». ⁶²

Μια άλλη πρωτότυπη εργασία που έφτασε από τη Μικρά Ασία ήταν αυτή της κατασκευής χαλιών. Στη Βέροια λειτουργούσαν μερικά τέτοια εργαστήρια, όπου Μικρασιάτες δημιουργούσαν κομψοτεχνήματα με λεπτότητα και γούστο. ⁶³

Ένα άλλο επάγγελμα που ασκούσαν από πρόσφυγες ήταν αυτό του παγοποιού. Ο Γιάννης Αλεξιάδης στο βιβλίο του "Χαριτωμένο Δύο" γράφει σχετικά: «... Παγοποιείο "Σαγήρογλου" 1924 και μετά, έξυπνος ο Μικρασιάτης Καραμανλής, έχτισε το παγοποιείο του, σε θέση όνειρο, γύρω νερά και πλατάνια. Ο Σαγήρογλου όνομα και πράμα για την εποχή του» ⁶⁴

Και κάποια άλλα ίσως λιγότερο συχνά επαγγέλματα προσφύγων αναφέρονται στο βιβλίο, πάλι, του Θρακιώτη Γιάννη Αλεξιάδη "Αύρες - Λαύρες". Χαρακτηριστικά γράφει: «Ο Χτενάς: Ανάμεσα στο εστιατόριο του Παπαδόπουλου Δ. και Χανιού Μεταλλίδη ήταν ο χτενάς. Αγαθός Μικρασιάτης μάζεψε κέρατα ζώων βοδινά, τραγίσια, κριαρίσια εκεί με τα πρωτόγονα εργαλεία του έκανε χτένια, ανάλογα με το κέρατο, κοντά, μακριά, φαρδιά, ιδιαίτέρως για γυναικεία μαλλιά, αλλά τόσο στερεά που κρατούσαν για μια ολόκληρη ζωή.

Ο Ακή Νταής. Πολυμήχανος Μικρασιάτης. Το μαγαζάκι του στενόμακρη παράγκα όσο χωρούσε τον ίδιο (...) Όλα τα διόρθωνε, κουτιά με βίδες, έψαχνε και εύρισκε το χρειαζούμενο. Εκτός από ομπρέλες, τσακμάκια και οτιδήποτε εργαλείο το έπιανε, το έψαχνε και το διόρθωνε. Αμίλητος, ευγενικός, υπομονετικός και εδώ που τα λέμε για λίγες δραχμούλες, φτωχός, τίμιος, εργατικός, έξυπνος.» ⁶⁵

2.5. Χρέη και Αποζημιώσεις των Προσφύγων

Κάθε αγρότης πρόσφυγας που έπαιρνε από την Ε.Α.Π.: 1) σπίτι και οικόπεδο, 2) ενισχύσεις σε χρήμα ή σε είδος, 3) αγροτικό κλήρο, χρεωνόταν με την αντίστοιχη χρηματική αξία αυτών των παροχών και τους τόκους του συνολικού χρέους. Η στάθμιση των δύο πρώτων στοιχείων ήταν εύκολη υπόθεση. Η ακριβής, όμως, εκτίμηση των χωραφιών προϋπέθετε την ολοκλήρωση των καταμετρήσεων. Εκεί που είχαν καταμετρηθεί τα χωράφια, ήταν δυνατό να γίνει και η γενική τους εκτίμηση.

Ωστόσο στη Μακεδονία, όπου εγκαταστάθηκε η πλειονότητα των προσφύγων, όπως και στη Θράκη, η εκτίμηση των χωραφιών έχει αρχίσει μόλις το 1930. Αυτό συνέβη επειδή τα αρμόδια τοπογραφικά συνεργεία της Ε.Α.Π. παραχωρήθηκαν στο Υπουργείο Γεωργίας και, για ένα διάστημα, σταμάτησαν οι καταμετρήσεις.

Έπειτα, η διαδικασία εκτίμησης των χωραφιών αποφασίστηκε να κλιμακωθεί σε δύο στάδια: Κατά το πρώτο, προγραμματίστηκε οι αρμόδιοι γεωπόνοι να ορίσουν μια πρώτη τιμή κατά στρέμμα. Κατά το δεύτερο, συμφώνησαν, Ε.Α.Π. και κυβέρνηση, να διαμορφωθεί αυτή η τιμή στο κανονικό της ύψος με ένα κοινό συντελεστή.

Και όλα αυτά, αφού ολοκληρωθούν, πρώτα οι καταμετρήσεις. Από την άλλη, μπορούσε να γίνει απόδοση των χρεών, με τον προσδιορισμό τους, είτε σε μετρητά, είτε σε Ομολογίες, με βάση τη Συμφωνία Ε.Α.Π. και κυβέρνησης της 7^{ης} Νοεμβρίου 1927.

Σύμφωνα με τη Σύμβαση εκκαθάρισης της Ε.Α.Π. (της 14^{ης} Ιανουαρίου 1930), προβλεπόταν τα χρέη των αγροτών προσφύγων, συνολικού ύψους 8.500.000 Λ.Α. να εισπράττονται από την Α.Τ.Ε., ενώ των αστών, που υπολογίζονταν σε 959.451.418 δρχ., από την Ε.Τ.Ε. ή την Τράπεζα της Ελλάδας. Με τη συμπληρωματική, όμως, Σύμβαση της 10-11-1930 μεταξύ κυβέρνησης και Ε.Α.Π. αποφασίστηκε, όλα τα χρέη (αστών και αγροτών) να εισπράττονται από την Α.Τ.Ε.

Ειδικότερα ως προς τα αγροτικά χρέη, με τη Συμφωνία της 27^{ης} Μαρτίου 1930, μεταξύ της Ε.Α.Π. και της κυβέρνησης, ρυθμίστηκαν τα παρακάτω ανοιχτά θέματα:

- 1) Το υπόλοιπο των χρεών να αποδοθεί σε διάστημα 15 ετών, από την 1^η Ιανουαρίου 1931.
- 2) Ο τόκος αυτών των χρεών να υπολογιστεί μόνο από την 1^η Ιανουαρίου 1931 και να κατεβεί από 8% σε 3%. Όλοι οι τόκοι που πληρώθηκαν μέχρι τότε, να πιστωθούν στον προσωπικό λογαριασμό του καθενός ως κεφάλαιο. Για τα καθυστερούμενα, όμως, ποσά προβλεπόταν ο τόκος να παραμένει στο 8%.
- 3) Οι αγρότες πρόσφυγες να μη συμβάλουν στα έξοδα διοίκησης της Ε.Α.Π.
- 4) Τα χωράφια που διανεμήθηκαν να χρεωθούν με μισή τιμή 400 δρχ. κατά στρέμμα καλλιεργήσιμης γης.

Στην ίδια τιμή προβλέφθηκε να αποζημιωθούν και οι ιδιοκτήτες των απαλλοτριωμένων περιουσιών, σύμφωνα με τον Αγροτικό Νόμο.

Με επόμενους νόμους ψηφίστηκαν ορισμένα ευεργετικά μέτρα (μείωση χρεών κατά 3.500.000 δρχ., τρόπος απόδοσης, συμψηφισμός χρεών-αποζημιώσεων), για τη διευκόλυνση των προσφύγων. Γι' αυτό και τα χρέη που εισπράχθηκαν από την Α.Τ.Ε. στο διάστημα 1931 - 1939, ανέρχονταν σε 891.658.131 δρχ.

Είσπραξη προσφυγικών χρεών (Στάθη Πελαγίδη, ό.π, σ.269)

Τα χρέη των αστών προσφύγων προς την Ε.Α.Π. δεν ήταν τόσο περίπλοκα, όσο τα χρέη των αγροτών, γιατί και οι προϋποθέσεις και οι ρυθμίσεις τους ήταν πολύ απλούστερες.

Και αυτό γιατί συγκεκριμένα:

- 1) Η εκτέλεση των καταμετρήσεων στους αστικούς συνοικισμούς ήταν εύκολη υπόθεση.
- 2) Στις αστικές αποζημιώσεις δε γινόταν ο συμψηφισμός χρεών και αποζημιώσεων που αποφασίστηκε για τις αγροτικές.
- 3) Οι αστοί πρόσφυγες, γενικά, εμφανίζονταν χρεωμένοι μόνο με την αξία των σπιτιών και των οικοπέδων, που τους παραχωρήθηκαν από την Ε.Α.Π.

Αν όμως, οι ίδιοι έχτισαν τα σπίτια τους με δικά τους μέσα, τότε η αξία των σπιτιών αυτών αντιστοιχούσε μόνο με τις ενισχύσεις, που δόθηκαν για το χτίσιμο.

Αυτό σήμαινε ότι το χρέος για το σπίτι, που έπαιρνε ο αστός πρόσφυγας, αντιπροσώπευε την αξία των υλικών και της πληρωμένης εργασίας. Από την άλλη, το χρέος για το οικόπεδο καθοριζόταν:

- α) από μια αρχική εκτίμηση της αξίας του, και
- β) από τα γενικά έξοδα του συνοικισμού, κατανεμημένα ανάλογα με τα τ.μ. της χρησιμοποιούμενης έκτασης.

Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται:

- i. τα έξοδα των εργασιών κοινής ωφέλειας (για δρόμους, υδροδότηση, σχολεία, εκκλησίες κλπ.),
- ii. οι μισθοί του προσωπικού που ασχολήθηκε γι' αυτές τις εργασίες,
- iii. η ασφάλεια των σπιτιών, το κόστος των καταμετρήσεων κλπ.

Επειδή, οι αποζημιώσεις υπάγονταν στην αρμοδιότητα του κράτους, κατά τη σύμβαση της Ανταλλαγής (άρθρο 14), προς διευκόλυνση των αστών προσφύγων, η ελληνική κυβέρνηση, ήδη από τα μέσα του 1930, μελετούσε μεθόδους και τρόπους για να μπορέσει να επεκτείνει και στους αστούς τα μέτρα που είχε πάρει πρόσφατα για τους αγρότες πρόσφυγες: μείωση του τόκου από 8% σε 3% και μετριασμός του χρέους σε κάποιο βαθμό.

Οι διευκολύνσεις, όμως, στον τρόπο απόδοσης του χρέους άρχισαν από παλιότερα. Αρχές ακόμη του 1927, ύστερα από συμφωνία της Κυβέρνησης Ζαΐμη και της Ε.Α.Π. ο οφειλέτης αστός πρόσφυγας είχε το νομικό δικαίωμα να αποδίδει το χρέος του όχι μόνο σε μετρητά, αλλά και σε Ομολογίες με τόκο 8%. (Πρόκειται για τις Ομολογίες που εξέδωσε, αρχές του 1927, η ΕΤΕ, για την αποζημίωση των αστών προσφύγων με αντίκρυσμα την ανταλλάξιμη

μουσουλμανική περιουσία. Οι ίδιες υπήρχε η δυνατότητα να κατατεθούν στην Ε.Α.Π. για την εξόφληση του χρέους τους.)

Εξάλλου, για τα χρέη των σπιτιών αποφασίστηκαν πρόσθετες διευκολύνσεις. Πρώτα - πρώτα, τα σπίτια που κατέχονταν από μια οικογένεια αποφασίστηκε να αγοράζονται, κατά προτεραιότητα, από τους ίδιους τους κατόχους και σε περίπτωση άρνησης, να πωλούνται σε άλλους. Έπειτα, για όσα κατοικούνταν από πολλές οικογένειες μαζί, το χρέος περιορίστηκε σε ένα συμβατικό ενοίκιο με αναλογική συμμετοχή των ενοίκων. Η ρύθμιση αυτή ήταν φυσικό να προσκρούσει στην άρνηση των προσφύγων, ιδιαίτερα εκείνων που ζούσαν σε άθλιες συνθήκες. Γι' αυτό η Ε.Α.Π. αποφάσισε να χτίσει ορισμένα οικήματα, ειδικά για τις προσφυγικές οικογένειες αυτής της κατηγορίας.

Με τη Σύμβαση της 5^{ης} Μαΐου 1925, η Κυβέρνηση Μικαλακόπουλου είχε μεταβιβάσει στην ΕΤΕ όλα τα δικαιώματα διοίκησης, διαχείρισης και διάθεσης της ανταλλάξιμης μουσουλμανικής περιουσίας, η οποία δεν χρησιμοποιήθηκε για εγκατάσταση προσφύγων από την Ε.Α.Π. Η μεταβίβαση έγινε με αποκλειστικό στόχο την έκδοση Ομολογίων αποζημίωσης των ανταλλάξιμων, με αντίκρουσμα την αξία της παραπάνω ακίνητης περιουσίας. Σύμφωνα με απογραφή που διενεργήθηκε από την ΕΤΕ, μέχρι τις 15 Ιουλίου 1927 βρέθηκαν 54.891 περιουσίες αυτής της κατηγορίας. Από αυτές οι 17.293 ήταν αγροτικές (βοσκές, φυτείες, δάση) και οι 37.598 αστικές. Οι περισσότερες βρίσκονταν στη Μακεδονία.

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΔΑΝΕΙΟΝ 8 % 1926 ΕΙΣ ΤΡΑΠΕΖΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΙΑ ΠΡΟΣ ΑΠΟΖΗΜΙΩΣΗΝ ΤΩΝ ΑΝΤΑΛΛΑΞΙΜΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

Επί τη βάση των από 5 Μαΐου 1925, 3^{ης} Οκτωβρίου 1925, 17^{ης} Ιανουαρίου 1926, 1 Σεπτεμβρίου 1926, 25^{ης} Οκτωβρίου 1926 και 1 Νοεμβρίου 1926 αποφάσεων του Ελληνικού Δημοσίου και της Εθνικής Τραπεζικής Ελλάδος, κεραιωτικής επί των από 5 Μαΐου 1925, 19^{ης} Οκτωβρίου 1925, 21 Μαΐου 1926, 4 Σεπτεμβρίου 1926, 28^{ης} Οκτωβρίου 1926 και 4 Νοεμβρίου 1926 Νομοθετικών Διαταγμάτων.

ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΓΓΥΗΣΙΝ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΑΙ ΕΠΙ ΤΙΘΗΚΙΝ ΤΩΝ ΕΣ ΑΝΤΑΛΛΑΞΙΜΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ.

Α' ΣΕΙΡΑ ΔΡ. 3.000.000.000 8 % 1926 ΕΙΣ ΤΡΑΠΕΖΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΙΑ
ΔΗΜΟΙΕΥΣΗΝ ΕΙΣ 3.000.000 ΟΘΗΛΩΤΙΣ ΔΡΑΧΜΗΝ 1.000 ΕΙΣΤΗΝ
ΕΚΔΕΔΟΜΕΝΗΣ ΕΙΣ 1.275.000 ΑΝΩΝΥΜΟΥΣ ΤΙΤΛΟΥΣ ΩΣ ΕΞΗΣ

1.000.000	τίτλοι	άκτολ.	χρυσ.	Εκπαιρ.	έκ.	1	φραγκογρ.	έν	400	φραγκογρ.	1.000.000	έν	1.000.000	1	1.000.000
25.000	-	5	αλτολ.	-	-	-	5	φραγκογρ.	-	-	1.000.000	-	1.000.000	2	2.000.000
50.000	-	10	αλτολ.	-	-	-	10	-	-	-	500.000	-	2.000.000	2	2.500.000
25.000	-	20	αλτολ.	-	-	-	20	-	-	-	500.000	-	2.500.000	1	3.000.000

· ΤΙΤΛΟΣ ΜΙΑΣ ΟΜΟΛΟΓΙΑΣ ΔΡΑΧ. 1.000 ΕΙΣ ΤΟΝ ΦΕΡΟΝΤΑ ·

έν' ἀριθ. 95790

Αι φραγκογρ. είναι κεραιωτικόν ή ήθησιον κεραιωτικόν.
Τ4 κεραιωτικόν επί αλτολ. την 15^{ην} Ιανουαρίου και την 15^{ην} Ιουλίου τούτων έτος. άποζημίωσις αυτής είναι επί της ημερομηνίας.
Τ4 κεραιωτικόν κεραιωτικόν έτος 15^{ης} Ιουλίου 1927.
Τ4 κεραιωτικόν κεραιωτικόν: μετά αντιστοιχίας επί της 15^{ης} Ιουλίου τούτων.
Τ4 κεραιωτικόν επί αλτολ. είναι κατά τη Εθνική Τραπεζική της Ελλάδος. άποζημίωσις αυτής είναι επί της ημερομηνίας.
Τ4 κεραιωτικόν: επί 1927.

Ο ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Ο ΔΙΟΙΚΗΤΗΣ

Ο ΤΑΜΙΑΣ

Ομολογία αποζημίωσης (Στάθη Πελαγίδη, ό.π, σ.297)

Η αξία των περιουσιών αυτών εκτιμήθηκε, προσωρινά, σε τιμές που ξεπερνούσαν τα 4 δισεκατομμύρια δρχ. (πάνω από ένα δισεκατομμύριο οι αγροτικές και πάνω από τρία δισεκατομμύρια οι αστικές). Μαζί με τις 3.678 περιουσίες, που είχε να πάρει ακόμη η ΕΤΕ (μετά το Νοέμβριο του 1927), αξίας 293.300.000 δρχ., υπολογίστηκε ότι η πλησιέστερη αξία της ανταλλάξιμης περιουσίας, που ήταν στη διάθεσή της για την αποζημίωση των αστών προσφύγων, μπορούσε να εκτιμηθεί πάνω από 4.600.000.000 δρχ.

Μέχρι το Νοέμβριο του 1927 είχαν συγκεντρωθεί και βεβαιωθεί 141.249 δηλώσεις αποζημιώσεων, με απαιτήσεις συνολικής αξίας 93.908.589 χρυσών τουρκικών λιρών (Χ.Λ.Τ.)

Το Νοέμβριο, όμως, του 1927 υπήρχαν ακόμη σε εκκρεμότητα άλλες 120.000 δηλώσεις για αποζημιώσεις, ύψους 42.000.000 Χ.Λ.Τ (10 Χ.Λ.Τ. = 9 Λ.Α.).

Η ονομαστική αξία κάθε Ομολογίας ήταν βέβαια 1.000 δρχ. Στην ελεύθερη, όμως αγορά, κατέβαινε στις 660 - 665 δρχ. στα τέλη του 1927, για να ανέβει, αρχές του 1928, στις 780δρχ.

Μέχρι το Σεπτέμβριο το ζήτημα των αποζημιώσεων σημείωσε την παρακάτω πρόοδο:

- 1) Αποζημιώθηκαν 271.000 δικαιούχοι (μαζί με το Συμπληρωματικό Μητρώο).
- 2) Υπολογίστηκαν σε 10.000 οι καθυστερημένοι δικαιούχοι που δεν αποζημιώθηκαν (κατά μ.ο. με 38 λίρες ο καθένας).
- 3) Δικαιούχοι εμπρόθεσμοι που δεν εκδικάστηκαν: 4.500 - 5.000. Απαιτούμενο ποσό: 65.000.000 δρχ.
- 4) Εκπρόθεσμες δηλώσεις: γύρω στις 200.000. Κανονικές: γύρω στις 175.000. Απαιτούμενο ποσό: όχι κατώτερο του 1.300.000.000 δρχ.

Ταυτόχρονα ρυθμίστηκε και το ζήτημα των αποζημιώσεων για τους πρόσφυγες που ήρθαν, προαιρετικά, από τη Βουλγαρία.

Προηγουμένως, με το Ν.Δ. της 15^{ης} Μαΐου 1926, η Ε.Α.Π. έχει εξασφαλίσει την πλήρη κυριότητα, όχι μόνο των μουσουλμανικών, αλλά και των βουλγαρικών περιουσιών που εγκαταλείφθηκαν στην Ελλάδα.

Η περίπτωση αυτών των αποζημιώσεων αντιμετωπίστηκε με ιδιαίτερη διαδικασία. Συγκεκριμένα, από το καλοκαίρι του 1927 οι πρόσφυγες αυτής της

κατηγορίας άρχισαν να προσκομίζουν στην Ε.Α.Π. τα πιστοποιητικά που πήραν από τη Μικτή Ελληνοβουλγαρική Επιτροπή για τις περιουσίες που εγκατέλειψαν στη Βουλγαρία. Τα πιστοποιητικά αυτά έφεραν τόκο 6% και ήταν εξαγοραστέα σε 12 χρόνια από την ημερομηνία διανομής των οριστικών Ομολογιών, η οποία προβλεπόταν να ολοκληρωθεί σε ένα χρόνο. Εγγύηση για τις αποζημιώσεις αυτές αποτελούσαν τα εισοδήματα του κράτους.

Η Ε.Α.Π. όμως είχε το δικαίωμα να εισπράξει ένα συμπληρωματικό 2%, που αντιπροσώπευε τη διαφορά μεταξύ του 6% αυτών των Ομολογιών και του 8%, το οποίο εισέπραττε από τους αγρότες πρόσφυγες για τα χρέη τους (Ομολογίες του 1926). Ακόμη διατήρησε και το δικαίωμα να επιβάλλει μια συμπληρωματική πληρωμή, σε περίπτωση που προέκυπτε κάποια διαφορά από τη μετατροπή των δραχμών σε στερλίνες (Λ.Α.).

Μέχρι τις 30 Ιουνίου, 1927, το συνολικό ποσό που αντιπροσώπευαν τα παραπάνω κατατιθέμενα πιστοποιητικά, ανερχόταν σε 1.938.000 δρχ. έναντι ποσού των 600.000.000 δρχ. Από εκεί και πέρα άρχισε η αποζημίωση σε Ομολογίες.

Από μια απλή σύγκριση των αστικών με τις αγροτικές αποζημιώσεις, φαίνεται πόσο πιο πλεονεκτικές ήταν οι πρώτες.

Πράγματι, οι αστοί πρόσφυγες:

1. αποζημιώνονταν με 3.000 δρχ. περισσότερες από ότι οι αγρότες,
2. έπαιρναν τις αποζημιώσεις χωρίς προηγούμενο συμψηφισμό με τα χρέη (γύρω στις 23.000 δρχ.),
3. άρχιζαν να πληρώνονται το Νοέμβριο του 1926, ενώ οι αγρότες τον Αύγουστο του 1930, και μόνο με συμψηφισμό,
4. αποζημιώνονταν, κατά τα 4/5, με Ομολογίες τοκοφόρες από την 1^η Ιανουαρίου 1927, και κατά το 1/5, με μετρητά.
5. Αντίθετα, οι αγρότες αποζημιώνονταν μόνο με Ομολογίες, τοκοφόρες από την 1^η Ιουλίου 1931.

Ένα άλλο σημαντικότατο πλεονέκτημα ήταν το γεγονός ότι οι Ομολογίες των αστών ήταν πιο έγκυρες από τις αγροτικές. Γι' αυτό και, στην ελεύθερη αγορά, οι Ομολογίες των αγροτών τιμώνταν 20% λιγότερο από τις αστικές.⁶⁶

Όλες οι παραπάνω ρυθμίσεις εφαρμόστηκαν, φυσικά, και στην πόλη της Βέροιας. Μπορεί βέβαια να υπήρξαν και κάποιες ιδιαιτερότητες, που ποίκιλλαν

από περιοχή σε περιοχή και από πόλη σε πόλη. Πάντως, το μόνο σίγουρο και αναμφισβήτητο ήταν ότι υπεύθυνα και αρμόδια της όλης διαδικασίας ρύθμισης χρεών και αποζημιώσεων ήταν η Ε.Α.Π.

Από τις συζητήσεις μου με τους γέροντες κατάλαβα ότι πραγματικά οι αποζημιώσεις των αστών ήταν πιο πλεονεκτικές σε σχέση με αυτές των αγροτών. Έτσι για παράδειγμα, ο αστός Λάζαρος Καμπάογλου μου είπε τα ακόλουθα για τις αποζημιώσεις: «*Το κράτος έδινε 30 Ομολογίες ως αποζημίωση για τα σπίτια που είχαμε εκεί. Καλά λεφτά ήταν*». ⁶⁷ Επίσης ανάλογη είναι και η περίπτωση του Πέτρου Μυστακίδη. Χαρακτηριστικά μου είπε: «*Το 1932 μας ήρθε η αποζημίωση από τη Μ. Ασία, ανάλογα με την περιουσία, που άφησε ο καθένας και ανάλογα με τα μέλη της οικογένειας. Όσοι ήθελαν να εγκατασταθούν αγροτικά τους έδιναν χωράφια και ένα σπίτι. Εμείς που δε θέλαμε να γίνουμε αγρότες μείναμε αστοί μας έδωσαν 20% - 25% της περιουσίας που αφήσαμε έναντι, και έτσι πήραμε την αποζημίωση τη δική μας, αλλά και την αποζημίωση του παππού μου, γιατί τα άλλα του παιδιά δεν εμφανίστηκαν*». ⁶⁸

Κάτι ανάλογο συνέβη και στην περίπτωση του πρόσφυγα Σωτήρη Δουλγέρογλου, ο οποίος καταγόταν από τη Φιλιππούπολη. Σχετικά μου είπε: «*Με τον Εποικισμό σώθηκαν όλοι οι πρόσφυγες από εκείνα τα μέρη (της σημερινής Βουλγαρίας). Οι αποζημιώσεις ήρθαν αμέσως από τη Βουλγαρία. Πήραμε ομολογίες και αμέσως εξαργυρώθηκαν*». ⁶⁹

Οι διαφορές ανάμεσα στις αποζημιώσεις των αστών και αυτές των αγροτών φαίνονται και από αυτά που είπαν οι παρακάτω πρόσφυγες. Συγκεκριμένα, ο Πόντιος Γρηγόρης Θεοδωρίδης μου είπε: «*Οι αποζημιώσεις μας ήταν μεγάλες, αλλά, επειδή χάσαμε την ιδιότητα του αστού, έγιναν από αστικές γεωργικές και πήραμε πολύ λιγότερα*». ⁷⁰ Αλλά και η Πόντια Ελένη Βασιλειάδου, που οι γονείς της θεωρούνταν αγρότες, μου είπε ότι οι αποζημιώσεις τους ήταν πολύ μικρές. ⁷¹

Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει και η περίπτωση του Θρακιώτη Γιάννη Αλεξιάδη, του οποίου οι γονείς συμπεριλήφθηκαν στους αγρότες, αν και στη Βιζύν ο πατέρας του ήταν τσιφλικάς. Σχετικά με το θέμα των Ομολογιών μου είπε τα εξής: «*(...) Μας χρέωσαν και τα χωράφια αυτά, μας χρέωσαν και αυτό το παλιό σπίτι (βρίσκεται δίπλα από αυτό που κατοικεί σήμερα). Οι Ομολογίες ήταν ένα τίποτε. Η δική μας οικογένεια φτώχυνε πάρα πολύ σε σχέση με τα πολλά πλούτη που είχαμε εκεί*». ⁷²

Στην εφημερίδα "Αστήρ" Βέροιας, υπάρχουν άρθρα, τα οποία ενημερώνουν τους πρόσφυγες για την καταβολή των αποζημιώσεών τους από την Εθνική Τράπεζα. Έτσι, αναφέρονται πότε και ποια ονόματα κάθε φορά θα πάρουν τις αποζημιώσεις τους. Τέτοια άρθρα βρίσκονται μεταξύ των άλλων και στα εξής Φύλλα: α) Αριθμός Φύλλου 101, 29 Αυγούστου 1928, σελίδα 2, β) Αριθμός Φύλλου 103, 12 Σεπτεμβρίου 1928, σελίδα 2.

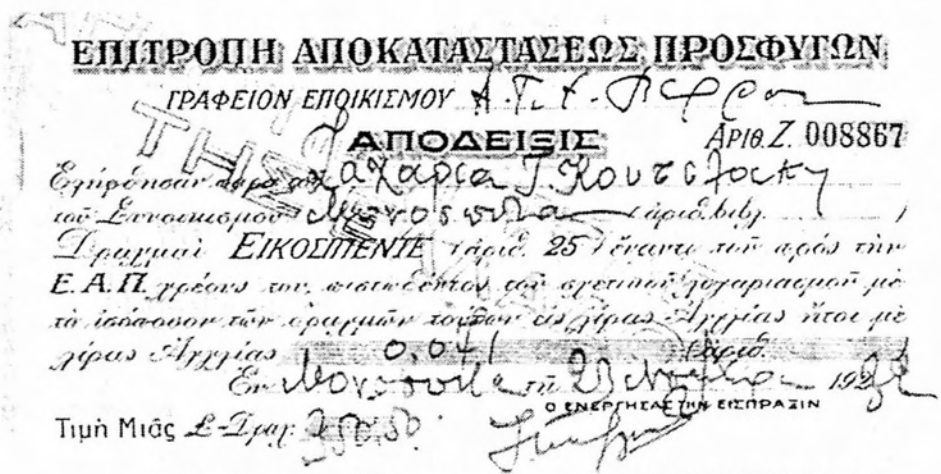
Στη συνέχεια παρατίθενται δύο ακόμη άρθρα της εφημερίδας "Αστήρ" Βέροιας, τα οποία ασχολούνται με θέματα, που αφορούν τους αστούς πρόσφυγες.

Το πρώτο είναι μια πρόσκληση, με Αριθμό Πρωτοκόλλου 16, από το Γραφείο Ανταλλαγής Βέροιας, η οποία υπογράφεται στη Βέροια την 11^η Ιανουαρίου 1926, από τον Διευθύνοντα του Γραφείου Ανταλλαγής και Οικονομικό Έφορα Βέροιας. Στην πρόσκληση γράφονται τα εξής: «Προσκαλούνται οι αστοί πρόσφυγες οι οποίοι διά οιαδήποτε τρόπον δεν έχουν εγκατασταθεί αγροτικώς, είτε από το κράτος, είτε από την επιτροπήν Αποκαταστάσεως, να δηλώσωσι υπευθύνως ταύτα και να επικυρώσωσι την βεβαίωσιν των από την αρμοδίαν εποικιστικήν Αρχήν,, ορίζοντες συγχρόνως και εις ποίον μέρος της επαρχίας Βερροιάς είναι μονίμως εγκατεστημένοι με σχετικήν βεβαίωσιν της Αστυνομικής Αρχής της κατοικίας των. Αι δηλώσεις αύται του αστικού προσφυγικού κόσμου, προορισμόν έχουν την εξακρίβωσιν του αστικού προσφυγικού κόσμου των δικαιωμένων προκαταβολής έναντι της παρ' αυτού εγκαταληφθείσης εν Τουρκία περιουσίας, θα γίνουν εις έντυπα, τα οποία ο αστικός προσφυγικός κόσμος θα εύρη δωρεάν εις το Γραφείον μας εις ο δέον να προσέλθη το ταχύτερον. Τας δηλώσεις ταύτας θα κάμουν εκείνα τα πρόσωπα που έχουν κάμει ήδη δήλωσιν εις την υπηρεσίαν Ανταλλαγής διά να αποζημιωθούν διά την εγκαταληφθείσαν εν Τουρκία περιουσίαν των. Επίσης εις τας δηλώσεις υπάρχουν λεπτομερείς οδηγίαι διά τον τρόπον με τον οποίον πρέπει να συνταχθούν. Αι δηλώσεις αύται θα είναι εις διπλούν. Οι πρόσφυγες άμα τη συμπληρώσει θα την επιστρέψουν εις το καθ' ημάς γραφείον εντός 15ημέρου από της παραλαβής των εντύπων διά τα περαιτέρω.»⁷³

Και το δεύτερο είναι μια ανακοίνωση (Αριθ. 1078) από το Γραφείο Εισπραξ. Χρεών Προσφύγων της Αγροτικής Τράπεζας της Ελλάδος - Αντιπροσωπείας Βέροιας. Η ανακοίνωση εκδόθηκε στη Βέροια την 5^η Δεκεμβρίου 1931 και γράφει τα εξής: «Έχοντες υπ' όψιν την υποτίμησιν της Αγγλικής Λίρας και τας

χαμηλές τιμές εις τας οποίας προσφέρονται αι ομολογίαι Ε.Μ. 6 ο/ο 1923, Δ.Α.Α. 6 ο/ο 1928 και αγροτική 6 ο/ο, αφ' ενός και αφ' ετέρου την αναληφθείσαν υπό της Υπηρεσίας μας υποχρέωσιν όπως παραχωρήσῃ ἐκπτώσιν εις τους προκαταβάλλοντας πλείονας της μιας δόσεως ἔναντι της αξίας των αστικών οικημάτων. **ΕΙΔΟΠΟΙΟΥΜΕΝ** και πάλιν τους ενδιαφερομένους αστούς πρόσφυγας, τους λαβόντας παρά της τέως Ε.Α.Π. οικήματα ή δάνεια προς ανέγερσιν τοιούτων, ότι, πλην της υποχρέωσως νυν υπέχουν δια την καταβολήν της τοκοχρεωλυτικής δόσεως του έτους 1931, εἶνε και συμφέρον των να σπεύσωσι να προκαταβάλλωσι και άλλας δόσεις. Εκ του κατωτέρου παραδείγματος αποδεικνύεται πόσον ωφελείται τις εάν εξοφλήσῃ σήμεραν ολόκληρον την αξίαν ενός οικήματος, ή προκαταβάλῃ περισσοτέρας της μιας δόσεις.

Παράδειγμα: Υποθέσωμεν ότι ο Α πρόσφυξ οφείλει σήμεραν το όλον ΛΑ. 100.- Εκάστης Λίρας υπολογιζομένης προς δρχ. 280 (επί του παρόντος), έχομε δια τας 100 Λίρας οφειλήν εις Δραχμάς 28000.- Επειδή όμως δεχόμεθα και ομολογίας, τότε δια την κάλυψιν του ανωτέρου ποσού θα χρειασθούν μόνο δρχ. 17000 περίπου. Ούτω με δρχ. 17000,- εξοφλείται οίκημα όπερ εστοίχησεν δρχ. 37500.- Πλην τούτου ο εξοφλών ή ο προκαταβάλλων δόσεις δικαιούται να εισπράξει το προσεχώς καθορισθησόμενον ποσοστόν εκπτώσεως, όπερ θα εἶνε ανάλογον βεβαίως προς τας προκαταβαλλομένας δόσεις. Επειδή όθεν η προκύπτουσα ωφέλεια εἶνε σημαντική, υποθέτομεν ότι οι ενδιαφερόμενοι θα κατανοήσουν πλήρως ότι διακανονίζοντες εγκαίρως τον λ/σμόν των μόνον κέρδος αποκομίζουν».⁷⁴

Απόδειξη από το "Γραφείον Εποικισμού Α.Τ.Ε. ΒΕΡΡΟΙΑΣ για τις εικοσιπέντε δραχμές, που έλαβε από τον Ζαχαρία Ι. Κουτελάκη, "έναντι

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Πελαγίδα Στάθη, Προσφυγική Ελλάδα (1913-1930), Εκδοτ. Οίκος Αφών Κυριακίδη Α.Ε., Θεσ/νίκη 1997, σελ. 229-235.
2. Αλεξιάδη Γιάννη, Κάτω από τη δάφνη, Βέροια 1995, σελ. 44.
3. Αλεξιάδη Γιάννη, Βεροιώτικες Αράδες, Βέροια 1984, σελ. 71-72.
4. Αγιαννίτη Αποστόλου, "Βασανισμένη Γενιά", Λεύκωμα Θρακικής Εστίας Βέροιας, Βέροια 1991, σελ. 33-34.
5. Εφημερίδα "Ασπρ" Βέροιας, Αρ. Φυλ. 15, 30 Αυγούστου 1925, σ.2.
6. Εφημερίδα "Ασπρ" Βέροιας, Αρ. Φυλ. 91, 2 Ιουλίου 1928, σ.1.
7. Εφημερίδα "Ασπρ" Βέροιας, Αρ. Φυλ. 46, 6 Φεβρουαρίου 1927, σ.1.
8. Εφημερίδα "Ασπρ" Βέροιας, Αρ. Φυλ. 21, 21 Φεβρουαρίου 1926, σ.2.
9. Πελαγίδα Στάθη, ο.π., σελ. 235-237.
10. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Γιάννη Μελετίδη στις 10-4-98.
11. Εφημερίδα "Ασπρ" Βέροιας, Αρ. Φυλ. 141/28, 27 Μαΐου 1931, σ.4.
12. Συνέντευξη που δόθηκε από την Χρυσάνθη Μεταλλίδου στις 28-8-97.
13. Αλεξιάδη Γιάννη, Βεροιώτικα και Θρακιώτικα, Θεσ/νίκη 1985, σελ. 31.
14. Αλεξιάδη Γιάννη, Κάτω από τη δάφνη, Βέροια 1995, σελ. 45.
15. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Γιάννη Αλεξιάδη στις 14-8-98.
16. Εφημερίδα "Ασπρ" Βέροιας, Αρ. Φυλ. 21, 21 Φεβρουαρίου 1926, σ.2.
17. Εφημερίδα "Ασπρ" Βέροιας, Αρ. Φυλ. 114/1, 19 Νοεμβρίου 1930, σ.2.
18. Εφημερίδα "Ασπρ" Βέροιας, Αρ. Φυλ. 170/57, 9 Δεκεμβρίου 1931, σ.1.
19. βλ. παραπομπή 10.
20. Έκδοση - Διαχείριση του Μορφωτικού Συλλόγου Συνοικισμού Προμηθέα Βέροιας "Ο Προμηθέας", Βέροια 1995, σελ. 24, 28.
21. Εφημερίδα "Ασπρ" Βέροιας, Αρ. Φυλ. 58, 26 Ιουλίου 1927, σ.1.
22. βλ. παραπομπή 10.
23. Εφημερίδα "Ασπρ" Βέροιας, Αρ. Φυλ. 140/27, 20 Μαΐου 1931, σ.2.
24. Πελαγίδα Στάθη, ο.π., σελ. 279-289.
25. βλ. παραπομπή 15.
26. Συνέντευξη που δόθηκε από τη Ευθαλία Ντόβα στις 9-9-97.

27. Συνέντευξη που δόθηκε από τη Ωραία Θεοδωρακοπούλου στις 11-9-97.
28. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Θεμιστοκλή Κουπίδη στις 18-9-97.
29. Εφημερίδα "Αστήρ" Βέροιας, Αρ. Φυλ. 35, 24 Οκτωβρίου 1926, σ.1.
30. Αλεξιάδη Γιάννη, Κάτω από τη δάφνη, Βέροια 1995, σελ. 44.
31. βλ. παραπομπή 30.
32. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Νίκο Ταχτατζή στις 12-9-97.
33. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Λεωνίδα Δήμογλου στις 12-9-97.
34. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Λάζαρο Καμπάογλου στις 10-8-97.
35. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Γιάννη Αληχανίδη στις 20-8-97.
36. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Γρηγόρη Θεοδωρίδη στις 18-8-97.
37. Αλεξιάδη Γιάννη, Κάτω από τη δάφνη, Βέροια 1995, σελ. 45-46.
38. Αλεξιάδη Γιάννη, Βεροιώτικες αράδες, Βέροια 1984, σελ. 83-84.
39. Πελαγίδη Στάθη, ο.π., σελ. 263-264.
40. Εφημερίδα "Αστήρ" Βέροιας, Αρ Φυλ. 114/1, 19 Νοεμβρίου 1930, σ.2.
41. Πελαγίδη Στάθη, ο.π., σελ. 135-138, 245-259.
42. Αλεξιάδη Γιάννη, Βεροιώτικα και Θρακιώτικα, Θεσ/νίκη 1985, σελ. 30-31.
43. Αλεξιάδη Γιάννη, Κάτω από τη Δάφνη, Βέροια 1995, σελ. 44.
44. Συνέντευξη που δόθηκε από τη Λουλούδα Στεφανίδου στις 6-9-97.
45. βλ. παραπομπή 15.
46. βλ. παραπομπή 15.
47. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Χαράλαμπο Ιντζεβίδη στις 18-9-97.
48. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Θεμιστοκλή Κουπίδη στις 18-9-97.
49. βλ. παραπομπή 15.
50. Εφημερίδα "Αστήρ" Βέροιας, Αρ. Φυλ. 61, 7 Σεπτεμβρίου 1927, σ.1.
51. Αλεξιάδη Γιάννη, Βεροιώτικα και Θρακιώτικα, Θεσ/νίκη 1985, σελ. 19.
52. βλ. παραπομπή 35.
53. βλ. παραπομπή 47.
54. Πελαγίδη Στάθη, ο.π., σελ. 270-277.
55. Αλεξιάδη Γιάννη, Κάτω από τη Δάφνη, Βέροια 1995, σελ. 45.
56. Συνέντευξη που δόθηκε από το Πέτρο Μυστακίδη στις 12-9-97.

57. Συνέντευξη που δόθηκε από το Γιάννη Γιαμά στις 10-9-98.
58. βλ. παραπομπή 12.
59. βλ. παραπομπή 47.
60. βλ. παραπομπή 56.
61. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Σταύρο Κόντζαλη στις 12-9-97.
62. Συνέντευξη που δόθηκε από το Νίκο Σοφιανόπουλο στις 2-10-97.
63. Αλεξιάδη Γιάννη, Βεροιώτικες Αράδες, Βέροια 1984, σελ. 88 και στο βιβλίο του Αλεξιάδη Γιάννη, Βεροιώτικα και Θρακιώτικα, Θεσ/νίκη 1985, σελ. 19.
64. Αλεξιάδη Γιάννη, Χαριτωμένο Δύο, Βέροια 1995, σελ. 66.
65. Αλεξιάδη Γιάννη, Αύρες - Λαύρες, Βέροια 1987, σελ. 63-64.
66. Πελαγίδα Στάθη, ό.π., σελ. 266-269, 269-301, 305-307.
67. βλ. παραπομπή 34.
68. βλ. παραπομπή 56.
69. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Σωτήρη Δουλγέρογλου στις 15-9-97.
70. βλ. παραπομπή 36.
71. Συνέντευξη που δόθηκε από την Ελένη Βασιλειάδου στις 1-9-97.
72. βλ. παραπομπή 15.
73. Εφημερίδα "Αστήρ" Βέροιας, Αρ. Φυλ. 19, 24 Ιανουαρίου 1926, σ.2.
74. Εφημερίδα "Αστήρ" Βέροιας, Αρ. Φυλ. 170/57, 9 Δεκεμβρίου 1931, σ.4.

Γ' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

3.1. Η Συμβολή του Προσφυγικού Στοιχείου στους Αγώνες του Έθνους

Οι πρόσφυγες ως γνήσιο ελληνικό αίμα ήταν επόμενο να προσφέρουν και στους Αγώνες τους Έθνους. Αυτό φανερώνεται και από τις τρεις παρακάτω μαρτυρίες προσφύγων, οι οποίοι μίλησαν για τη δική τους περίπτωση με πατριωτικό ενθουσιασμό.

Η πρώτη μαρτυρία είναι του Στέργιου Σαπουντζή από το Μπουγιαλίι της Β. Θράκης. Ο ίδιος μου μίλησε για την προσφορά του Αρχιμανδρίτη Νίκανδρου Καμπλαράκη. Η δράση αυτού του ιερέα άρχισε κατά το Μακεδονικό Αγώνα. Μερικά από τα ψευδώνυμα που του έδωσαν οι Βούλγαροι, εξαιτίας της αγωνιστικής δράσης του σε βουλγαρικά χωριά, στα οποία ζούσαν και Έλληνες, ήταν "Τσιρλί-Παπάς" (=γυμνός παπάς), γιατί δε φορούσε ράσα, και "Σειϊτάν-Ποπ", (=διαολόπαπας), επειδή ήταν πολύ έξυπνος και γρήγορος στις κινήσεις του. Οι Βούλγαροι προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να τον εξοντώσουν, γιατί προκαλούσε πολλές φθορές σ' αυτούς. Τελικά, φυλακίστηκε από τους Βουλγάρους, αλλά με ενέργειες των προσφύγων από το Καβακλή, τον αποφυλάκισαν και στη συνέχεια εγκαταστάθηκε στα Γιαννιτσά. Ο Στέργιος Σαπουντζής, κάτοικος σήμερα της πόλης της Βέροιας, γνώρισε αυτόν τον ιερέα στα Μονόσπιτα Ημαθίας, όπου ο πρώτος κατοικούσε για πολλά χρόνια. Ο Αρχιμανδρίτης Νίκανδρος είχε συγγενείς στα Μονόσπιτα, οι οποίοι ήταν πρόσφυγες από τη Β. Θράκη και τους επισκεπτόταν συχνά. Μ' αυτόν τον τρόπο τον γνώρισε ο Στέργιος Σαπουντζής και έμαθε για τη δράση του που ξεκινά από το 1905 με το Μακεδονικό Αγώνα και συνεχίζεται ως το 1913.¹

Αρχιμανδρίτης Νίκανδρος Καμπλαράκης, από το Μεγάλο Μπογιαλίκι της Β. Θράκης, μακεδονομάχος (σε νεαρή ηλικία).

Αρχιμανδρίτης Νίκανδρος Καμπλαράκης, ρασοφόρος (1956).

Η δεύτερη μαρτυρία είναι της Πελαγίας Ταραλά από την Κούκλενα της Βόρειας Θράκης. Η γερόντισσα αυτή μου μίλησε για τον πατέρα της, ο οποίος συμμετείχε στο Β' Βαλκανικό Πόλεμο, εθελοντικά. Συγκεκριμένα μου είπε: «Ο πατέρας μου, αυτοεπιστρατεύτηκε και παρουσιάστηκε στη Θεσ/νίκη, όπου και κατατάχτηκε στον Ελληνικό Στρατό. Σκοτώθηκε στη μεγάλη μάχη που έγινε στο Λαχανά Δοϊράνης. Η θεία του, που τον αγαπούσε πολύ, τον παρακαλούσε να μην πάει, αλλά αυτός ήταν πατριώτης και ήθελε να πολεμήσει για τη μητέρα Ελλάδα».²

Και η τρίτη μαρτυρία είναι του ποντιακής καταγωγής Γιάννη Μελετίδη, ο οποίος μου είπε ότι ο πατέρας του και μερικοί άλλοι, συμπατριώτες του πρόσφυγες, συμμετείχαν στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και στη συνέχεια στη Μικρασιατική Εκστρατεία. Στο βιβλίο του «Οδοιπορικό στο συνοικισμό "Προμηθέας" Βέροιας», αναφέρει τα ονόματα αυτών των προσφύγων. Ήταν οι εξής:

1. Αθανασιάδης Αθανάσιος
2. Ελευθεριάδης Θεόδωρος
3. Ιωακειμίδης Γαβριήλ
4. Μελετίδης Αντώνιος (πατέρας του Γιάννη Μελετίδη)
5. Μελετίδης Γρηγόριος
6. Παρασκευαΐδης Νικόλαος
7. Παρασκευόπουλος Πέτρος
8. Σαββίδης Νικηφόρος³

Αναμνηστική φωτογραφία του 1915, κάπου στο Μακεδονικό Μέτωπο.

Από αριστερά όρθιος ο Αντώνιος Μελετίδης και ο Νικηφόρος Σαββίδης, με άλλους συμπατριώτες τους (Γιάννη Α. Μελετίδη, Οδοιπορικό στο συνοικισμό "Προμηθέας" Βέροιας, Έκδοση - Διαχείριση του Μορφωτικού Συλλόγου Συνοικισμού Προμηθέα Βέροιας "Ο Προμηθέας", Βέροια 1995, σ.75)

3.2. Η Διαμόρφωση του Πολιτικού Σκηνικού Μετά την Εγκατάσταση των Προσφύγων.

Είναι γνωστή η μαζική βενιζελική τοποθέτηση των προσφύγων του 1922. Ο βαθιά ριζωμένος βενιζελισμός του προσφυγικού κόσμου έχει αποδοθεί, κάπως επιπόλαια, στις ιστορικές ευθύνες για την Μικρασιατική Καταστροφή, οι οποίες σιγματίσαν τον αντιβενιζελισμό και ειδικότερα τη μοναρχία. Αν και η σοβαρότητα αυτής της άποψης δεν αμφισβητείται, ωστόσο, είναι βέβαιο ότι οι ρίζες του προσφυγικού βενιζελισμού εντοπίζονται και πριν και μετά από την Καταστροφή.

Πράγματι, η βενιζελική πολιτική, ότι η Ελλάδα έπρεπε να μπει στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ, παρουσίαζε το τελευταίο και μοναδικό ρεαλιστικό σχέδιο σωτηρίας των αρχαίων ελληνικών κοινοτήτων, 3.000.000 περίπου ατόμων, από τον επικείμενο αφανισμό. Μάλιστα, μετά την ελληνική κατοχή της Ανατολικής Θράκης και της Σμύρνης (1919-1922), η πολιτική αυτή φαινόταν να πλησιάζει στο στόχο της.

Αντίθετα, ο αντιβενιζελισμός, παρά τον κομπασμό του για εθνικισμό και βυζαντινό ρομαντισμό γύρω από το βασιλιά Κωνσταντίνο, θα οδηγούσε, σίγουρα, στην πλήρη αδρανοποίηση και εγκατάλειψη των αλύτρωτων Ελλήνων. Η επιδιωκόμενη ουδετερότητα σ' αυτό τον πόλεμο, ερμηνευόταν από τον αντιβενιζελισμό ως καλύτερο μέσο σωτηρίας των Ελλήνων της Τουρκίας, με την οποία, όπως υποστηριζόταν, έπρεπε να αποφευχθούν οι ανοιχτές εχθρότητες για εκείνη τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο.

Όμως, η πραγματική κατάσταση των γεγονότων του 1914-1915 και η καθολική εφαρμογή των μέτρων μαζικού εκτοπισμού των Ελλήνων της Τουρκίας αποδεικνύει ότι μια τέτοια ερμηνεία ήταν και ατυχής και απατηλή.

Ας μην απορούμε, λοιπόν, γιατί οι αλύτρωτοι Έλληνες και μέλλοντες πρόσφυγες, ιδιαίτερα στην Τουρκία, από το 1914-15 κιόλας, έγιναν βενιζελικοί, ακολουθούσαν, δηλαδή, το πολιτικό στρατόπεδο, που τους υποσχέθηκε σωτηρία, αντίθετα από τον αντιβενιζελισμό, που φάνηκε να αποδέχεται πραγματικά την καταστροφή τους. Εξάλλου, οι αρχικές εντυπωσιακές επιτυχίες της βενιζελικής πολιτικής (Συνθήκη των Σεβρών του 1920), και η Μικρασιατική Καταστροφή που επακολούθησε, την οποία οδήγησε ο διάδοχος αντιβενιζελισμός, επιβεβαίωσαν και ενίσχυσαν τη μαζική βενιζελική τοποθέτηση του προσφυγικού κόσμου.

Αλλά και στη φάση της αποκατάστασης των προσφύγων, στον Ελλαδικό χώρο, ο ρόλος της βενιζελικής παράταξης ήταν κορυφαίος. Και αυτό όχι μόνο στην περίοδο 1922-1932, οπότε το προσφυγικό πρόβλημα ήταν στην κορύφωσή του, αλλά και σε όλο το διάστημα, από το 1914 κ.ε., οπότε συγκροτήθηκε η πρώτη επιτροπή αποκατάστασης προσφύγων υπό την προεδρία του δραστήριου πολιτικού και συνεργάτη του Ε. Βενιζέλου, Μ. Νεγραπόντη. Από την αρχή, λοιπόν, ο βενιζελισμός, ως ιδεολογία και κόμμα, έγινε πρακτικά και ουσιαστικά, ο μόνος αποτελεσματικός οργανισμός ενσωμάτωσης και αποκατάστασης των προσφύγων στην ελληνική κοινωνία. Έγινε ο μοναδικός τους προστάτης.

Αντίθετα, ο αντιβενιζελισμός, από την αρχή ως το τέλος της πρώτης δεκαετίας της προσφυγικής παρουσίας στην Ελλάδα (1923-1933), ήταν όχι μόνο απών από το έργο ανακούφισης και αποκατάστασης των προσφύγων, αλλά και συχνά έδινε υποσχέσεις στους οπαδούς ότι, αν ποτέ έρθει στην εξουσία, θα ανέτρεπε ό,τι έγινε, αφαιρώντας ακόμη και τα ανταλλάξιμα χωράφια από τους πρόσφυγες για να τα δώσει σε ντόπιους. Έτσι, μοιραία, ο αντιβενιζελισμός λειτούργησε ως πολιτικός χώρος και ως μοχλός δράσης των εντοπίων.

Στα μέσα της πρώτης δεκαετίας εμφανίζονται τα πρώτα δειλά βήματα εργατικών, αγροτικών, προσφυγικών κομμάτων. Στις εκλογές του Νοεμβρίου του 1926 πήραν μέρος, εκτός από Λαϊκό και το Κόμμα των Φιλελευθέρων, το Κ.Κ.Ε. που κέρδισε 10 έδρες, το Αγροτικό Κόμμα (4 έδρες), το Κόμμα Ανεξαρτήτων και Προσφύγων (2 έδρες) και το Φιλελεύθερο Προσφυγικό Κόμμα (4 έδρες).

Έτσι διαμορφώνεται το πολιτικό και κοινωνικό σκηνικό στην Ελλάδα μέχρι το Σύμφωνο Φιλίας Βενιζέλου και Ατατούρκ το 1930 και δε διαφοροποιείται ούτε και από την οργανωμένη εκστρατεία του ΣΕΚΕ, κατοπινού ΚΚΕ, που κάθε τόσο απευθυνόταν σε εργάτες, αγρότες και πρόσφυγες με τη φανταχτερή μπροσούρα «Ενωμένο Μέτωπο Εργατών, Αγροτών και Προσφύγων», μέχρι το 1928, και «Εργατών και Αγροτών», από εκεί και έπειτα. Σ' αυτό το διάστημα οριστικοποιήθηκαν οι προσφυγικοί οικισμοί και μπορούσαν πια οι πρόσφυγες (αστοί και αγρότες) να αντιμετωπίζουν τα προβλήματά τους από κοινού με τους ντόπιους.

Η αποφασιστική καμπή για αλλαγή και απόσχιση από τη βενιζελική παράταξη παρατηρείται τον Ιούνιο του 1930, όταν ο Βενιζέλος εισηγείται στη Βουλή, για ψήφιση, τη Συνθήκη της Άγκυρας και δηλώνει με έμφαση ότι το

όραμα της πλήρους αποζημίωσης των προσφύγων πρέπει να αντικατασταθεί με το όραμα της πλήρους αποκατάστασης, δηλαδή της επαρκούς εγκατάστασης. Αυτό σήμαινε ότι οι προσφυγικές αποζημιώσεις αλληλοχαρίστηκαν μεταξύ των δύο κρατών (100.000.000.000 δρχ. ελληνικών αποζημιώσεων έναντι 12.500.000.000 τουρκικών λιρών) και οι πρόσφυγες έχαναν πια οριστικά τις αποζημιώσεις τους για τις περιουσίες που άφησαν στην Τουρκία. Το γεγονός λοιπόν, αυτό σε συνδυασμό με την καταγγελία του Συμφώνου Φιλίας από το Λαϊκό Κόμμα, αλλά και με την προπαγάνδα ορισμένων προσφυγοπατέρων, οδήγησε στη βαθιά δυσарέσκεια του προσφυγικού κόσμου, ο οποίος έχανε τις αποζημιώσεις του.

Έτσι, η συζήτηση για τη Συνθήκη της Άγκυρας άνοιγε το δρόμο για μελλοντικές ανακατατάξεις μεγάλης σημασίας. Οι αρχηγοί των κομμάτων άρχισαν να προσφέρουν ο ένας περισσότερα από τον άλλο για την υποστήριξη των προσφύγων (Χ'Κυριάκος, Καφαντάρης, Κονδύλης, Μεταξάς). Το ίδιο και τα κόμματα (Λαϊκό και ΚΚΕ). Έτσι αρκετοί πρόσφυγες άλλαξαν και σιγούρεψαν την εκλογική νίκη των αντιβενιζελικών το 1933. Είκοσι από τις είκοσι μία έδρες των Αθηνών χάθηκαν για τους Βενιζελικούς.⁴

Και στην πόλη της Βέροιας οι περισσότεροι πρόσφυγες έκλειναν προς τον Ε. Βενιζέλο. Χαρακτηριστικά ο Πόντιος Γιάννης Αληχανίδης μου είπε: «Ο Ε. Βενιζέλος, πραγματικά, έκανε συγκριτικά προς το Λαϊκό Κόμμα, πολύ περισσότερα και τον προτιμούσαν οι πρόσφυγες στη σκέψη τους, έδειξε δε διάθεση για πολλά περισσότερα. Αναμφισβήτητα οι πρόσφυγες τότε αλλά και τώρα ρέπουν προς το βενιζελισμό. Όταν έφυγε ο Ε. Βενιζέλος τότε πήγαν από τους Φιλελεύθερους και ένα κομμάτι στην Αριστερά, γιατί πίστευε ο κόσμος ότι εκεί θα βρεί τη σωτηρία του. Οι περισσότεροι πρόσφυγες όμως αποτελούσαν τον κορμό του Φιλελεύθερου Κόμματος».⁵

Και ο Θρακιώτης Γιάννης Αλεξιάδης, για το ίδιο θέμα, μου είπε τα ακόλουθα: «Από πλευράς φρονημάτων, οι πρόσφυγες ακολουθούσαν κατά ένα μεγάλο ποσοστό το Κόμμα των Φιλελευθέρων του Βενιζέλου και οι υπόλοιποι ακολουθούσαν το Λαϊκό Κόμμα του Τσαλδάρη. Βέβαια υπήρχαν και κάποιοι που στη συνέχεια πήγαν στο Αριστερό Κόμμα».⁶

Οι πρόσφυγες όμως, όπως ήδη αναφέρθηκε, συμφωνούσαν με το Ε. Βενιζέλο και τις ιδέες του και πριν τον Ξεριζωμό. Αυτό επιβεβαιώνεται και από τον Θρακιώτη Γιάννη Γιαμά, ο οποίος μου είπε ότι οι Θρακιώτες (όπως και οι

υπόλοιποι Έλληνες της Ανατολής) πριν ακόμη έρθουν στον ελλαδικό χώρο ήταν στην πλειοψηφία τους Βενιζελικοί.⁷

Στη Βέροια υπήρχαν πρόσφυγες, οι οποίοι ασχολήθηκαν με τα πολιτικά. Στην εφημερίδα «Αστήρ» Βέροιας υπάρχει ένας κατάλογος με ονόματα υποψηφίων βουλευτών μεταξύ των οποίων και πρόσφυγες (οι υπογραμμισμένοι). Το άρθρο έχει τίτλο «Ανακήρυξις Υποψηφίων Βουλευτών» και γράφει τα εξής:

«Υπό του Πρωτοδικείου Βερροίας ανεκηρύχθησαν υποψήφιοι Βουλευταί οι κάτωθι υποβαλλόντες υποψηφιότητα.

1) Οικονόμου Αντώνιος	Δημ. Ενώσεως
2) Λευίτης Ιωάννης	»
3) Παπαπαράσχου Γεώργιος	Μεταξικού
4) <u>Γεωργιάδης Σωκράτης</u>	Δημ. Ενώσεως
5) Τσιράκογλου Θωμάς	»
6) Παπαδάκης Ιωάννης	Πρ. Φιλελευθέρων
7) <u>Γρηγοριάδης Αβραάμ</u>	»
8) Δημάδης Δημήτριος	»
9) Σανιδάς Κωνσταντίνος	»
10) Αντωνόπουλος Ταξιάρχης	Σοσιαλιστικού
11) Μαλούσης Κωνσταντίνος	»
12) Λεονάρδος Αναστάσιος	»
13) Τσατσάς Παύλος	»
14) Τσαφέρης Γεώργιος	»
15) Δορδούρης Ιωάννης	Κομμουνιστικού
16) Καμώνας Φωκίων	»
17) <u>Αηδονίδης Κωνσταντίνος</u>	»
18) Παπάς Σπύρος	Λαϊκού
19) Βαγιάννης Ευθύμιος	»
20) <u>Βασιλειάδης Αθανάσιος</u>	»
21) Χατζηδημητρίου Κυριάκος	»
22) Χατζηνώτας Αθανάσιος	»
23) Χατζημάμογλου Χρίστος	Μεταξικού
24) Αλεξάνδρου Γεώργιος	»
25) Λόγγος Δημήτριος	»
26) <u>Σαχίνης Γεράσιμος</u>	Προσφυγικού
27) <u>Φιλοσίδης Μόντε</u>	»
28) Παπατζίκος Γεώργιος	Ανεξάρτητος

29) Βέργας Αργύριος	Ανεξάρτητος
30) Τσοκαρίδης Μιχαήλ	Αγροκτηματιών
31) Αντωνόπουλος Βασίλειος	»
32) Κανατίδης Ηλίας	Εθνικού Δημοκρατικού» ⁸

Στην εφημερίδα «Αστήρ» Βέροιας υπάρχει και ένα άλλο άρθρο, στο οποίο γίνεται λόγος για πρόσφυγες, οι οποίοι διορίστηκαν δημοτικοί σύμβουλοι. Χαρακτηριστικά σ' αυτό αναφέρονται τα εξής: «*Η κοινή γνώμη, ήν απηχούμεν, μετά χαράς εκαιρέτησε τον διορισμόν, ως Δημοτικών Συμβούλων εγκρίτων συμπολιτών μας προσφύγων συμμετεχόντων πλέον εις την Διοίκησιν του Δήμου...*».⁹

Ο Θρακιώτης Γιάννης Αλεξιάδης στο βιβλίο του «Βεροιώτικες Αράδες», σε δύο σημεία, προσεγγίζει ζητήματα πολιτικής φύσης. Στο πρώτο κάνει λόγο για το πώς και πού είναι μοιρασμένοι στη Βέροια οι πρόσφυγες της βενιζελικής παράταξης. Συγκεκριμένα γράφει: «*Βενιζελικοί βέβαια οι πρόσφυγες, αλλά και αυτοί χωρισμένοι Μικρασιάτες και Πόντιοι (εκτός ελαχίστων) οπαδοί του Αβραάμ Γρηγοριάδη και όλοι οι Θράκες και οι ολίγοι Μικρασιάτες και Πόντιοι οπαδοί του Γιάννη Παπαδάκη. Και ο διαχωρισμός αυτών των ομοϊδεατών προήλθε από τη ρήξη του τότε επάρχου Γρηγοριάδη, Πόντιου, μετά του τότε προϊσταμένου του εποικισμού Αναστ. Αναστασιάδου, Θρακός την καταγωγή*».¹⁰

Στο δεύτερο, στη σελίδα 34, αναφέρεται στις δημαρχιακές εκλογές του 1929, για τις οποίες γράφει τα ακόλουθα: «*Θυμάμαι στις δημαρχιακές εκλογές του 1929, οι μεν Βενιζελικοί με επικεφαλή τον Ι. Παπαδάκη υποστήριξαν τον Αντ. Πρωτοψάλτη σαν δήμαρχο αλλά και πάλι οι Βενιζελικοί, με επικεφαλή τον Αβρ. Γρηγοριάδη, τον ιατρό Μουράτογλου ως πρόσφυγα. Τελικώς υπερψήφισε ο Αντ. Πρωτοψάλτης. Το Λαϊκό Κόμμα με συνεχή υποψήφιο τον Μένελαον Χατζηνικολάκη δεν πέτυχε ποτέ παίρνοντας τις περισσότερες φορές χίλιους και κάτι ψήφους*».¹¹

3.3. Η Οικονομική Ανάπτυξη Μετά την Εγκατάσταση των Προσφύγων

Τα οικονομικά αποτελέσματα της παρουσίας των προσφύγων στον Ελλαδικό χώρο από πολύ νωρίς έγιναν ορατά και αισθητά στην ευρύτατη κοινωνία. Πράγματι, η προσφορά των προσφύγων στην οικονομική πρόοδο της χώρας, αμέσως μετά την εγκατάστασή τους, είχε εντυπωσιάσει τον πρωθυπουργό Ελευθέριο Βενιζέλο, ο οποίος στην ιστορική του αγόρευση της 25 Ιουνίου 1930, δήλωσε: «Ο προσφυγικός πληθυσμός εις όλα σχεδόν τα στάδια της ανθρώπινης δραστηριότητας διακρίνεται και είδομεν ήδη τα αποτελέσματα της παρουσίας του εδώ, κυρίως εις την γεωργίαν, την αλιείαν, το εμπόριον, δια να περιοριστώ μόνο εις αυτά». Εξάλλου, το μέγεθος και την ποιότητα αυτής της συμβολής επισημαίνει και ο Κάμπελ, αντιπρόεδρος της ΕΑΠ, με την διαπίστωσή του ότι οι αγρότες πρόσφυγες προήγαγαν τη Μακεδονία και τη Θράκη από το 17^ο στον 20^ο αιώνα. Την ίδια περίοδο η εφημερίδα "Ελεύθερον Βήμα" των Αθηνών σημειώνει ότι η κρατική μέριμνα και η προσφυγική αντιπροσφορά εξισορροπήθηκαν. Οι πρόσφυγες δηλαδή πήραν, αλλά και έδωσαν στο κράτος.

Για να κατανοηθεί πληρέστερα το οικονομικό άλμα της χώρας μας, αρκεί να έχουμε υπόψη ορισμένες αισθητές αλλαγές:

- 1) Η γνωστή αγροτική μεταρρύθμιση του 1917 υλοποιήθηκε με την άφιξη των προσφύγων του 1922.
- 2) Η τσιφλικική γεωργία αντικαταστάθηκε από την οικογενειακή. Πράγματι, στα 1930 το 80% των γεωργικών επιχειρήσεων διευθύνονταν από τους ιδιοκτήτες τους, δηλαδή από τους ίδιους τους γεωργούς, οι οποίοι διέθεταν μικροϊδιοκτησίες από 30 μέχρι 100 στρέμματα ο καθένας.
- 3) Η αστική ανάπτυξη της Ελλάδας ήταν απόρροια και της αγροτικής μεταρρύθμισης, εξαιτίας της οποίας οι καλλιεργούμενες εκτάσεις, από το 1922 ως το 1938, αυξήθηκαν κατά 14.600.000 στρέμματα και ανέβηκαν σε 27.000.000 στρέμματα. Σ' αυτό το αποτέλεσμα συνέβαλαν οι εκχερσώσεις γαιών. Στη Μακεδονία μόνο ως το 1929 είχαν εκχερσωθεί 212.000 στρέμματα.¹²
- 4) Ενώ το 1923 το εθνικό εισόδημα ήταν του ύψους των 16.163.816.120 δρχ., το 1928 ανέβηκε στα 26.750.000.000 δρχ.
- 5) Στην πριν την ανταλλαγή περίοδο έχουμε τις γνωστές παραδοσιακές καλλιέργειες, με κορυφαία την καλλιέργεια σιτηρών. Με την άφιξη των

προσφύγων σημειώνεται πραγματική επανάσταση στα καλλιεργούμενα προϊόντα και στις καλλιεργητικές μεθόδους.

- 6) Η βιομηχανία της ταπητουργίας, σχεδόν άγνωστη στην Ελλάδα και πολύ γνωστή στην Ανατολή, γνώρισε αλματώδη πρόοδο μετά την προσφυγική εγκατάσταση και ενίσχυσε με 500.000 Λ.Α. το ετήσιο εθνικό εισόδημα.

Αλλά και το ζωικό κεφάλαιο της χώρας αυξάνει με ρυθμό που ξεπερνά το 100% στα περισσότερα από τα ζώα των αγροτών (βόδια, αγελάδες, βουβάλια, άλογα) και παρέχει στην αγροτική οικονομία ευρύτερες δυνατότητες ανάπτυξης.

Να σημειωθεί εδώ ότι, ακόμη και στις παραδοσιακές καλλιέργειες των δημητριακών, η αύξηση της παραγωγής ήταν ραγδαία αμέσως μετά την εγκατάσταση των προσφύγων. Η εντυπωσιακή αυτή παραγωγή σίτου είχε ως συνέπεια και την αντίστοιχη μείωση της εισαγωγής του συγκεκριμένου προϊόντος.

Βέβαια, δεν μπορεί να παραβλέψει κανείς και την άνθιση του εμπορίου, που ήταν ιδιαίτερα εμφανής μετά την εγκατάσταση των προσφύγων στον Ελλαδικό χώρο.

Πραγματικά, πάντως, μια ματιά στα δεδομένα της περιόδου 1923-1930 μας πείθει ότι η Ελλάδα γνώρισε, σ' αυτό το διάστημα, αναμφισβήτητη οικονομική απογείωση. Και αυτό δε φαίνεται μόνο από την ανιούσα πορεία της γεωργικής και κτηνοτροφικής παραγωγής και της αξίας της. Φαίνεται και από τις νέες καλλιέργειες, ιδιαίτερα των βιομηχανικών προϊόντων. Έτσι, μπορεί να υποστηρίξει κανείς, ότι η οικονομία από οικιακή, μετασχηματίζεται, σταδιακά, σε επιχειρησιακή. Όμως και τα σύγχρονα καλλιεργητικά μέσα έπαιξαν το ρόλο τους στην αύξηση της παραγωγής και στη βελτίωση της ποιότητάς της. Ανάμεσα σ' αυτά, την πρώτη θέση κατέχουν τα λιπάσματα. Πράγματι, ενώ το 1920 καταναλώθηκαν μόνο 5.480 τόνοι λιπασμάτων, το 1929 η κατανάλωση ανέβηκε στους 49.100 τόνους. Αυτό σημαίνει ότι, σε 1.000 κατοίκους της Μακεδονίας, αναλογούν 0,8 τόνοι.

Αλλά και η συσπείρωση των προσφύγων στις Ενώσεις Γεωργικών Συνεταιρισμών μαρτυρεί ωρίμανση συνεταιριστικής συνείδησης και αντίληψη παραγωγικότερης συλλογικής δράσης. Κορυφαίος, όμως, παράγοντας της οικονομικής και κοινωνικής ανόδου των προσφύγων στάθηκε η Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος (Α.Τ.Ε.), για την ίδρυση της οποίας προηγήθηκαν αλληπάλληλα πιεστικά υπομνήματα από τον αγροτικό πληθυσμό όλης της χώρας, μέσω των Γεωργικών Συνεταιρισμών. Η Εθνική Τράπεζα, που είχε την ευθύνη της

χρηματοδότησής τους, έκανε πολλά για τους πρόσφυγες, αλλά ήταν αδύνατο να αντέξει στην πληθώρα των νέων προβλημάτων που ζητούσαν άμεση λύση. Τελικά, οι συντονισμένοι αγώνες ντόπιων και προσφύγων καρποφόρησαν τον Ιούλιο του 1929, και οδήγησαν στην ίδρυση της Α.Τ.Ε.¹³

Και στην πόλη της Βέροιας, ύστερα από συζητήσεις με πρόσφυγες, συμπέρανα ότι η οικονομική ανάπτυξη ήταν εμφανής σε πολλούς τομείς. Εκείνο που έχει ιδιαίτερη σημασία μάλιστα, είναι το γεγονός ότι όλες οι μαρτυρίες αναφέρουν πως αυτή η ανάπτυξη ήταν, κυρίως, αποτέλεσμα κοινής προσπάθειας και των προσφύγων και των εντοπίων.

Συγκεκριμένα, ο Θρακιώτης Γιάννης Αλεξιάδης μου είπε: «... δημιουργήθηκε, λοιπόν, μια ανεπτυγμένη κατάσταση στον τόπο αυτό, από κάθε πλευρά, δε θα πούμε χωριστά για το εμπόριο, χωριστά για την αμπελουργία, χωριστά για την γεωργία ή την κτηνοτροφία. Όλος αυτός ο τόπος (περιοχή της Βέροιας) ανεπύχθη με την προσπάθεια των εντοπίων και των προσφύγων, διότι διαφορές δεν υπήρχαν μεταξύ τους».¹⁴

Και ο Πόντιος Γιάννης Αληχανίδης για το ίδιο θέμα μου είπε: «Πραγματικά υπήρξε αρκετή πρόοδος και οι πρόσφυγες πήραν από τους ντόπιους και οι ντόπιοι πήραν από εμάς».¹⁵

Ο Μικρασιάτης Λεωνίδας Δήμογλου μου είπε ότι στην αρχή δυσκολεύτηκαν, μετά όμως με την εργασία και με τη συνεργασία τους με τους ντόπιους, τα πράγματα βελτιώθηκαν και η οικονομική τους κατάσταση είχε συνεχώς ανοδική πορεία.¹⁶

Έτσι, αναμφισβήτητα, οι πρόσφυγες συνέβαλαν καθοριστικά στην ανάπτυξη της Βέροιας και γενικότερα της Ελλάδας. Ο Στάθης Βακάλης γράφει στο "Λεύκωμα Θρακικής Εστίας Βέροιας", ότι η Βέροια αποδείχτηκε φιλόξενη πόλη, με φιλόξενους εντόπιους κατοίκους, στην οποία οι πρόσφυγες προόδευαν με την εργατικότητα τους, την εντιμότητά τους και με την πίστη στο Θεό ότι δε θα τους εγκαταλείψει.¹⁷

Τέλος, σ' αυτό το σημείο, κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί ότι οι γηγενείς αναγνώριζαν την προσφορά των προσφύγων. Χαρακτηριστικά ο Θρακιώτης Στέργιος Σαπουντζής στο "Λεύκωμα Θρακικής Εστίας Βέροιας" γράφει ότι οι εντόπιοι έλεγαν για τους πρόσφυγες ότι ήταν "νοικοκύρηδες και καλοί δουλευτάδες".¹⁸

3.4. Η Εκπαίδευση των Προσφύγων

Όταν εγκαταστάθηκαν οι πρόσφυγες στη Βέροια φρόντισαν, με την πρώτη ευκαιρία, να εμπιστευθούν τη μόρφωση των παιδιών τους στα σχολεία της πόλης. Τα περισσότερα προσφυγόπουλα παρακολούθησαν τη Στοιχειώδη Εκπαίδευση, ενώ κάποια άλλα φοίτησαν και στη Μέση. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Γιάννη Μελετίδη το 90-100% των παιδιών ξεκινούσαν το Δημοτικό Σχολείο, αλλά στη συνέχεια αρκετά διέκοπταν και έτσι γύρω στο 60% περίπου έπαιρναν το Απολυτήριο.¹⁹ Από αυτούς που έπαιρναν Απολυτήριο Δημοτικού υπολογίζεται ότι οι μισοί περίπου, ίσως και περισσότεροι προχωρούσαν στο Γυμνάσιο, ενώ Απολυτήριο Γυμνασίου έπαιρναν ένα μέρος των μαθητών, γιατί, πάλι, δεν ήταν και λίγοι αυτοί που σταματούσαν.²⁰ Όσοι έπαιρναν Απολυτήριο Γυμνασίου, συνήθως συνέχιζαν, σπουδάζοντας οι περισσότεροι στα Διδασκαλεία και στα Πανεπιστήμια. Έτσι, οι πρόσφυγες στη Βέροια γίνονταν κυρίως εκπαιδευτικοί της Στοιχειώδους ή της Μέσης Εκπαίδευσης, ενώ υπήρχαν και πρόσφυγες που σπούδαζαν γιατροί, δικηγόροι, μηχανικοί κ.ά. Σ' αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθεί ότι και ένας αριθμός προσφύγων γινόταν ιερείς.²¹

Από τη μελέτη Μαθητολογίων Σχολείων της Βέροιας (Σχολ. Έτη 1920-1930), διαπίστωσα ότι ένα ποσοστό της τάξης του 40% περίπου, ήταν μαθητές προσφυγικής καταγωγής. Ο Επιθεωρητής των Δημοτικών Σχολείων της Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Βέροιας, μάλιστα, βεβαιώνει, σε μια έκθεσή του, τον Γενικό Διοικητή Θεσ/νίκης ότι, όπου εγκαθίστανται πρόσφυγες, και μέσα στην πόλη αλλά και στα χωριά, ο αριθμός των μαθητών διπλασιάζεται. Αυτό αποδεικνύει το γεγονός ότι, αρχικά, όλοι σχεδόν οι πρόσφυγες έστειλαν τα παιδιά τους στο σχολείο.²² Επίσης, με βάση, πάλι, τα παραπάνω Μαθητολόγια, οι πρόσφυγες αποφοιτούσαν από το σχολείο σε μεγαλύτερη ηλικία, από την κανονική, κάτι που, κυρίως, οφειλόταν στις δυσκολίες της προσφυγιάς. Παράλληλα, δεν πρέπει να παραβλέπει κανείς ότι πολλοί αντιμετώπιζαν και προβλήματα κατανόησης της γλώσσας, γεγονός που αποτελούσε έναν ακόμη ανασταλτικό παράγοντα για την αποφοίτησή τους. Ένας από αυτούς τους πρόσφυγες, που τελείωσαν σε μεγαλύτερη ηλικία, ήταν και ο Θεμιστοκλής Μωυσίδης, ο οποίος μου είπε ότι πήρε απολυτήριο Δημοτικού Σχολείου σε ηλικία 18 χρόνων.²³ Όσο αφορά το Γυμνάσιο, σύμφωνα με το Γιάννη Μελετίδη, οι

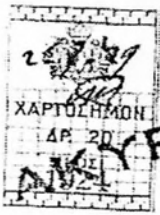
πρόσφυγες ξεκινούσαν τη φοίτησή τους στη Μέση Εκπαίδευση κατά μέσο όρο σε ηλικία 13-16 χρόνων.²⁴

Οι επιδόσεις των προσφύγων, στο Δημοτικό ήταν μέτριες κάτι που άλλαζε στη Μέση Εκπαίδευση. Έτσι, στο Γυμνάσιο όχι μόνο είχαν καλές επιδόσεις αλλά διακρίνονταν κιόλας μέσα στην τάξη. Στο Δημοτικό παρατηρούνταν το παραπάνω φαινόμενο, κυρίως, επειδή πολλοί πρόσφυγες δεν γνώριζαν την ελληνική γλώσσα. Πραγματικά, αρχίζοντας το Δημοτικό, πολλοί δυσκολεύονταν να προσαρμοστούν γλωσσικά, αφού άλλοι ως μητρική τους γλώσσα είχαν την ποντιακή διάλεκτο και άλλοι, κυρίως οι Μικρασιάτες, που ήρθαν από τα βάθη της Ανατολής, μιλούσαν τα τουρκικά. Μια τέτοια περίπτωση είναι και αυτή του Μικρασιάτη Νίκου Λιάπη, ο οποίος μου είπε χαρακτηριστικά: «*Εγώ πήγα μέχρι την Δ' τάξη του Δημοτικού. Λίγο δυσκολευόμουν στα γράμματα, γιατί μητρική μου γλώσσα ήταν η τουρκική. Εμάς δε μας επέτρεπαν να μιλάμε ελληνικά εκεί (στη Μ. Ασία). Εδώ έμαθα τη γλώσσα, στην Ελλάδα*».²⁵

Αυτό το γεγονός είχε ως συνέπεια, οι πρόσφυγες να αντιμετωπίζουν προβλήματα στα φιλολογικά μαθήματα και γενικότερα σε εκείνα που ήταν θεωρητικού περιεχομένου. Αντίθετα, οι επιδόσεις τους ήταν πολύ καλές στα μαθηματικά και στα φυσιογνωστικά μαθήματα. Σιγά-σιγά, όμως, προσαρμόζονταν και ιδιαίτερα στο Γυμνάσιο τα κατάφερναν σε όλα, ενώ συγκαταλέγονταν τις περισσότερες φορές ανάμεσα στους πρώτους, σε επιδόσεις, μαθητές της τάξης.

Αυτό το φαινόμενο ίσχυε για μαθητές που δεν είχαν φοιτήσει παλιότερα σε σχολεία της ιδιαίτερής τους πατρίδας. Όσοι όμως, εκεί πρόλαβαν να παρακολουθήσουν μαθήματα, πριν από τον Ξεριζισμό, όχι μόνο είχαν πολύ καλές επιδόσεις αλλά και ήταν πιο προχωρημένοι. Μια τέτοια περίπτωση ήταν και αυτή των Θρακιωτών Γιάννη Αλεξιάδη και Χρυσάνθης Μεταλλίδου, η οποία μου είπε ότι μια δασκάλα του Παρθεναγωγείου της Βέροιας, ύστερα από ερωτήσεις έκρινε ότι, με βάση τις γνώσεις που είχε, έπρεπε να ανεβεί μια τάξη. Έτσι, την έγραψε στην ΣΤ' τάξη του Δημοτικού, ενώ θα έπρεπε να γραφτεί στην Ε' τάξη, αφού στη Ραιδεστό είχε τελειώσει την Δ' τάξη.²⁶

Από τους γονείς των προσφύγων άλλοι ήταν μορφωμένοι και άλλοι όχι. Όσοι μπορούσαν, βοηθούσαν τα παιδιά τους στα μαθήματα, κάτι που συνέβαλε καθοριστικά στην ευκολότερη προσαρμογή τους στις απαιτήσεις του σχολείου και, φυσικά, στην αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση μικρότερων προβλημάτων

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

179
Δ.Β.2
Δ.Υ.Ο

ΕΞΑΤΑΞΙΟΝ ΓΥΜΝΑΣΙΟΝ ΕΝ ΒΕΡΟΙΗ

Σχολικόν έτος 1928 - 1929

Αριθμ. Ένδειξης

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟΝ

Ο μαθητής Μιχαήλ Πέτρος
 ενδεικτικός Μιχαήλ κατά συντομίαν εγγεγραμμένος
 εις τὸ Μητρώον τῶν ἀρρένων τοῦ Δήμου (Καλλιθέρας) Βερο-
ίας ὑπ' ἀριθ. ἀριθ. 55 καὶ ἔτος γεννήσεως 1914 εγγεγρά-
 φη κατὰ τὸ σχολικόν τὴν Βραβείον τάξιν τοῦ
 ἑξατάξιου τοῦτου γυμνασίου ἀντιστοιχίσαν πρὸς τὴν Βραβείον
 τάξιν τῶν ἐν τῇ Ἡλικίᾳ Ἑλλάδι Ἑλληνικῆ Χορείᾳ
 ὑπ' ἀριθ. μαθητολογίου 182 διακρίσας δὲ πάντα τὰ ἐν αὐτῇ δι-
 δαχθέντα μαθήματα καὶ τὰς νομίμους δοκιμασίας ὑποστάς ἐκρίθη
 ἄξιος προαγωγῆς εἰς τὴν Βραβείον τάξιν τυχῶν γενικοῦ μὲν
 βαθμοῦ πέντε (5) μερικῶν δ' εἰς ἑκάστην μαθη-
 μα τῶν κάτωθι:

1) Εἰς τὰ Θεμελιετικά	6 -	7) Εἰς τὴν Ἱστορίαν	6 -
2) Εἰς τὰ Αρχ. Ἑλληνικά	7 -	8) Εἰς τὴν Γεωγραφίαν	7 -
3) Εἰς τὰ Νέα Ἑλληνικά	8 -	9) Εἰς τὰ Φιλοσοφικά	7 -
4) Εἰς τὰ Λατινικά	7 -	10) Εἰς τὴν Φυσικὴν	7 -
5) Εἰς τὰ Μαθηματικά	8 -	11) Εἰς τὴν Γυμναστικὴν	7 -
6) Εἰς τὰ Γαλλικά	7 -		

Ἡ δὲ διαγωγή του ὑπὸν ποσιν
 ἐν Βεροίᾳ τῇ 2 Ἰανουαρίου 1929
 Ο ΓΥΜΝΑΣΙΑΡΧΗΣ

Μαυρίδης
 ΕΞΑΤΑΞΙΟΝ ΓΥΜΝΑΣΙΟΝ
 ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Γεν. Γούναρη - Βέροια

Εκδρομή του Γυμνασίου Βέροιας στα Ασώματα το 1925. Στην πρώτη σειρά από κάτω η Τρίτη μαθήτρια είναι η Χρυσάνθη Μεταλλίδου..
Πάνω δεξιά διακρίνεται ο καθηγητής, προσφυγικής καταγωγής, Γιώργος Σιρουθόπουλος.
(Αρχείο Χρυσάνθης Μεταλλίδου)

στη γλώσσα. Πολλοί, όμως, μαθητές καλούνταν να αντιμετωπίσουν σοβαρά προβλήματα, καθώς ήταν εντελώς αβοήθητοι από την οικογένειά τους. Πολλές φορές, ακόμη και να μπορούσαν οι γονείς να βοηθήσουν, δεν προλάβαιναν. Η εργασία τους, απαιτούσε να φεύγουν από το σπίτι τους νωρίς το πρωί και να επιστρέφουν αργά το βράδυ.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, πολλά παιδιά προσφυγικής καταγωγής αναγκάζονταν να σταματήσουν το σχολείο πριν πάρουν το Απολυτήριο. Οι λόγοι, που τους πίεζαν να εγκαταλείψουν τα θρανία, ήταν οικογενειακοί, ασθένειας και άλλοι.

Κατά πρώτο λόγο, λοιπόν, οι πρόσφυγες σταματούσαν το σχολείο εξαιτίας οικογενειακών προβλημάτων. Η οικογένειά τους είχε ανάγκη από χρήματα για να μπορέσει να επιζήσει. Έτσι, έπρεπε όχι μόνο να αυτοσυντηρηθούν, αλλά και να βοηθήσουν τους γονείς τους. Γι' αυτό αναγκάζονταν να σταματήσουν το σχολείο και να εργαστούν οπουδήποτε αρκεί να φέρουν στο σπίτι έστω και λιγοστά χρήματα. Οι συνήθεις εργασίες ήταν γεωργοκτηνοτροφικής φύσης. Επίσης, πολλές φορές εργάζονταν ως βοηθοί σε διάφορα καταστήματα π.χ. κουρεία, παντοπωλεία, αρτοποιεία κ.ά. Ακόμη, δεν ήταν λίγες οι περιπτώσεις, που τα παιδιά ακολουθούσαν τους γονείς τους στα χωράφια, τα οποία είχαν πάρει από την ΕΑΠ. Όσοι μάλιστα τα είχαν στο βάλτο, έφευγαν οικογενειακώς και έμεναν εκεί για όσο χρονικό διάστημα απαιτούνταν. Οι εργασίες ξεκινούσαν από τη μέση της Άνοιξης και τελείωναν κατά το Φθινόπωρο. Κατά συνέπεια, τα παιδιά δεν είχαν τη δυνατότητα να παρακολουθούν και τα μαθήματα του σχολείου.²⁷

Επίσης, πολλοί ήταν ορφανοί, οπότε έπρεπε οπωσδήποτε να βρουν κάποια εργασία για να συνδράμουν και αυτοί στα οικονομικά της οικογένειάς τους. Άλλοι πάλι δεν είχαν κανένα συγγενή, οπότε αναγκάζονταν οι ίδιοι να εργαστούν για να επιβιώσουν. Μια τέτοια περίπτωση ήταν και αυτή του Πόντιου Αποστόλη Σιδηρόπουλου, ο οποίος ήταν πεντάρφανος και έτσι δεν μπόρεσε να πάει καθόλου στο σχολείο.²⁸

Πολλοί γονείς έκαναν μεγάλες θυσίες, προκειμένου τα παιδιά τους να φοιτήσουν στο σχολείο. Ένας τέτοιος γονέας ήταν και η μητέρα της Πόντιας Ελένης Βασιλειάδου, η οποία έχασε τον άνδρα της και έκανε ότι μπορούσε για να παρακολουθεί η κόρη της τα μαθήματα του σχολείου.²⁹

Εδώ ήρθε να σημειωθεί και η περίπτωση εκείνων των προσφύγων, που φοιτούσαν για μερικά χρόνια σε σχολεία στις ιδιαίτερες πατρίδες τους αλλά μετά την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα, δεν μπόρεσαν, λόγω διαφόρων προβλημάτων, να εγγραφούν σε κάποια σχολική τάξη. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Μικρασιάτισσας Ισμήνης Αφεντούλη, η οποία φοίτησε ως την Δ' Δημοτικού στον Κασαμπά Σμύρνης, αλλά εδώ οι συνθήκες δε στάθηκαν ευνοϊκές για να συνεχίσει.³⁰

Επίσης, αρκετοί σταματούσαν το σχολείο γιατί δεν είχαν χρήματα να αγοράσουν βιβλία, τετράδια κ.λ.π. Συχνά, μάλιστα, ο ένας τα δάνειζε στον άλλο.

Κατά δεύτερο λόγο, οι πρόσφυγες αναγκάζονταν να εγκαταλείψουν το σχολείο εξαιτίας ασθενειών. Οι πιο συχνές και θανατηφόρες τότε αρρώστιες ήταν η ελονοσία και η φυματίωση. Ύστερα από μελέτη των μαθητολογίων των σχολείων προέκυψε ότι υπήρχε αρκετά ανεβασμένο ποσοστό θνησιμότητας στους πρόσφυγες μαθητές.³¹ Άλλες φορές, πάλι, αυτές οι σοβαρότατες για την εποχή ασθένειες είχαν προσβάλει κάποιο μέλος της οικογένειάς τους και τα προσφυγόπουλα υποχρεώνονταν να σταματήσουν τη φοίτηση στο σχολείο για να συνδράμουν με την εργασία τους στη συντήρησή της.

Ένας άλλος λόγος που οδηγούσε τους πρόσφυγες μαθητές στο να σταματήσουν το σχολείο ήταν το αφιλόξενο, μερικές φορές, σχολικό περιβάλλον, που υπήρχε, όταν πρωτοεγκαταστάθηκαν στην πόλη της Βέροιας. Έτσι, οι ντόπιοι τους κορόιδευαν, είτε επειδή ήταν ρακένδυτοι, είτε επειδή δεν τα κατάφερναν, στην αρχή, με τη γλώσσα, κ.ά. Τέλος, οι γονείς αναγκάζονταν να μην στέλνουν το μικρό παιδί τους στο σχολείο, αφού έπρεπε νωρίς το πρωί να φύγουν για την εργασία τους.³²

Ως προς τη διαγωγή των προσφύγων, σύμφωνα με τα Μαθητολόγια, αυτή κυμαινόταν από πολύ καλή μέχρι άριστη.³³

Στη Βέροια λειτούργησε για ένα χρόνο περίπου και νυκτερινό σχολείο για τουρκόφωνους πρόσφυγες. Γι' αυτό το σχολείο ο Γιάννης Αλεξιάδης στο βιβλίο του «Χαριτωμένο δύο» έγραψε τα ακόλουθα: *«Το 1925 συνεκροτήθη το νυκτερινό σχολείο για αγραμμάτους Τουρκόφωνους πρόσφυγες, σε μια αίθουσα του 3^{ου} Δημοτικού "Απ. Παύλος". Ελάχιστοι πήγαν, μουστακαλήδες, για ένα χρόνο περίπου και μετά ελλείπει μαθητών έκλεισε το σχολείο. Σχολάρχης ο δάσκαλος Κων/νος Αλεξιάδης Πόντιος, ήθελε να τους ανοίξει τα μάτια και δούλευε τα*

βράδια εκτός του ημερησίου ωραρίου του. Τι να μάθουν οι άνθρωποι πρώτα, να τους εξηγήσει εις την ελληνική το αντικείμενο και έπειτα να το γράφουν και να το διαβάζουν, ψάρι δηλαδή Μπαλούκ γράφε ψάρι, ψωμί δηλαδή Εκμέκ γράφε ψωμί και ούτω καθεξής. Και οι μουστακαλήδες μαθητές καθημερινώς λιγόστευαν (...).³⁴

Στη Βέροια υπηρέτησαν αξιόλογοι δάσκαλοι και καθηγητές, προσφυγικής καταγωγής. Ανάμεσα στους δασκάλους υπήρξαν ο Κωνσταντίνος Αλεξιάδης, ο Στάθης Αθανασιάδης και ο Ιωάννης Τριανταφυλλίδης. Καθηγητές ήταν ο Μωυσής Χειμωνίδης, ο Κοσμάς Χιονίδης ο Γιώργος Στρουθόπουλος³⁵, ο Κοσμάς Πασχαλίδης³⁶ κ.ά.

3.5. Προσφυγικές Κινητοποιήσεις με Κοινωνικά και Πολιτικά Αιτήματα

Μέσα στο λαβύρινθο των προβλημάτων, που είχαν άμεση σχέση με την ίδια τους την επιβείωση, είναι αξιοπρόσεκτο ότι οι πρόσφυγες μπόρεσαν να βρουν χρόνο να οπλιστούν με κέφι και αγωνιστική διάθεση για ευρύτερες κοινωνικές και πολιτικές διεκδικήσεις. Κύριο στοιχείο του πρώτου αιτήματος ήταν η προώθηση των θεμάτων τους, ενώ του δεύτερου, από τη μια η εκπροσώπησή τους στη Βουλή και από την άλλη, η ομαλή γενική ένταξή τους στον πολιτικό βίο της χώρας. Οι διεκδικήσεις τους δεν ήταν παρά μια διεξοδος για κοινωνική και πολιτική καταξίωση.

Πράγματι, οι ανοιχτές πληγές από τη μπόρα του ξεριζωμού και τη μαύρη μοίρα της προσφυγιάς στάθηκαν το σημαντικότερο κίνητρο, για να οργανωθούν σε σωματεία και να εκδώσουν εφημερίδες, αλλά και περιοδικά ποιότητας. Για παράδειγμα, το 1928 κυκλοφόρησε ο 1^{ος} τόμος του *Αρχείου Πόντου*, του κορυφαίου αυτού επιστημονικού περιοδικού των Ποντίων, 12 δηλαδή χρόνια πριν από τα *Μακεδονικά* της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών (το 1938 κυκλοφορούν τα *Μικρασιατικά Χρονικά*).

Εκείνο όμως, που πραγματικά προώθησε τα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά αιτήματα των προσφύγων, ήταν όχι μόνο η συγκρότηση πανελληνίων ενώσεων, πέρα από τους τοπικούς και νομαρχιακούς συλλόγους, αλλά και η οργάνωση ανεξάρτητου προσφυγικού κόμματος. Ακόμη, καταλυτική υπήρξε η πραγματοποίηση απανωτών συνεδρίων. Αρκεί να έχουμε υπόψη ότι σε λιγότερο από 5 χρόνια, μετά την προσφυγική εγκατάσταση, δηλαδή το 1928, έγιναν κιόλας τρία πανελλήνια συνέδρια, πέρα από τα πάμπολλα άλλα τοπικού χαρακτήρα. Και δεν άργησαν να φανούν οι καρποί των συλλογικών αυτών κινητοποιήσεων. Επιλεκτικά παραθέτουμε μερικούς από αυτούς: 1) ατελής εγγραφή απόρων προσφύγων στα Πανεπιστήμια, 2) ρύθμιση κληρονομικών δικαιωμάτων των ανταλλάξιμων, 3) κατοχύρωση των ανταλλάξιμων μουςουλμανικών περιουσιών, που ήταν η κύρια πηγή των προσφυγικών αποζημιώσεων, 4) εισαγωγή των Ομολογιών των Ανταλλάξιμων στο Χρηματιστήριο του Λονδίνου, 5) οργάνωση και λειτουργία προσφυγικών νοσοκομείων, 6) κυριότητα των προσφυγικών οικοπέδων και οικημάτων του δημοσίου, 7) σύσταση και λειτουργία της

Αγροτικής Τράπεζας, 8) αναγνώριση των παραμεθωρίων προσφυγικών οικισμών με τα συναφή πλεονεκτήματα, 9) μείωση προσφυγικών χρεών, 10) σύσταση οικοδομικών συνεταιρισμών αστών προσφύγων, 11) δωρεάν παραχώρηση οικοπέδων για κοινωφελείς σκοπούς, 12) νόμος για το χωρισμό των προσφυγικών συνοικισμών και την ανακήρυξή τους σε δήμους και κοινότητες. Ακόμη, συντάχθηκε νόμος για το πώς και πού θα ψηφίζουν οι πρόσφυγες. Πρέπει να σημειωθεί εδώ η μέχρι τότε προχειρότητα και ακαταστασία στην πολιτογράφηση των προσφύγων. Άλλοι ήταν διπλογραμμένοι και άλλοι εγγεγραμμένοι σε μητρώα και δημοτολόγια κοινοτήτων κάποιων μακρινών περιοχών.³⁷

Στη Βέροια ο πρώτος σύλλογος ιδρύεται στις 21 Μαρτίου 1933 και ονομάζεται "Σύλλογος Κατοίκων Συνοικίας Καρσί Μαχαλά η Αλληλεγγύη". Στην εφημερίδα «Ασπέρ» Βεροίας γράφονται τα ακόλουθα σχετικά με αυτόν το σύλλογο: «Διά της υπ' αριθ. 84)21-3-33 αποφάσεως του δικαστηρίου των εν Βερροία Πρωτοδικών ανεγνωρίσθη το εν Βερροία εδρεύον Σωματείον υπό τον τίτλον «Σύλλογος Κατοίκων Συνοικίας Καρσί Μαχαλά η Αλληλεγγύη». Γενομένων δε αρχαιρεσιών εξελέγησαν Πρόεδρος ο κ. Βασίλειος Καισαρίδης, αντιπρόεδρος Πέτρος Φερνελής, Γραμματεύς Ηλίας Κυμπουλίδης, Ταμίας Ιωάννης Ταμπάκης και οι σύμβουλοι Κωνσταντίνος Αγιαννίτης, Δημήτριος Νταρντάμης και Αλέξανδρος Σαφαρέλας. Συγχαίροντες τους αποτελούντας το Διοικητικόν Συμβούλιον ευχόμεθα όπως επιτύχωσι εις την εκπλήρωσιν των επιδιωκόμενων σκοπών».³⁸

Στη συνέχεια ιδρύονται στη Βέροια και άλλοι σύλλογοι. Χρονικά πρώτα ιδρύεται η "Εύξεινος Λέσχη Βέροιας" το 1955, στη συνέχεια ο "Μικρασιατικός Σύλλογος Βέροιας" το 1979 και τέλος η "Θρακική Εστία Βέροιας" το 1985. Το λόγο και το σκοπό της δημιουργίας των συλλόγων αυτών μπορεί κανείς να τον αντιλήσει από όσα γράφει ο Θρακιώτης Στάθης Βακάλης στο "Λεύκωμα Θρακικής Εστίας Βέροιας (1991)": «Και εμείς προσπαθώντας να καταπολεμήσουμε και να ξεπεράσουμε την αδιαφορία, επιβιώνοντας μέσα από έναν πνευματικό αποτελεσματισμό, μαχόμεστε να κρατήσουμε την πολιτιστική, λαογραφική κληρονομιά μας, θέλοντας να μεταδώσουμε όσο μπορούμε πιο ανόθευτα και αυθεντικά τα βιώματα των προγόνων μας. Σκοπός μας να υπηρετήσουμε ένα

μεγάλο και ιδεώδες ιδανικό: ΤΗΝ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑΔΟΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΛΑΙΚΗΣ ΜΑΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ». ³⁹

Η δραστηριότητα των συλλόγων αυτών είναι πλούσια, ποικίλη και πολύπλευρη. Έτσι οργανώνουν συνέδρια, χορούς, εκδρομές και διάφορες άλλες πολιτιστικές εκδηλώσεις. Επίσης εκδίδουν βιβλία και εφημερίδες.

Τέλος σ' αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί ότι η "Εύξεινος Λέσχη Βεροίας" συνέδραμε στη δημιουργία του Ιερού Ιδρύματος "Παναγία Σουμελά" υπό την αιγίδα του οποίου βρίσκεται και το "Κοινόν των Ποντίων". Και η δραστηριότητα του "Κοινού των Ποντίων" είναι επίσης αξιόλογη. Εδώ παρατίθεται ένα ψήφισμα του, το οποίο διαδηλώνει την εισβολή των Τούρκων στην Κύπρο το 1974 και εκφράζει την συμπαράσταση προς τους Κύπριους αδελφούς μας. Το ψήφισμα υπογράφεται από τον Μητροπολίτη Βεροίας, Καμπανίας και Ναούσης κ. Παύλο. Το "Πρακτικόν" το οποίο συμπεριλαμβάνει στη συνέχεια και το "Ψήφισμα" αναφέρει τα ακόλουθα:

«ΠΡΑΚΤΙΚΟΝ

Συνελεύσεως του ΚΟΙΝΟΥ των ΠΟΝΤΙΩΝ της 16.8.1974

Εν τη Ιερά Μονή Παναγίας Σουμελά και εν τοις Γραφείοις αυτής, σήμερον την 16ην Αυγούστου 1974, ημέραν της εβδομάδος Δευτέραν και ώραν 11.30' συνήλθεν εις Συνεδρίαν το "Κοινόν των Ποντίων" υπό την προεδρίαν του Σεβ. Μητροπολίτου Βεροίας κ. Παύλου, παρόντων και των 1) Τανιμανίδη Παναγιώτου, προέδρου του Ιερού Ιδρύματος, 2) Φωτιάδη Εμμανουήλ, Πρωθιερέος του Ιερού Ιδρύματος, 3) Λαπαρίδη Νικολ. Γυμνασιάρχου, 4) Ζυμπά Ιωάννου εκπροσώπων του Συλλόγου Ευξείνου Λέσχης Κοζάνης, 5) Λαζαρίδη Γεωργίου, τέως Βουλευτού Κοζάνης, 6) Κλαδά Σωκρ. εκπροσώπου της Πανποντιακής Ενώσεως Αθηνών, 7) Ελευθερ. Ελευθεριάδου εκπροσώπου του Φάρου Ποντίων Θεσσαλονίκης, 8) Παπαχριστοδούλου Νικολ. Εκπροσώπου του Συλλόγου Ποντίων Νεαπόλεως, 9) Απλακίδη Ιωάννου εκπροσώπου του Καλλιτεχν. Ομίλου Ποντίων Σουρμένων Απτικής, 10) Ηλιάδη Ιωάννου εκπροσ. Μεταλλείου Ταύρου, 11) Χατζηιωαννίδου Τιμολέοντος και 12) Τσιπουρίδη Χρίστου εκπροσώπων Ευξείνου Λέσχης Βεροίας, 13) Γιακουσιτίδη Σπύρου, εκπροσώπου της Φιλοπώχου Αδελφότητας Ιμεραίων, 14) Βιοπούλου Παναγ., 15) Θεοχάρους Θεοχάρη, 16) Πολατίδη Γεωργίου, εκπροσώπων του Σωματείου Παναγίας Σουμελά, 17) Κουλαουτζίδου Χρίστου, 18) Παπαδοπούλου Θεοδώρου και 19) Γεωργιάδη Μιχαήλ εκπροσώπων

του Ιερού Ιδρύματος, 20) Σακκά Γεωργίου εκπροσώπου Σωματείου Ανεγέρσεως Ποντιακού Ηρώου, 21) Αναστασιάδου Ιωάννη εκπροσώπου Αδελφότητας Τριπολιτών, 22) Ευθυμιάδη Σίμου, εκπροσώπου Αδελφότητας Κρωμναίων Καλαμαριάς, και 23) Καλαϊτζίδη Λάζαρου εκπροσώπου του Συλλόγου Θεσσαλονίκης «Θεόδωρος Γαβράς», κατόπιν της υπ' αριθ. 81)7.8.74 προσκλήσεως του κ. Προέδρου του Ιερού Ιδρύματος "Παναγία Σουμελά" προς συζήτησιν και λήψιν αποφάσεων επί των κάτωθι θεμάτων της ημερησίας διατάξεως.

Θέματα:

- 1) Ανακοινώσεις και ενημέρωσις των συνέδρων επί του πνεύματος της Κανονιστικής Διατάξεως και των προβλημάτων που απασχολούν το Ίδρυμα.
- 2) Σύντομος απολογισμός επί των πεπραγμένων.
- 3) Εκλογή τριών αντιπροσώπων του «ΚΟΙΝΟΥ ΤΩΝ ΠΟΝΤΙΩΝ» ως μελών του Διοικητικού Συμβουλίου μετά των αναπληρωματικών των.
- 4) Προτάσεις.

Μετά την εκλογή του νέου Διοικητικού Συμβουλίου (βλέπε «ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ»), σύμφωνα με πρόταση του Ιδρύματος και του Σωματείου «Παναγία Σουμελά», εγκρίθηκε και υποβλήθηκε, σ' όλες τις αρμόδιες Αρχές του τόπου μας και Οργανισμούς του Εξωτερικού, το παρακάτω ψήφισμα:

ΨΗΦΙΣΜΑ

Τα μέλη της Συνελεύσεως του «ΚΟΙΝΟΥ ΤΩΝ ΠΟΝΤΙΩΝ» συνελθόντα εν τω Προσκυνήματι της Ιεράς Μονής Παναγίας Σουμελά την 16ην Αυγούστου 1974, ομοφώνως

ΑΠΟΦΑΣΙΖΟΥΝ

1. Όπως διαδηλώσουν, εκ μέρους του ποντιακού κόσμου, τον αποτροπιασμόν και την αγανάκτησίν των διά την άνανδρον εισβολήν εις την Μεγαλόνησον των νεοβανδάλων Τούρκων και διά την παρ' αυτών συνεχιζόμενην προμελετηθείσαν υπούλως και σατανικώς, γενοκτονίαν των Ελληνοκυπρίων, την καταπάτησιν παντός θείου και ανθρωπίνου Νόμου και την απεμπόλησιν στοιχειωδών υποχρεώσεών των απορρεουσών εξ επισήμων συμφωνιών και του Διεθνούς Δικαίου.

2. Όπως εκφράσουν την αμέριστον συμπαράστασίν των προς τους αγωνιζομένους, τον υπέρ όλων αγώνα, αδελφούς Κυπρίους.

3. Τέλος, ότι τίθενται εις την διάθεσιν της Εθνικής Κυβερνήσεως και των Ενόπλων Δυνάμεων, προκειμένου να συμβάλλουν, ως απλοί πολίται και στρατιώται, εις την επιτυχή αντιμετώπισιν του Εθνικού Προβλήματος και την ομόνοιαν, αγάπην και συνεργασίαν όλων των Ελλήνων δί εν Κοινόν Εθνικόν Μέτωπον κατά παντός επιβουλευομένου την τιμήν, την ανεξαρτησίαν και την ελευθερίαν των Ελλήνων, καθώς και το Δίκαιον και την Ειρήνην του κόσμου.

Διά το ΚΟΙΝΟΝ ΤΩΝ ΠΟΝΤΙΩΝ

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ

Ο Μητροπολίτης Βεροίας Καμpanίας και Ναούσης

ΠΑΥΛΟΣ»⁴⁰

3.6. Το Θρησκευτικό Συναίσθημα των Προσφύγων

Οι πρόσφυγες σε όλη την πορεία τους, παρά τις τόσες κακουχίες, διατήρησαν άσβεστη την πίστη τους στο Θεό. Ποτέ δεν έχασαν την εμπιστοσύνη τους σ' Αυτόν και πάντοτε εναπόθεταν την τελευταία ελπίδα τους στον Ύψιστο. Πολλές φορές έλεγαν ότι ήθελαν να έρθουν στην Ελλάδα και γι' αυτό το λόγο, να μπορούν δηλαδή να θρησκευούν χωρίς το φόβο των Τούρκων, ή των Ρώσων, ή των Βουλγάρων. Χαρακτηριστικά ο Γιάννης Αληχανίδης μου είπε πως ένας λόγος που έφυγαν από τα μέρη της Γεωργίας ήταν και ότι πίστευαν πως στη μητέρα Ελλάδα θα βρούν τη χριστιανική καλοσύνη.⁴¹

Οι ελπίδες τους όμως δεν βρήκαν δικαίωση. Όταν βρέθηκαν για πρώτη φορά σε ελλαδικό έδαφος αντίκρισαν μια κατάσταση διαφορετική από αυτή που περίμεναν. Ο Πόντιος, πάλι, Γιάννης Αληχανίδης, μου είπε ότι, όταν πάτησαν το πόδι τους στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης, άκουσαν τους ανθρώπους που δούλευαν εκεί, να υβρίζουν τα Θεία κάτι που τους απογοήτευσε αφάνταστα, ώστε να περάσει από το μυαλό του πατέρα του η επιστροφή στον τόπο από όπου ξεκίνησαν. Η πρώτη φράση του μάλιστα, όταν άκουσε αυτές τις ύβρεις προς το Χριστό και την Παναγία, ήταν: «*Με αυτούς που βρίζουν Παναγία και Χριστό, μ' αυτούς θα ζήσουμε;*». Ο Γιάννης Αληχανίδης, μου διαβεβαίωσε ότι εκεί που ήταν, ποτέ δεν ύβριζαν τα Θεία.⁴²

Επίσης, ο Γιάννης Σιδηρόπουλος μου είπε ότι, όταν έρχονταν προς την Ελλάδα, άκουσαν μέσα στο πλοίο κάποιο ναύτη να ξεστομίζει, πάλι, ύβρεις προς τα Θεό. Η πρώτη αντίδραση των προσφύγων ήταν να τον πιάσουν και να τον ρίξουν στη θάλασσα.⁴³

Πραγματικά, οι πρόσφυγες είχαν μέσα στην καρδιά τους την Ορθοδοξία και αυτό ήταν που τους ένωνε. Ίσως και να αποτελούσε τον καθοριστικό παράγοντα, για να κατορθώσουν να επιβιώσουν ανάμεσα σε αλλόθρησκους. Και η κοινή θρησκεία, λοιπόν, συνέβαλε στη διατήρηση της ελληνικής συνείδησης, ακόμη και αν οι Έλληνες δεν μπορούσαν να μιλήσουν, στις ιδιαίτερές τους πατρίδες, την ελληνική γλώσσα.

3.7. Τα Ήθη και τα Έθιμα των Προσφύγων

Τα ήθη και τα έθιμα διατήρησαν με τη σειρά τους ανόθευτη την εθνική συνείδηση των Ελλήνων, που ζούσαν εκτός ελλαδικού εδάφους. Με σεβασμό τα κράτησαν και όταν ήρθαν στην Ελλάδα. Οι πρόσφυγες, βέβαια, είχαν τις δικές τους παραδόσεις, οι οποίες πότε συνέπιπταν και πότε διέφεραν ανάμεσα στους Πόντιους, τους Θρακιώτες και τους Μικρασιάτες. Παρακάτω θα αναφερθούν, πολύ συνοπτικά και τα πιο αντιπροσωπευτικά, ήθη και έθιμα των προσφύγων, Ποντίων, Θρακιωτών και Μικρασιατών.

Πριν γίνει αυτό όμως, κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί εδώ και το γεγονός ότι στην αρχή οι πρόσφυγες διατήρησαν τις παραδόσεις τους, ακριβώς όπως και στις ιδιαίτερες πατρίδες τους. Σιγά-σιγά βέβαια πολλές από αυτές άρχισαν να σβήνουν. Αυτό οφείλεται κυρίως στους μικτούς γάμους, στην εξέλιξη της Τεχνολογίας και γενικότερα στο γεγονός ότι σήμερα υπάρχει μια τάση να απλοποιούνται πολλά, τα οποία παλιότερα διατηρούσαν όλη τη μεγαλοπρέπεια και την αρχοντιά τους και ας μην ήταν πλούσια και με πολυτέλεια. Όπως και να έχει πάντως, η ουσία παραμένει η ίδια, ενώ, πολλά ήθη και έθιμα διατηρούνται σήμερα μέσα από μια φολκλωριστική διάθεση, π.χ. παραδοσιακός ποντιακός γάμος κ.ά.

Οι Πόντιοι είχαν τα δικά τους ήθη και έθιμα που έδιναν κάτι το ξεχωριστό, μια μεγαλοπρέπεια στις διάφορες εκφάνσεις της ζωής τους. Έτσι, είχαν τις δικές τους παραδόσεις για τη γέννηση και τη βάπτισμα, για το γάμο, για το νεκρό κ.λ.π. Όλα αυτά, αν ήθελε κάποιος να τα καταγράψει, σίγουρα θα γέμιζε πολλές σελίδες. Εδώ θα γίνει κάποια συνοπτική, μόνο, αναφορά τους.

Οι Πόντιοι, όπως συμπέρανα από τις συζητήσεις μου με τους γέροντες, ιδιαίτερη βαρύτητα έδιναν στα γαμήλια έθιμα. Πραγματικά, ο ποντιακός γάμος είχε ολόκληρη τελετουργία, την οποία διατήρησαν και μετά τον Ξεριζωμό, τουλάχιστον οι πρώτες γενιές των προσφύγων. Το έθιμο του γάμου προέβλεπε αρχικά το "ψαλάφεμαν", που ήταν η ζήτηση της κοπέλας σε γάμο από την προξενίτρα. Στη συνέχεια γινόταν το "σουμάδ", δηλαδή, ο αρραβώνας. Ακολουθούσε το "λογόπαρμαν" και το "κάλεσμα". Μια βδομάδα πριν από τη στέψη γινόταν "το λογόπαρμαν", δηλαδή, επισκέπτονταν τους γονείς της νύφης, ο πατέρας, ο θείος, ο νουνός του γαμπρού και έπαιρναν το λόγο ότι θα είναι έτοιμοι

για τη στέψη την προσεχή Κυριακή. Από την Πέμπτη ή Παρασκευή άρχιζε το "κάλεσμα" του γάμου με κεριά και πίτες, γραπτά ή και προφορικά. Τη διανομή των προσκλήσεων την αναλάμβανε τις περισσότερες φορές κάποιος νέος, που λεγόταν "καλεστός ή λαλετός".

Την Κυριακή γινόταν το "νυφέπαρμαν", κατά το οποίο η πομπή του γαμπρού με χορούς και πυροβολισμούς, πήγαινε στο σπίτι της νύφης για να καταλήξουν στη συνέχεια στην εκκλησία. Έπειτα, ακολουθούσε το "στεφάνωμαν", δηλαδή η στέψη στην εκκλησία. Στη συνέχεια οι νεόνυμφοι πήγαιναν στο σπίτι του γαμπρού και εκεί γινόταν το "αποκαμάρωμαν", η αφαίρεση δηλαδή του πέπλου από τη νύφη και ακολουθούσε το "χάρισμα". Χάριζαν, λοιπόν, στο ζευγάρι ο καθένας ό,τι επιθυμούσε: πρώτα ο πεθερός της νύφης, έπειτα η πεθερά, ύστερα οι συγγενείς και τέλος οι καλεσμένοι. Μετά το χάρισμα γινόταν το "θήμισμαν και το κοτσαγγέλ". Και τα δύο ήταν χοροί. Το "θήμισμαν" ήταν ο πρώτος χορός μετά τη στέψη, που το χόρευαν οι νεόνυμφοι μαζί με άλλα έξι ζευγάρια μονοστέφανα και ένα μονό ("τεκ"), δηλαδή συνολικά 15 άτομα. Τα ξημερώματα της Δευτέρας χόρευαν το χορό "κοτσαγγέλ" που ήταν ο τελευταίος χορός του γάμου και τραγουδούσαν το τραγούδι «εχάραξεν ανατολή». Η όλη αυτή τελετουργία του γάμου έκλεινε με "Τ' έφτα", όπου, ύστερα από επτά ή δεκαπέντε μέρες από τη στέψη γίνονταν τα επιστρώφια, δηλαδή, επισκέπτονταν οι νεόνυμφοι, οι γονείς και οι συγγενείς του γαμπρού το πατρικό σπίτι της νύφης.⁴⁴

Σε όλη αυτή την τελετουργία κυριαρχούσε, κυρίως, ο ήχος της λύρας, ενώ ο χορός ήταν απαραίτητος. Βέβαια, εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι υπήρχαν διάφορες παραλλαγές αυτού του εθίμου από τόπο σε τόπο αλλά ο κεντρικός κορμός δεν άλλαζε.

Στις μεγάλες γιορτές του χρόνου (Χριστούγεννα, Πάσχα, Πανηγύρι του εορταζόμενου Αγίου της εκκλησίας), γίνονταν χοροί και γλέντια που κρατούσαν μέρες. Έτσι, οι οικογένειες ετοίμαζαν διάφορα φαγητά και το γλέντι άρχιζε με τη λύρα. Ο κόσμος συγκεντρώνονταν στην εξοχή και πολλές φορές, όταν οι καιρικές συνθήκες δεν το επέτρεπαν, μεταφερόταν στους αχυρώνες. Στα γλέντια εκτός από τη λύρα έπαιζαν πολλές φορές νταούλια και ζουρνάδες.⁴⁵

Επίσης, οι Πόντιοι συνήθιζαν το Πάσχα να γυρίζουν παρέες στα σπίτια να λένε το «Χριστός Ανέστη», με το σπάσιμο των αυγών, να ασπάζονται και, αν

υπήρχε κάποια παρεξήγηση μεταξύ τους, να συγχωριούνται. Ακόμη, ήταν πολύ φιλόξενοι, κάτι βέβαια που αποτελεί κοινό γνώρισμα των Ελλήνων.⁴⁶

Τέλος, όσο αφορά την κουζίνα τους, κύρια συστατικά των ποντιακών φαγητών ήταν τα λαχανικά, το αλεύρι και τα γαλακτοκομικά προϊόντα (γάλα, γιαούρτι, βούτυρο κτλ). Μερικά ποντιακά φαγητά ήταν το πασκιανοφαί, το ματσοφαί,⁴⁷ τα πουσίντεα⁴⁸ και πολλά άλλα.

Οι πρόσφυγες από την περιοχή της Θράκης είχαν τα δικά τους έθιμα. Αυτό που ήταν κάτι το ξεχωριστό και το έκαναν μόνο οι Θρακιώτες ήταν το σούρβισμα. Η Σούρβα ήταν ένα κλωναράκι κρυνιάς. Με αυτό τα παιδιά πήγαιναν το ξημέρωμα της Πρωτοχρονιάς⁴⁹ στα σπίτια και χτυπούσαν ελαφρά την πλάτη του νοικοκύρη και έλεγαν:

*«Σούρβα, σουρβα γερό κορμί, γερό σταυρί
ούλο γεια και δύναμη
και του χρόν' γεροί και καλό καρδί»*

Ο νοικοκύρης έδινε το φιλοδώρημα στο παιδί και μετά πήγαινε σε άλλα σπίτια. Αυτό το έθιμο, το οποίο ήταν κάτι σαν κάλαντα, το διατήρησαν οι πρόσφυγες και εδώ στην Ελλάδα.⁵⁰ Βέβαια, πρέπει να σημειώσουμε ότι το σούρβισμα είχε διάφορες παραλλαγές από τόπο σε τόπο.

Ένα άλλο γιορτινό τραγούδι ήταν το "τραγούδι των Φώτων", το οποίο τραγουδούσαν τα παιδιά ανήμερα αυτής της γιορτής:

*«Σήμερα τα Φώτα κι ο Φωτισμός
κι αύριο τ' Αν Γιάννη του Πρέδρεμου
Σήμερα βαφτίστηκε ο Χριστός
εις τον Ιορδάνη τον ποταμόν
και η Παναγιά η Δέσποινα
με τα θυμιατούργια στα χέρια της
με τα κομπολόγια στα δάκτυλα
Αν Γιάννη και Πρέδρεμε
έλα να βαφτίσεις Θεγού παιδί.
Και του χρόν' και καλή καρδιά...».*⁵¹

Τα κάλαντα είναι ένα έθιμο πολύ συνηθισμένο στην ελληνική παράδοση. Έτσι κάθε περιοχή, όπου χτυπά ελληνική καρδιά, έχει και τα δικά της κάλαντα. Οι Θρακιώτες εκτός από τα παραπάνω κάλαντα έψελναν και τα χριστουγεννιάτικα.

Και αυτά έχουν διάφορες παραλλαγές και επίσης διατηρούνται μέχρι σήμερα. Ιδιαίτερα γνωστά, μέχρι και τις μέρες μας, είναι τα λεγόμενα "Μπουαλικιώτικα Κάλαντα", τα οποία τραγουδούσαν τα παλικάρια "τσπαντριάς".⁵²

Ένα άλλο θρακιώτικο τραγούδι είναι αυτό, που έλεγαν οι Θρακιώτισσες της Μεγάλη Πέμπτη το βράδυ μπροστά στον Εσταυρωμένο. Τότε που όλη η πλάση θρηνεί, οι γυναίκες κυρίως από το Μπογιαλίκι και από το Καβακλή θρηνούσαν και μοιρολογούσαν μπροστά στο Χριστό με ένα τραγούδι, ένα μοιρολόι. Τα μοιρολόγια είναι πολύ γνωστά σε μας τους Έλληνες και αυτό το μοιρολόι το διατήρησαν οι πρόσφυγες ως τις μέρες μας. Να σημειωθεί ότι αυτό τραγουδιέται και στη Σαμοθράκη. Παρακάτω παρατίθενται μερικές από τις είκοσι οκτώ στροφές του:

*«Σήμερα μαύρος ουρανός, σήμερα μαύρη μέρα,
σήμερα όλοι θλίβονται και τα βουνά λυπούνται.*

*Σήμερα βάλανε βουλή οι άνομοι Εβραίοι,
οι άνομοι, παράνομοι και τρισκαταραμένοι.*

.....
*Ο Κύριος ηθέλησε να μπει σε περιβόλι,
να λάβει δείπνο μυστικό για να τον λάβουν όλοι.*

*Η Παναγιά η Δέσποινα καθόταν μοναχή της,
τας προσευχάς της έκανε για τον μονογενή της.*

.....
*Μόνο το Μέγα Σάββατο κατά το μεσονύχτι,
που θα λαλήσει ο πετεινός σημαίνουν οι καμπάνες.*

*Σημαίνει η γη σημαίνει ο Θεός σημαίνουν οι καμπάνες,
τότε και συ μανούλα μου να 'χεις χαρές μεγάλες.*

*Όποιος το λέει σώζεται κι όποιος τ' ακούει ν' αγιάζει,
κι όποιος το καλοφρογκραστεί παράδεισο να λάβει,
παράδεισο και λίβανο από τον Άγιο Τάφο».*⁵³

Επίσης, ξεχωριστή θέση έχουν και τα νανουρίσματα στους Θρακιώτες. Παρακάτω παρατίθενται δύο νανουρίσματα που έλεγαν και οι Θρακιώτισσες μητέρες και γιαγιάδες, στα μωρά τους όταν τα κουνούσαν στις κούνιες τους για να κοιμηθούν:

i) «Νάνι ... νάνι
έλα ύπνε και πάρε το
και Χριστέ ποκοίμπσέ το
σειίλτο του Θεγού τ' αμπέλια
σου Χριστού τα περιβόλια
δώστο δύναμη να σκώσει
το Βυζάντιο να σώσει
Νάνι ... νάνι».⁵⁴

ii) «Κοιμήσου αγγελούδι μου
εγώ σε νανουρίζω
κουνώ και την κουνίτσα σου
και σε αποκοιμίζω
ε ... ε ... νάνι.

Κοιμήσου αγάπη μου γλυκιά
δίχως καημό κανένα
και δίπλα σου θα ξαγρυπνά
η μανούλα σου για σένα
ε ... ε ... νάνι.

Κοιμήσου φέγγει ο Αυγερινός
κι η Πούλια τρεμοσβήνει
κι ακόμη η φωνούλα μου
νανούρισμα σου δίνει».⁵⁵

Και στους Θρακιώτες το γλέντι και το τραγούδι ήταν μέσα στη ζωή τους. Μάλιστα τραγουδούσαν ακόμη και αν δεν υπήρχε κάποια γιορτή. Αυτό τους γέμιζε χαρά, ενώ ήταν και ένας τρόπος ξεκούρασης από τα τόσα προβλήματα, που αντιμετώπιζαν, μετά τον ξεριζωμό τους από τις ιδιαίτερές τους πατρίδες.⁵⁶

Οι Θρακιώτες, επίσης, είχαν τα δικά τους έθιμα και στις μεγάλες γιορτές της Εκκλησίας. Έτσι, καταρχήν είχαν τα χριστουγεννιάτικα έθιμα. Αυτό που δέσποζε σ' αυτή τη γιορτή ήταν το σφάξιμο του γουρουνιού, που αποτελούσε το κρέας των φαγητών τους για πολλούς μήνες. Το έσφαζαν πριν έρθουν τα Χριστούγεννα και

το μαγείρευαν από την πρώτη μέρα των Χριστουγέννων και μετά, γιατί μέχρι τότε κρατούσαν την καθιερωμένη νηστεία εκείνης της περιόδου.

Το χριστουγεννιάτικο τραπέζι ήταν γεμάτο από διάφορα φαγητά. Προτού αρχίσουν, έκαναν την προσευχή τους, κάτι που γινόταν σε καθημερινή βάση, ενώ παράλληλα θυμιάτιζαν.⁵⁷

Ξεχωριστό ήταν και το πρωτοχρονιάτικο τραπέζι, στο οποίο υπήρχαν, επίσης, πολλά φαγητά (σαρμάδες, τηγανιά κτλ.) και γλυκά, για να έρθει ο καινούργιος χρόνος και να το βρει γεμάτο. Η σπιτονοικοκυρά έκρυβε τη σκούπα του σπιτιού για να μη σκουπίσει ο παλιός ο χρόνος και πάρει μαζί του το μπερεκέτι, δηλαδή το τυχερό.⁵⁸ Βέβαια και σ' αυτά τα έθιμα υπήρχαν διάφορες παραλλαγές από τόπο σε τόπο. Οι πρόσφυγες από τα Βοδενά της Βόρειας Θράκης συνήθιζαν, για παράδειγμα, στο χριστουγεννιάτικο τραπέζι να βάζουν εννιά φαγητά και στο πρωτοχρονιάτικο δώδεκα.⁵⁹

Όπως στο Χριστουγεννιάτικο, έτσι και στο πρωτοχρονιάτικο τραπέζι (και γενικότερα σε κάθε γιορτινό τραπέζι) πρώτα θυμιάτιζαν και στη συνέχεια ξεκινούσαν τα μέλη της οικογένειας το φαγητό.⁶⁰ Την Πρωτοχρονιά υπήρχε και ένα έθιμο που λεγόταν "Πρωτοχρονιάτικο φτάρνισμα". Σύμφωνα με αυτό, θεωρούνταν καλός οiwνός για το νέο έτος να φταρνιστεί κάποιος κατά την ώρα του φαγητού, το βράδυ της παραμονής της Πρωτοχρονιάς.⁶¹

Το Μ. Σάββατο πήγαιναν στην Εκκλησία και μάλιστα οι περισσότεροι έμεναν και παρακολουθούσαν όλη τη Θεία Λειτουργία της Αναστάσεως. Στο πασχαλινό τραπέζι δέσποζε η οικογενειακή ατμόσφαιρα, ενώ συνήθιζαν να ψέλνουν και κάποιο τροπάριο της Εορτής.⁶²

Ένα άλλο έθιμο των Θρακιωτών (ανάλογο έχουν και οι Πόντιοι), γινόταν τις Αποκριές. Την Κυριακή της Τυροφάγου, λοιπόν, το βράδυ (πριν από την Καθαρά Δευτέρα) πήγαιναν οι νεότεροι στους μεγαλύτερους και ζητούσαν συγχώρεση, επειδή την επομένη μέρα άρχιζε η νηστεία της Μεγάλης Τεσσαρακοστής. Ξεκινούσαν από τη νουνά τους, μετά πήγαιναν στη γιαγιά και στον παππού και τέλος στις θείες τους. Οι νέοι φιλούσαν το χέρι του μεγαλύτερου σε ηλικία και ζητούσαν από αυτόν να τους συγχωρέσει αν τον στεναχώρησαν σε κάτι.⁶³

Οι Θρακιώτες, όπως και οι άλλοι πρόσφυγες, στους γάμους γλεντούσαν και χόρευαν. Η συμμετοχή ήταν μεγάλη και όλοι εύχονταν στους νεόνυμφους βίο ανθόσπαρτο, ενώ δώριζαν όσο και ό,τι μπορούσαν. Στην παρακάτω φωτογραφία

εικονίζεται ένας Θρακιώτικος γάμος ο οποίος τελέστηκε το 1924 (γαμπρός Σάββας Παναγιωτίδης, νύφη Ευανθία Μαργαριτέλη, κουμπάρος Γιάννης Παναγιωτόπουλος, ιερέας π. Θεόφιλος Βαταμίδης).⁶⁴

Στη θρακιώτικη κουζίνα κυριαρχούσαν τα ζυμαρικά και τα λουκάνικα, ενώ, οι θρακιώτες για ποτό τους είχαν το τσίπουρο και το μαύρο κρασί. Μερικά θρακιώτικα φαγητά και γλυκίσματα ήταν τα ακόλουθα: κολυβόζουμος, κατσαμάκι, πετιμέζι, χαλκάδες, ψιρούκι, γκιουσλεμέδες, σατσόπιτα, κουσκούσι κ.ά. Σ' αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί ότι οι Θρακιώτες και γενικά οι πρόσφυγες, χρησιμοποιούσαν το ελαιόλαδο στο φαγητό και αντί για λεμόνι είχαν την αγουρίδα από τα σταφύλια. Ακόμη, οι ίδιοι παρασκεύαζαν μόνοι τους και σαπούνια.⁶⁵

Οι Μικρασιάτες, τέλος, είχαν τα δικά τους ήθη και έθιμα, τα οποία διατήρησαν και όταν ήρθαν στην Ελλάδα. Τα περισσότερα είχαν σχέση με τις διάφορες γιορτές της Εκκλησίας (Χριστούγεννα, Πάσχα κλπ.), στις οποίες δέσποζε και πάλι θρησκευτικότητα, η οικογενειακή ατμόσφαιρα και το γλέντι.

Όσο αφορά τα Χριστούγεννα και για τους Μικρασιάτες, ήταν μια πραγματικά οικογενειακή γιορτή. Έτσι, όλη η οικογένεια κάθονταν στο τραπέζι και ο μικρότερος έλεγε την προσευχή. Στη συνέχεια άρχιζαν το φαγητό πρώτα οι μεγαλύτεροι και ύστερα οι μικρότεροι. Στις χριστουγεννιάτικες ημέρες οι Μικρασιάτες, όπως άλλωστε και όλοι οι Έλληνες, επισκέπτονταν συγγενικά και φιλικά σπίτια, προσφέροντας διάφορα δώρα. Το ίδιο συνηθίζονταν και στις ονομαστικές γιορτές.

Το Πάσχα σφάζονταν το αρνί της οικογένειας. Αυτός που έσφαζε το αρνί, βουτούσε το δάχτυλο στο αίμα του και στη συνέχεια έκανε το σημείο του σταυρού στην πόρτα και στο μέτωπο των παιδιών.

Στις γιορτές γίνονταν μεγάλα γλέντια, με χορούς και τραγούδια. Τα μουσικά όργανα των Μικρασιατών ήταν κυρίως, το βιολί, το ούτι, το σαντούρι, το τουμπερλέκι και το ντέφι.

Μεγάλα γλέντια γίνονταν και στους γάμους. Συνήθως, ο γαμπρός με πομπή έπαιρνε τη νύφη από το σπίτι της και στη συνέχεια κατευθύνονταν προς την εκκλησία. Ο χορός και το τραγούδι δέσποζαν και πάλι, ενώ τα όργανα έπαιζαν χαρούμενους μικρασιάτικους σκοπούς. Και στους Μικρασιάτες το γλέντι ξεκινούσε την Παρασκευή και συνήθως ολοκληρωνόταν τη Δευτέρα το πρωί.

Όσο αφορά τη μικρασιατική κουζίνα, το αξιοσημείωτο γνώρισμά της ήταν τα πολλά καρυκεύματα, τα οποία χάριζαν μια πιο πικάντικη γεύση στα φαγητά. Φυσικά, τα σουτζούκια (=λουκάνικα) και ο παστουρμάς βρίσκονταν συνήθως σε κάθε μικρασιάτικο σπίτι. Για ποτό τους οι Μικρασιάτες είχαν το τσίπουρο και το κρασί.⁶⁶

Μετά την εγκατάσταση των προσφύγων στη Βέροια, άρχισαν σιγά-σιγά να γίνονται και κοινά γλέντια μεταξύ των Ποντίων, των Θρακιωτών και των Μικρασιατών ενώ, με τον καιρό στις κοινές αυτές συγκεντρώσεις συμμετείχαν και εντόπιοι. Οι μεικτοί γάμοι αποτελούσαν την καλύτερη ευκαιρία για τέτοιου είδους γλέντια.⁶⁷

Κλείνοντας, θεωρείται σκόπιμη και η αναφορά στο γεγονός ότι οι πρόσφυγες διατήρησαν, με τον ερχομό τους στην Ελλάδα, τη γλώσσα που πρωτάκουσαν. Έτσι, οι Πόντιοι διατήρησαν την ποντιακή διάλεκτο, οι Θρακιώτες τη δική τους και οι Μικρασιάτες τα "καραμανλίδικα" και, σε ορισμένες περιπτώσεις, τα τούρκικα. Τα τούρκικα βέβαια τα διατήρησαν, κυρίως, οι γέροντες που ζούσαν στα βάθη της Μ. Ασίας, οι οποίοι δυσκολεύτηκαν να μάθουν εδώ τα ελληνικά. Πάντως, όπως και να 'χει, μιλούσαν τη γλώσσα των παπούδων και των γονέων τους, που τους θύμιζε κάτι από τα παλιά, κάτι που έμενε πάντοτε μέσα τους ζωντανό και ανεξίτηλο.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ύστερα από σχετική μελέτη του θέματος του ξεριζωμού και της εγκατάστασης των προσφύγων στη Βέροια κατέληξα στα παρακάτω συμπεράσματα:

1. Καταρχήν, συμπέρανα ότι η Ε.Α.Π. και η πολιτεία γενικότερα, έκαναν ότι μπορούσαν για την αποκατάσταση των προσφύγων. Αν και τα προβλήματα που είχε να αντιμετωπίσει το Κράτος, μετά από μια εμπόλεμη περίοδο, ήταν πολλά και σοβαρά, ωστόσο, οι ενέργειές του αποδεικνύουν ότι είδε το προσφυγικό πρόβλημα με ενδιαφέρον και ζεστασιά. Βέβαια, δεν μπορεί να μην αναφερθούν και ορισμένα τρωτά, τα οποία έχουν σχέση με τους λεγόμενους "προσφυγοπατέρες". Αυτού του είδους οι άνθρωποι, δυστυχώς, όπως μας διδάσκει η ιστορία, πάντοτε σε τέτοιες περιστάσεις ξεπηδούν. Έτσι όταν άλλοι ίσα-ίσα επιβιώνουν, εκείνοι πλουτίζουν σε βάρος τους. Οι "προσφυγοπατέρες", λοιπόν, εισχώρησαν στις Υπηρεσίες Εποικισμού και εκμεταλλεύτηκαν τον πόνο των προσφύγων αποβλέποντας σε δικό τους προσωπικό όφελος.

2. Στη Βέροια, οι πρόσφυγες έζησαν αρμονικά με τους ντόπιους. Βέβαια, στην αρχή υπήρχαν προβλήματα, αυτά όμως ξεπεράστηκαν γρήγορα. Σ' αυτό συνέβαλε και το γεγονός ότι η Βέροια ήταν μια πόλη με φιλήσυχους πολίτες, οι οποίοι αγάγιασαν τους πρόσφυγες. Έπειτα, κατάλαβαν ότι τους συνέφερε όλους, και τους πρόσφυγες και τους ντόπιους, να συνεργαστούν για την κοινή τους πρόοδο. Έτσι, οι πρόσφυγες προσαρμόστηκαν σχετικά γρήγορα στη νέα τους κατοικία και η συνεργασία μεταξύ προσφύγων και ντόπιων επιτεύχθηκε μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα. Αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν οι μεικτοί γάμοι, τα κοινά γλέντια, οι οικονομικές συνεργασίες, οι συνεταιρισμοί κλπ.

3. Η παρουσία των προσφύγων, αναμφισβήτητα, ωφέλησε την πόλη της Βέροιας. Τόσο οι αγρότες πρόσφυγες, όσο και οι αστοί, εργάστηκαν σκληρά με θέληση και σθένος και τα θετικά αποτελέσματα φάνηκαν πολύ γρήγορα στην τοπική κοινωνία. Το κοινωνικό επίπεδο της πόλης, σε διάφορους τομείς, σημείωσε άνοδο και αυτό το αναγνωρίζουν και οι εντόπιοι. Οι πρόσφυγες έφεραν τις δικές τους ιδέες και αντιλήψεις, τόσο στη γεωργία και την κτηνοτροφία, όσο και στο εμπόριο, οι οποίες ενώθηκαν με τις αντίστοιχες εντόπιες και το

αποτέλεσμα ωφέλησε και τους μεν αλλά και τους δε. Βέβαια, εδώ πρέπει να σημειωθεί και το γεγονός ότι οι πρόσφυγες σε ορισμένους τομείς ξεπέρασαν κατά πολύ τους εντόπιους (π.χ. στην παραγωγή της σταφίδας "Σουλτανίνα", στο εμπόριο κτλ).

4. Οι πρόσφυγες έδιναν ιδιαίτερη σημασία στην εκπαίδευση των παιδιών τους. Αρκεί να αναφερθεί ότι η συντριπτική πλειοψηφία έστειλε, αμέσως, τα παιδιά τους στο σχολείο. Έτσι, το πνευματικό επίπεδο της πόλης σημείωσε άνοδο. Μάλιστα, δεν είναι λίγοι και εκείνοι που τελείωναν το πανεπιστήμιο. Οι πρόσφυγες γίνονταν κυρίως εκπαιδευτικοί, υπήρχαν όμως και γιατροί, δικηγόροι, μηχανικοί κ.ά. Πολλοί μάλιστα πολιτεύτηκαν και έτσι προώθησαν τα τόσα και τόσο σημαντικά προβλήματα των προσφύγων.

5. Τέλος, οι πρόσφυγες διατήρησαν και εδώ τα ήθη και τα έθιμά τους. Πιστοί στις παραδόσεις των παππούδων τους κράτησαν τα έθιμα γενεών, τα οποία μπορεί να μη γίνονταν πλουσιοπάροχα, διατήρησαν όμως μέσα τους όλη τη μεγαλοπρέπεια, τη χάρη και την αρχοντιά, που τους άρμοζε. Αυτό που τους κράτησε στη ζωή ήταν το παρελθόν τους, το σθένος τους και κυρίως η ελπίδα στο Θεό. Παράλληλα, οι πρόσφυγες πίστεψαν και στην αξία του θεσμού της οικογένειας. Ακόμη, μιλούσαν τις διαλέκτους που είχαν στην πατρίδα τους, εκτός βέβαια από την καθομιλουμένη ελληνική γλώσσα. Όλα αυτά συνετέλεσαν στη διατήρηση της μνήμης του παρελθόντος. Μέσα στην καρδιά τους πάντοτε υπήρχε λίγος χώρος για τα μέρη εκείνα, όπου γεννήθηκαν και διέπρεψαν για πάρα πολλά χρόνια άνθρωποι με γνήσιο ελληνικό αίμα.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Συνέντευξη που δόθηκε από το Στέργιο Σαπουντζή στις 6-9-97.
2. Συνέντευξη που δόθηκε από την Πελαγία Ταραλά στις 9-9-97.
3. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Γιάννη Μελετίδη στις 10-4-98.
4. Πελαγίδα Στάθη, ό.π., σ.394-398
5. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Γιάννη Αληχανίδη στις 20-8-97.
6. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Γιάννη Αλεξιάδη στις 14-8-97.
7. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Γιάννη Γιαμά στις 10-9-97.
8. Εφημερίδα «Αστήρ» Βέροιας, Αρ. Φυλ. 36, 31 Οκτωβρίου 1926, σ.2.
9. Εφημερίδα «Αστήρ» Βέροιας, Αρ. Φυλ. 12, 19 Ιουλίου 1925, σ.1.
10. Αλεξιάδη Γιάννη, Βεροιώτικες Αράδες, Βέροια 1984, σ.122.
11. Αλεξιάδη Γιάννη, Βεροιώτικες Αράδες, Βέροια 1984, σ.34.
12. Μακεδονικόν Ημερολόγιον 1929, Εκδότης Νίκος Σφενδόνης, Θεσσαλονίκη 1929, σ.282.
13. Πελαγίδα Στάθη, ό.π. σ.407-409, 411-412.
14. βλ. παραπομπή 6.
15. βλ. παραπομπή 5.
16. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Λεωνίδα Δήμογλου στις 12-9-97.
17. Βακάλη Στάθη, «Αναμνήσεις», Λεύκωμα Θρακικής Εστίας Βέροιας, Βέροια 1991, σ.45.
18. Σαπουντζή Στέργιου, Λεύκωμα Θρακικής Εστίας Βέροιας, Βέροια 1991, σ.51.
19. βλ. παραπομπή 3.
20. Σύμφωνα με μελέτη Μαθητολογίων Δημοτικών Σχολείων (1^ο, 2^ο, 3^ο, 5^ο) και του 1^{ου} Γυμνασίου Βέροιας.
21. βλ. παραπομπή 3.
22. Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας, Γενικά Αρχεία του Κράτους, Αρχείο: "Γενική Διοίκηση Μακεδονίας", Φάκελος 60.
23. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Θεμιστοκλή Μωυσίδη στις 18-9-97.
24. βλ. παραπομπή 3.
25. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Νίκο Λιάπη στις 12-9-97.
26. Συνέντευξη που δόθηκε από τη Χρυσάνθη Μεταλλίδου στις 28-8-97.

27. βλ. παραπομπή 3.
28. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Αποστόλη Σιδηρόπουλο στις 25-8-97.
29. Συνέντευξη που δόθηκε από την Ελένη Βασιλειάδου την 1-9-97.
30. Συνέντευξη που δόθηκε από την Ισμήνη Αφεντούλη στις 7-9-97.
31. βλ. παραπομπή 20.
32. βλ. παραπομπή 3.
33. βλ. παραπομπή 20.
34. Αλεξιάδη Γιάννη, Χαριτωμένο Δύο, Βέροια 1995, σ.27.
35. βλ. παραπομπή 26.
36. Γενικά Αρχεία του Κράτους, Αρχεία Νομού Ημαθίας, Αρχείο 1^{ου} Δημοτικού Σχολείου Βέροιας, Αριθμός βιβλίου 31 και Αρχείου 1^{ου} Λυκείου Βέροιας, Αριθμός βιβλίου 124. Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας, Αρχείο: "Γενική Διοίκηση Μακεδονίας", Φάκελος 60. Συνεντεύξεις που δόθηκαν από τους Λεωνίδα Ιωσηφίδη (1-8-97) και Γιάννη Αλεξιάδη (14-8-97).
37. Πελαγίδη Στάθη, ό.π., σ.403-406.
38. Εφημερίδα «Αστήρ» Βέροιας, Αρ. Φυλ. 234/121, 5 Απριλίου 1933, σ.2.
39. Βακάλη Στάθη, «Πρόλογος», Λεύκωμα Θρακικής Εστίας Βέροιας, Βέροια 1991, σ.12.
40. Τανιμανίδη Παναγιώτη, Παναγία Σουμελά - Πανελλήνιο Προσκύνημα και Ιερό Σύμβολο 1951-1977, Έκδοση Σωματείου «Παναγία Σουμελά», Θεσ/νίκη 1978, σ.130-131.
41. βλ. παραπομπή 5.
42. βλ. παραπομπή 5.
43. βλ. παραπομπή 28.
44. Μελετίδη Γιάννη, Οι ρίζες μας, Έκδοση Μορφωτικού - Πολιτιστικού Συλλόγου Συνοικισμού Λαζοχωρίου Δήμου Βέροιας «Η ΑΘΗΝΑ», 1984, σ.54-62. Κονταξή Κώστα, Η ανταλλαγή δώρων στην παραδοσιακή κοινωνία του Πόντου, Ιωάννινα 1986, σ.51-98. Σιδηρόπουλου Αναστάσιου, Λαογραφικά θέματα γύρω από τον ελληνισμό του Πόντου (συμβολή), Θεσ/νίκη 1965, σ.18-22.
45. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Θόδωρο Ιορδανίδη την 1-9-97.
46. βλ. παραπομπή 5.
47. Συνέντευξη που δόθηκε από την Ελένη Κοραΐδου στις 9-8-97.

48. Συνέντευξη που δόθηκε από τη Μελομένη Δημητριάδου την 16-9-97.
49. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Πολυχρόνη Αραμπατζή στις 2-9-97.
50. Αλεξιάδη Γιάννη, Χαριτωμένο Δύο, Βέροια 1995, σ.22. Του ίδιου, Βεροιώτικα και Θρακιώτικα, Θεσ/νίκη 1985, σ.78-79. Συνεντεύξεις που δόθηκαν από τους Στεφανίδου Λουλούδα (6-9-97), Ταραλά Πελαγία (9-9-97), Θεοδωροπούλου Ωραία (11-9-97), Δουλγέρογλου Σωτήρη (15-9-97)
51. Αλεξιάδη Γιάννη, Χαριτωμένο Δύο, Βέροια 1995, σ.22.
52. Λεύκωμα Θρακικής Εστίας Βέροιας, Βέροια 1989, σ.110-115. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Σαπουντζή Στέργιο στις 6-9-97.
53. Συνέντευξη που δόθηκε από τον Σαπουντζή Στέργιο στις 6-9-97.
54. Αλεξιάδη Γιάννη, Χαριτωμένο Δύο, Βέροια 1995, σ.22.
55. βλ. παραπομπή 26.
56. Μουσιάκα - Μπατσαρά Ελένη, «Αναμνήσεις μιας εγγονής», Λεύκωμα Θρακικής Εστίας Βέροιας, Βέροια 1991, σ.40-42. Μαραντίδου Δήμητρα, «Αφηγήσεις της Μποκαλικιώτισσας γιαγιάς και εγγονής», στο ίδιο βιβλίο, σ.52-55. Στεφανίδου Λουλούδα, «Φόρος τιμής», στο ίδιο βιβλίο, σ. 146-147. Συνέντευξη που δόθηκε από την Ευθαλία Ντόβα στις 9-9-97.
57. βλ. παραπομπή 6.
58. Συνέντευξη που δόθηκε από την Μαρία Αραμπατζή στις 5-9-97.
59. Συνέντευξη που δόθηκε από τη Ωραία Θεοδωροπούλου στις 11-9-97.
60. Συνέντευξη που δόθηκε από τη Λουλούδα Στεφανίδου στις 6-9-97.
61. Αλεξιάδη Γιάννη, Δεκάτη Γραφή, Βέροια 1998, σ.43.
62. βλ. παραπομπή 2.
63. Συνέντευξη που δόθηκε από την Ευθαλία Ντόβα(9-9-97) και από το Στέργιο Σαπουντζή (6-9-97).
64. Αλεξιάδη Γιάννη, Χαριτωμένο, Βέροια 1988, σ.23.
65. Συνέντευξη που δόθηκε από τη Λουλούδα Στεφανίδου, την Πανδώρα Ευφημιάδου, το Στάθη Βακάλη, τον Στέργιο Σαπουντζή και τον Γιάννη Γιαμά στις 10-9-97.
66. Συνέντευξη που δόθηκε από την Ισμήνη Αφεντούλη (7-9-97), Λεωνίδα Δήμογλου (12-9-97), Συμεών Ποτουρίδη (12-9-97) και Σταύρο Κουτσαλή (12-9-97).
67. Αλεξιάδη Γιάννη, Στίγμα, Βέροια 1996, σ.89.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A. Αδημοσίευτες Πηγές

1. Αρχείο Διεύθυνσης Γεωργίας Βέροιας.
Οικογενειακά Δελτία Εποικισμού.

2. Γενικά Αρχεία του Κράτους - Αρχεία Νομού Ημαθίας.
 - α. Αρχείο 1^{ου} Δημοτικού Σχολείου Βέροιας, Αριθμός Βιβλίου 31.
 - β. Αρχείο 1^{ου} Λυκείου Βέροιας, Αριθμός Βιβλίου 124.

3. Αρχεία Σχολείων Βέροιας - Μαθητολόγια.
 - α. Από το 1^ο Δημοτικό Σχολείο Βέροιας (Σχολικά Έτη 1915-1932).
 - β. Από το 2^ο Δημοτικό Σχολείο Βέροιας (Σχολικά Έτη 1928-1930).
 - γ. Από το 3^ο Δημοτικό Σχολείο Βέροιας (Σχολικά Έτη 1926-1932).
 - δ. Από το 5^ο Δημοτικό Σχολείο Βέροιας (Σχολικά Έτη 1929-1930).
 - ε. Από το 1^ο Γυμνάσιο Βέροιας (Σχολικά Έτη 1914-1934).

4. Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας.
 - α. Γενικά Αρχεία του Κράτους, Αρχείο: "Γενική Διοίκηση Μακεδονίας", Φ.60.
 - β. Γενικά Αρχεία του Κράτους, Αρχείο: "Γενική Διοίκηση Μακεδονίας", Φ.66.
 - γ. Γενικά Αρχεία του Κράτους, Αρχείο: "Γενική Διοίκηση Μακεδονίας", Φ.115.

B. Εφημερίδες.

i) "Αστήρ" Βέροιας

1. "Αστήρ" Βέροιας, Αριθμός Φύλλου 7, Απρίλιος 1925, σ.2.
2. "Αστήρ" Βέροιας, Αριθμός Φύλλου 12 19 Ιουλίου 1925, σ.1.
3. "Αστήρ" Βέροιας, Αριθμός Φύλλου 15, 30 Αυγούστου 1925, σ.2.
4. "Αστήρ" Βέροιας, Αριθμός Φύλλου 19, 24 Ιανουαρίου 1926, σ.2.
5. "Αστήρ" Βέροιας, Αριθμός Φύλλου 20, 7 Φεβρουαρίου 1926, σ.2.
6. "Αστήρ" Βέροιας, Αριθμός Φύλλου 21, 21 Φεβρουαρίου 1926, σ.2.
7. "Αστήρ" Βέροιας, Αριθμός Φύλλου 35, 24 Οκτωβρίου 1926, σ.1.
8. "Αστήρ" Βέροιας, Αριθμός Φύλλου 36, 31 Οκτωβρίου 1926, σ.2.
9. "Αστήρ" Βέροιας, Αριθμός Φύλλου 46, 6 Φεβρουαρίου 1927, σ.1.
10. "Αστήρ" Βέροιας, Αριθμός Φύλλου 58, 26 Ιουλίου 1927, σ.1.
11. "Αστήρ" Βέροιας, Αριθμός Φύλλου 61, 7 Σεπτεμβρίου 1927, σ.1.
12. "Αστήρ" Βέροιας, Αριθμός Φύλλου 91, 2 Ιουλίου 1928, σ.1.
13. "Αστήρ" Βέροιας, Αριθμός Φύλλου 107, 10 Οκτωβρίου 1928, σ.1.
14. "Αστήρ" Βέροιας, Αριθμός Φύλλου 114/1, 19 Νοεμβρίου 1930, σ.2.
15. "Αστήρ" Βέροιας, Αριθμός Φύλλου 140/27, 20 Μαΐου 1931, σ.2.
16. "Αστήρ" Βέροιας, Αριθμός Φύλλου 141/28, 27 Μαΐου 1931, σ.4.
17. "Αστήρ" Βέροιας, Αριθμός Φύλλου 170/57, 9 Δεκεμβρίου 1931, σ.1.
18. "Αστήρ" Βέροιας, Αριθμός Φύλλου 174/61, 13 Ιανουαρίου 1932, σ.4.
19. "Αστήρ" Βέροιας, Αριθμός Φύλλου 192//79, 8 Ιουνίου 1932, σ.1.
20. "Αστήρ" Βέροιας, Αριθμός Φύλλου 234/121, 5 Απριλίου 1933, σ.2.

ii) "Εφημερίς των Βαλκανίων", Θεσσαλονίκης.

1. "Εφημερίς των Βαλκανίων", Αριθμός Φύλλου 1563, Παρασκευή 13 Ιανουαρίου 1923, σ.1.
2. "Εφημερίς των Βαλκανίων", Αριθμός Φύλλου 1579, Κυριακή 29 Ιανουαρίου 1923, σ.1.

Γ. Βιβλία

1. Αλεξιάδης Γιάννης, Αύρες-Λαύρες, Βέροια 1987.
2. Αλεξιάδης Γιάννης, Βεροιώτικα και Θρακιώτικα, Θεσσαλονίκη 1985.
3. Αλεξιάδης Γιάννης, Βεροιώτικες Αράδες, Βέροια 1984.
4. Αλεξιάδης Γιάννης, Δέκατη Γραφή, Βέροια 1988.
5. Αλεξιάδης Γιάννης, Κάτω από τη Δάφνη, Βέροια 1995.
6. Αλεξιάδης Γιάννης, Στίγμα, Βέροια 1996.
7. Αλεξιάδης Γιάννης, Φουντώνει η δάφνη, Βέροια 1997.
8. Αλεξιάδης Γιάννης, Χαριτωμένο, Βέροια 1988.
9. Αλεξιάδης Γιάννης, Χαριτωμένο Δύο, Βέροια 1995.
10. Βακαλόπουλος Απόστολος, Νέα Ελληνική Ιστορία, 1204-1985, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1995.
11. Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, Νεοελληνική Ιστορία, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1993.
12. Κονταξής Κώστας, Η ανταλλαγή δώρων στην παραδοσιακή κοινωνία του Πόντου, Ιωάννινα 1986.
13. Λαμψίδης Γιώργος, Οι πρόσφυγες του 1922, Ελληνική Φωνή, Αθήνα 1982.
14. Λεύκωμα Θρακικής Εστίας Βέροιας, Βέροια 1989.
15. Λεύκωμα Θρακικής Εστίας Βέροιας, Βέροια 1991.
16. Λουκάτος Δημήτρης, Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1992.
17. Μακεδονικό Ημερολόγιο, Εκδότης Νίκος Σφενδόνης, Θεσσαλονίκη 1929.
18. Μελετιδής Γιάννης, Οδοιπορικό στο Συνοικισμό "Προμηθέας" Βέροιας, Έκδοση-Διαχείριση του Μορφωτικού Συλλόγου Συνοικισμού Προμηθέα Βέροιας "Ο Προμηθέας", Βέροια 1995.
19. Μελετιδής Γιάννης, Οι ρίζες μας, Έκδοση Μορφωτικού Συλλόγου Συνοικισμού Λαζοχωρίου Δήμου Βέροιας "Η ΑΘΗΝΑ", 1984.
20. Μερακλής Μιχάλης, Λαογραφικά Ζητήματα, Εκδόσεις Χ. Μπούρα, Αθήνα 1989.
21. Morgenthau H., Τα μυστικά του Βοσπόρου, Τροχαλία, 1992.

22. Νεράντζης Χρήστος, Το έπος της Μικρασίας (1919-1922), Εκδόσεις "Μορφωτικός Κόσμος", Θεσσαλονίκη 1987.
23. Πελαγίδης Στάθης, Προσφυγική Ελλάδα (1913-1930) - Ο πόνος και η δόξα, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1997.
24. Σιδηρόπουλος Αναστάσιος, Λαογραφικά θέματα γύρω από τον Ελληνισμό του Πόντου, Θεσσαλονίκη 1965.
25. Τανιμανίδης Παναγιώτης, Παναγία Σουμελά - Πανελλήνιο προσκύνημα και ιερό σύμβολο (1951-1977), Έκδοση Σωματείου "Παναγία Σουμελά", Θεσσαλονίκη 1978.
26. Φωτιάδης Κώστας, Η εθνική και θρησκευτική συνείδηση των Ελλήνων του Πόντου, Θεσσαλονίκη 1996.
27. Φωτιάδης Κώστας - Χαραλαμπίδης Μιχάλης, Πόντιοι - Δικαίωμα στη μνήμη, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1991.
28. Χρονικό του 20^{ου} αιώνα, Εκδόσεις Τέσσερα Έπιλον, Αθήνα 1992.